This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Рѣчь

произнесена отъ Министра на вѫтрѣшнитѣ работи

г. Михаилъ Такевъ

въ XI-то засѣдание на I-та извънредна сесия
на XIV-то обикновено Народно събрание
на 27 юний 1908 г.

Издание на в. „Прѣпорецъ".

DR
87.3
T34
1908

София
Държавна Печатница
1908.

КИРИЛЪ
ex libris

Рѣчь

произнесена отъ Министра на вжтрѣшнитѣ работи

г. Михаилъ Такевъ

въ XI-то засѣдание на I-ва извънредна сесия
на XIV-то обикновено Народно събрание
на 27 юний 1908 г.

Издание на в. „Прѣпорецъ“.

София
Държавна Печатница
1908.

Рѣчь

произнесена отъ Министра на вжтрѣшнитѣ работи, г. Михаилъ Такевъ, въ XI-то засѣдание на Народното събрание, държано на 27 юний 1908 г.

Г-да народни прѣдставители!

Чл. 133 отъ българската конституция казва: „При отварянето на Събранието въ княжеското слово се описва положѣнието на държавата и се показватъ проектитѣ и прѣдложенията, които има да бѫдатъ внесени въ Събраннето за разглеждане.“ А чл. 134 казва: „На княжеското слово Събранието прѣдставя Князю адресъ за отговоръ.“

И ние открихме XIV-то обикновенно Народно събрание съгласно чл. 133 отъ конституцията чрѣзъ произнесено отъ Държавния глава княжеско слово, въ което се описваше положението на държавата. Първиятъ упрекъ, който се направи на тронното княжеско слово бѣ този, че въ него не се споменавало нищо върху причинитѣ, които сѫ прѣдизвикали промѣната на бившето правителство. И питаха почтеннитѣ г. г. оратори отъ лѣвицата, защо се прѣмълчавалъ такъвъ единъ крупенъ фактъ? Вѣрно е, г-да народни прѣдставители, че не се казва нищо върху причинитѣ за промѣната на бившето правителство; но ако не се споменува, това не ще каже, че такива е нѣмало, не сѫществуватъ такива; напротивъ, не се споменува защото тѣзи причини бѣха толкова многобройни

и толкова ясни за всички, узрѣли толкозъ достатъчно, че обществото отъ година и повече врѣме се питаше не да-ли ще падне правителството, не да-ли ще отстжпи вече своето мѣсто, а бѣ въпросъ само: кога? А когато такъвъ единъ въпросъ е толкозъ назрѣлъ и когато причинитѣ сж всеизвѣстни, безполезно е да се пишатъ и повтарятъ още единъ пжть и въ тронното слово. Въ това отношение ние имаме и традицията на миналото. Парламентарниятъ животъ на народитѣ не е толкова уреденъ чрѣзъ писани закони, колкото чрѣзъ традициитѣ на миналото — това сж онѣзи обичаи, които сж останали отъ миналото. Въ това отношение Велико-Британия може да ни служи всѣкога като образецъ, защото тя е онази държава, дѣто се е родилъ и отхранилъ конституционализъмътъ и истинскиятъ парламентаризъмъ. При все това, обаче, тамъ и доднесъ нѣма писана конституция, а всичко е гравирано въ душата на британскитѣ граждани, като свещенна реликва на прѣданието. И приятно ми е да констатирамъ тукъ, че този упрекъ ни се правѣше отъ почтения прѣдставитель на онази партия въ България — народната партия — която първа ни даде този примѣръ. Азъ помня като сега, че когато се откри VIII то обикновено Народно събрание въ тронното слово тоже нищо не бѣ казано за причинитѣ на промѣната на току-що слѣзлото правителство. И защо бѣ това тъй? Защото тѣ бѣха толкозъ ясни, толкозъ категорични, че самото падане чуть ли не бѣ катастрофално. И затуй ние четемъ въ тронната рѣчь на Държавния глава отъ 15 октомврий 1894 год. слѣдующия пасажъ: „Извѣстни ви сж събитията, които Ми наложиха длъжностьта, още прѣди да бжде свършило VII-то обикновено Народно събрание своя петь-годишенъ мандатъ, да се обърна къмъ народа и да искамъ мнѣнието му върху направлението и начина, по който трѣбва да

се водятъ нашитѣ държавни работи.“ Туй е всичко казано за промѣната, станала на 18 май 1894 г. „Извѣстни ви сж причинитѣ“ — казва княжеското слово — „които Ме заставиха да разпусна VII-то Събрание и да правя апелъ за VIII такова.“ Ако, почитаеми г-да, трѣбваше и ние въ нашето тронно слово да кажемъ: извѣстни ви сж събитията, които наложиха слизането отъ властьта на бившето правителство, не щѣхме да кажемъ нищо повече отъ това, което сме казали сега, а именно, че, безъ да ви казваме „извѣстни ви сж причинитѣ“, казваме ви: вие ги знаете и нѣма защо да ги пишемъ въ тронното слово; толкова повече, че тѣ могатъ да прѣдизвикатъ и противорѣчия. А въ тронното слово, което се произнася отъ Държавния глава — безспорно то е единъ държавенъ актъ, носящъ подписитѣ на всички министри, сжщо и подписа на Държавния глава — се констатира онова, което е безспорно и което новото правителство заварва, като дохожда на власть. Нищо повече, почитаеми г-да, не ще срѣщнете въ тронната рѣчь отъ 1894 г. Тамъ даже и поменъ нѣма за нашитѣ отношения съ външния свѣтъ, защото знаете какви бѣха тогава отношенията ни съ нашата велика освободителка Русия, и затуй даже и поменъ нѣмаше за това, макаръ че общественото мнѣние въ България въ редъ митинги бѣше се изказало, че то желае едно примирение съ нашата освободителка. Както виждате, упрекътъ, който ни се отправи оттамъ (Сочи къмъ лѣвицата), бѣ упрекъ съвършено неоснователенъ, защото сжщиятъ този упрекъ, както виждате, се намира въ тронното слово на онѣзи, които ни го отправятъ. Но, повтарямъ, не цитирамъ този фактъ, за да кажа, че тѣ сж постжпили злѣ, а го цитирамъ като една традиция, и още за да кажа, че и днесъ нѣма нужда да пишемъ въ тронното слово всичкитѣ онѣзи причини, които прѣдизвикаха слизането на бившето правителство отъ властьта.

Сѫщото, почтени г-да, стана и при слизането отъ власть на прогресивно-либералната партия и поемането на властьта отъ народно-либералната. Пакъ въ дневницитѣ на Народното събрание отъ 2 ноември 1903 г. четемъ: „Прѣзъ текущата година настанаха събития, които Ми наложиха длъжностьта, прѣди да изтече петгодишниятъ мандатъ на XII-то обикновено Народно събрание, да се обърна къмъ народа и да поискамъ мнѣнието му върху направлението и начина, по който трѣбва да се водятъ нашитѣ отечествени работи.“ Стереотипенъ прѣписъ на тронното слово отъ 1894 г. — mot-à-mot. Както виждате, почтени г-да, и тукъ нищо се не говори за причинитѣ, които прѣдизвикаха оттеглюването на правителството на г. Данева. Ако туй е тъй, ясно става за всички, защо и въ настоящето тронно слово не се казва нищо върху причинитѣ, които прѣдизвикаха промѣната на бившето правителство. Но ако тѣ тамъ не се казаха, туй не ще каже, че тѣ не сѫществуватъ; тѣ сѫ извѣстни. А тѣ сѫ: финансовата политика на правителството, отчета на която вие имахте случай да чуете сега, въ продължение на цѣли 2 часа, отъ авторитетнитѣ уста на г. Финансовия министъръ, извѣстенъ съ своитѣ точни смѣтки още отдавна врѣме, като финансовъ министъръ; вѫтрѣшната политика на онова правителство съ всичкитѣ стѣснителни закони за свободитѣ на българския народъ, осветени отъ конституцията; създаването на редъ законоположения, които тъй наелектризираха атмосферата, че помнитe добрѣ какъ се тя разрази, че се намѣри единъ лудъ човѣкъ, който да посегне на живота на първия министъръ. Тукъ трѣбва да кажа, г-да, че никогашъ не сме одобрявали и нѣма да одобряваме ничие убийство, и особено убийството на нашитѣ държавни мѫже, защото и безъ това тѣ не сѫ

много, на и каквито и да сѫ тѣ, това сѫ тѣ — ако сѫ лоши, дайте да ги дадемъ подъ сѫдъ, да имъ наложимъ приличното наказание, но нѣма защо да ги трепимъ. Туй е родила България и стига вече сме се трепали, защото покрихме България съ гробища. Да; но сѐ-таки вѣренъ е фактътъ, че това нещастие стана. Отъ този още моментъ и отъ много по-рано бѣ се заприказвало за слизането отъ власть на бившето правителство, но особено настойчиво стана то отъ момента на Петковото убийство.

За обществото, прочее, този въпросъ бѣ вече разрѣшенъ; оставаше другъ единъ отворенъ — коя именно партия ще трѣбва да бѫде наслѣдницата. Ето този въпросъ още отъ тогава па и до днесь и днесь въ Камарата съставляваше и съставлява спора. Съ самото, обаче, пораждане на въпроса обществената мълва го и разрѣши, защото още тогава безъ колебание се посочи на демократическата партия. Този споръ бѣ и политическа, агитационна платформа на почтената лѣвица прѣзъ агитационния законодателенъ периодъ. Но обществената мълва, както казахъ, бѣ вече посочила партията, която трѣбва да поеме властьта. Че това е така, явствува о.ъ факта, че още оттогава, когато въ въздуха почна да се носи тази мълва, всичкиятъ печатъ на останалитѣ партии, и особено на една партия, която считаше себе си „най-мощна“, „най-силна“, „най-организирана“ и съ „най-дълбоки корени срѣди народа“, поведоха ужасна борба противъ демократическата партия. Четете печатнитѣ органи отъ онуй врѣме и отворете органа партиенъ на демократическата партия и тамъ ще срѣщнете тази знаменателна първа статия: „Бе хора, че ние не сме на власть, а всичкитѣ ви атаки сѫ противъ насъ. Вие забравихте управлението на народолибералната партия и всичкитѣ си стрѣли хвърляте противъ насъ.

Че що зло сме сторили въ тази земя, че почнахте да ни клеветите, и то съ аргументи невѣрни да дискредитирате една партия, която е далечъ отъ властьта и никому зло не е направила?“ Отъ тогазъ вече въ обществото се зароди прѣдубѣждение, че това е демократическата партия, която трѣбва да поеме властьта.

Но тукъ се каза завчера, и азъ държа да отговоря на този въпросъ: „Вие, каза се, бѣхте посочени на Държавния глава отъ бившето правителство; вие бѣхте посочени отъ г. Гудева, отъ г. Генадиева, било въ рѣчитѣ имъ тукъ, въ Парламента, било вънъ, дѣто трѣбва.“ Да-ли тѣ сж ни посочили тукъ и другадѣ, и дѣто трѣбва, или не, това азъ не зная. Онуй, обаче, което зная и което е въ реда на нѣщата, то е, че всѣкога, когато едно правителство отстжпва мѣстото си на слѣдующето, Държавнията глава, който взема мнѣнието на всяки държавни, по-първи хора въ страната, за начина на разрѣшението настаналата криза, на първа ржка се съвѣтва съ дотогавашния си пръвъ съвѣтникъ. И ако Държавнията глава и въ този случай попиталъ дотогавашния си пръвъ съвѣтникъ, той не е направилъ нищо друго освѣнъ това, което всѣки Държавенъ глава прави, когато ще настане една министерска криза. За мене, па вѣрвамъ и за цѣлия български народъ, сж ясни мотивитѣ, защо бившият пръвъ министъръ, споредъ твърдѣнията на почтения ораторъ отъ лѣвицата, е могълъ да прѣпоржча демократическата партия. Защото, г-да, картината тогава бѣше ясна. Колко управляющи партии имаше по онова врѣме? Тѣ бѣха: народната, либералната, прогресивната и демократическата. За радикалъ-демократитѣ и социалъ-демократитѣ и дума не става, защото тѣ не сж управляющи, по самото тѣхно признание; тѣ не се считатъ съ достатъчно мощна организация задъ гърба си, за да се нагърбятъ съ държавната

управа. За земледѣлческото движение и поменъ не бива да става и не ставаше, па и днесъ не става, като управляюща партия, защото то е случайна рожба на минутно увлѣчение и така же случайно и ефимерно ще изчезне, както се е породило. Слѣдователно, оставаха тѣзи четири партии борящи се да поематъ властьта.

За народната партия тогазъ и рѣчь не можеше да става да бѫде посочена отъ страна на народно-либералната партия като нейна замѣстница, защото тая партия знаеше какъ жестоко ще бѫде изтрѣбена, ако се повѣри властьта въ рѫцѣтѣ на народната партия. Естествено бѣ, водительтъ на народно-либералната партия, която слизаше отъ властьта, да не желае да подвъргне своитѣ досегашни и утрѣшни съпартизани на едно жестоко изтрѣбление, на онѣзи масови убийства, които нѣкога се резюмираха въ формулата: „Изтрѣбление на стамболовщината!“ А имаме и първи хора въ тази партия, които казваха, че още въ първия день при промѣняването на стамболисткото правителство „Стотина кметски глави ще се търкалятъ на земята.“ Това прѣдубѣждение на лидера на народо-либералната партия не можеше да не му внуши да се старае, по който и да е начинъ, да не изложи своитѣ съпартизани на жестокитѣ прѣслѣдвания на народната партия, прѣслѣдванията на която, впрочемъ, тѣ помнѣха отъ по-раншното ѝ управление.

Слѣдъ нея слѣдва, казахъ ви, либералната партия; но помните добрѣ, самиятъ шефъ на тази партия бѣ казалъ: „Ние още не бива и нѣма да поемемъ властьта“. Погромътъ, който тази партия получи въ Държавния сѫдъ, и налагаше скромность, така да кажа, да се пореабилитира още въ очитѣ на обществото, да се организира и малко по-късно да се яви съ претенции да управлява. Това сѫ думи, казахъ, на самия шефъ на либералната партия, казани при едно интервю

съ единъ отъ мѣстнитѣ печатни органи. Слѣдователно, не можеше бившиятъ шефъ на кабинета да прѣпоржчи либералната партия при туй положение на нѣщата.

За прогресивно-либералната партия, знаете добрѣ, даже споръ се поведе, че по онова врѣме тя се намираше въ ликвидация; тя бѣ достигнала дотамъ въ своето разложение, че даже първитѣ нейни хора я считаха въ ликвидация; право или не, не щемъ тукъ да разсжждаваме, но туй бѣ прѣдубѣждение въ обществото.

И така, оставаше една — демократическата партия.

Но, г-да прѣдставители, другъ единъ по-голѣмъ резонъ имаше да посочи той, ако е посочилъ демократическата партия. Това бѣ, че тази партия въ своята политическа борба, като опозиционна група, се е държала всѣкога като партия дѣйствително управляюща; тя никога не си е служила така, че „отъ всѣка клечка пискунъ да прави“, както казва нашата народна мждрость, противъ което и да е правителство, а напротивъ, всички правителства тя е контролирала: добритѣ дѣла е одобрявала, лошитѣ е порицавала. Това е нейното поведение, завѣщано отъ нейния основатель, покойниятъ Петко Каравеловъ. И въ това отношение, стига да ви напомня три факта, за да прѣдставя релефно моята мисъль.

Бѣ едно врѣме, по врѣме управлението на либералната партия, когато нашитѣ отношения съ съсѣдното кралство Ромжния бѣха достигнали до твърдѣ обтегнато състояние. Останалитѣ политически партии търсѣха, какъ да намѣрятъ поводъ отъ този външенъ конфликтъ да катурнатъ вжтрѣ правителството. Помня като сега, когато Петко Каравеловъ написа въ в. „Прѣпорецъ“ такава знаменита статия: „Нека всѣки знае, че когато се касае за външната политика на страната, да се

защитятъ интереситѣ на нашето отечество, нѣма различни партии въ България; ние ще се групираме около правителството на г. Радославова и ще спасяваме родината си; а слѣдъ като прѣмине тази външна опасность, тогазъ ще си прѣгледаме смѣткитѣ по вжтрѣшното управление.“ Правителството получи смѣла защита и упора отъ и у този стълбъ на нашата политика, и вие знаете развѣзката какъ по-късно излѣзе.

По-нататъкъ, почтени г-да, когато е дохождалъ твърдѣ щекотливиятъ въпросъ пакъ за нашитѣ външни отношения, пакъ демократическата партия не се е колебала, когато се е касаело за военни кредити, да казва всѣкогашъ: „Дръжте барута си сухъ, но недѣйте злоупотрѣбява тѣзи парични срѣдства, които народътъ тъй щедро дава. Ще поддържаме добра и силна армия, ще дадемъ необходимитѣ кредити, но ще искаме тѣ да отидатъ тамъ, за дѣто сж прѣдназначени да отидатъ.“ Всичко туй ставаше, ако обичате, съ рискъ дори да станемъ непопулярни въ очитѣ на народа; защото много е лесно да се каже: „Милиция искаме, разпуснете армията.“ Какво по-съблазнително за недотамъ просвѣтенитѣ маси, занапрѣдъ да не служимъ войници? Но който човѣкъ мисли да управлява България и който знае нейното положение на Балканския полуостровъ, той не може да поддържа такава теза, а съ рискъ да бѫде непопуляренъ прѣдъ народа, ще излѣзе тъй, както е излизала демократическата партия.

И така, почтени г-да, всѣкогашъ демократическата партия се е държала като партия строго управляюща и е искала въ тая земя не да се води борба, кой да дойде на власть и кой да падне, а какво добро можемъ стори на своя народъ, безъ да гледаме, кой ще направи това добро, либералната ли, народно-либералната ли, прогресивно-либералната ли или демократическата партия. Ето защо,

още отъ тогава, казахъ ви вече, демократическата партия бѣ посочената.

Но има друга една причина още. Прослѣдете, г-да народни прѣдставители, развитието отъ нѣколко години насамъ на нашия политически животъ. Затвори се университетътъ, прогониха се съ стотини учители, уволниха се висши чиновници, хора съ висше образование, и попитайте се въ себе си: кждѣ тѣ влѣзоха, въ редоветѣ на коя партия тѣ се зачислиха? Само и изключително въ демократическата партия, а само малка часть въ радикалната партия, но нито въ народната, нито въ прогресивно-либералната, нито въ либералната. И това показваше, че дѣйствително тѣзи млади сили, тѣзи интелигентни хора, намиратъ, че тамъ е тѣхното мѣсто; тамъ трѣбва да се усилятъ редоветѣ на партията, за да се повѣри властьта въ рѫцѣтѣ на тая партия, за да може да извлѣче държавния корабъ на спасителния Арарат.

Но ако всичко туй е всеизвѣстно и всѣмъ извѣстно, въ що сега и още тогава се заведе споръ? И завчера тукъ единъ отъ почитаемитѣ оратори на лѣвицата казваше: „Но кой ви посочи, освѣнъ стамболиститѣ, на Държавния глава? Общественото мнѣние ли ви посочи, изразено чрѣзъ печата; изборитѣ, станали прѣзъ 1903 лѣто, ли ви посочиха, или кой другъ ви посочи на Държавния глава за партия, прѣдназначена да поеме властьта?“ Прѣди да отговоря на тоя въпросъ, трѣбва да ви кажа, г-да народни прѣдставители, че въ една конституционно-парламентарна страна задачата на Държавния глава, който е туренъ надъ всички партии отгорѣ, който не зависи отъ партийнитѣ борби, който е поставенъ да държи канонитѣ на равновѣсието въ държавното управление, задачата за него, казвамъ, да разрѣши при сдаване и поемане на властьта коя партия да наслѣди падающата, е много лека, ако, като въ Англия, би имало двѣ полити-

чески партии — тори и виги, консерватори и либерали; изтръка ли се едната партия, повиква втората и тя управлява 10—15 години; изтръка ли се и тя, повиква първата. Тогава за Държавния глава въпросътъ е лесно разрѣшимъ; но за една държавица като България, дѣто вече имаме четири управляющи и други три-четири готвящи се да управляватъ партии, безспорно, задачата на Държавния глава е много трудна. Ето защо питаше се завчера единъ отъ почтенитѣ оратори на лѣвицата: „Кои бѣха онѣзи „обективни признаци“, които при наличностьта на толкозъ други партии, посочиха на Държавния глава повикването на власть демократическата партия? Тия обективни признаци другъ единъ почтенъ ораторъ ги нарѣче презумции, и той е правъ, защото въ случая може да се говори само за презумции, а не за нѣкои положителни данни. Е добрѣ, въ правната наука има два вида презумции: единитѣ се наричатъ презумции juris et de jure, а другитѣ презумции juris tantum. Първата не може да търпи противорѣчие: констатиранъ фактътъ — сѫдията я прилага. Вторитѣ же презумции, Presumptia juris tantum, тѣ търпятъ възражение — азъ прѣдполагамъ нѣщо, докато се потвърди или се опровергае отъ послѣдующитѣ събития. Въ политиката има само втория видъ презумции.

За нашия Държавенъ глава, при разрѣшението на министерскитѣ кризи, има само презумция juris tantum, презумция ad referendum. Държавниятъ глава, като има прѣдъ себе всички борящи се политически партии, спрѣ се върху една отъ тѣхъ, мислѣйки, че тя има въ момента болшинството отъ народа съ себе. Но това негово прѣдположение, тази негова презумция остава да се потвърди или опровергне отъ вота на тозъ сѫщъ народъ, при настѫпающитѣ законодателни избори. Че туй се е разбирало, почтени г-да, всѣкога тъй

въ България и че тъй сж го разбирали и онѣзи, които отъ тази трибуна завчера и по-завчера искаха да прѣдставятъ тъкмо обратно положението, менъ е лесно да докажа съ собственнитѣ тѣхни думи, които тѣ нѣкога сж изказвали пакъ по поводъ на сжщата тема, а именно съ една рѣчь, произнесена въ клуба на народната партия отъ подпрѣдседателя на тази партия, по разрѣшението на готвящата се да избухне прѣзъ януарий 1908 г. криза. По онова врѣме, помните добрѣ, заинтересованиятъ печатъ бѣ повдигналъ доста шумъ и настоятелно искаше да се повѣри властьта на народната партия. И тая партия, която дотогава мислѣше малко по-иначе за ролята на Държавния глава, щомъ ѝ се усмихна перспективата, ето какво е казала, или по вѣрно, каква рѣчь се чете въ нейния клубъ: (Чете) „Въ кoституцията е казано, че князътъ е, който назначава и уволнява министритѣ или, по-добрѣ, първия министъръ, а другитѣ му се прѣдлагатъ за назначение или уволнение отъ първия министъръ. Това е едно право, единъ *прерогативъ* на Държавния глава, но то е въ сжщото врѣме и едно задължение, единъ дългъ; защото той не може да назначава за министри хора по лична угода и *които нѣматъ нищо общо съ народа, които не работятъ за тоя народъ въ редоветѣ на една или друга партия*“ — помнете добрѣ. — „Тамъ, дѣто има двѣ партии, тая задача на Държавния глава е извънредно лесна: едната партия напуща властьта, другата се вика да я поеме; но когато, като у насъ, има толкова партии, естествено, на Държавния глава е прѣдоставенъ *по-голѣмъ просторъ за изборъ*. Сега, както сме подѣлени и всѣки тегли за себе си, дѣйствително задачата на Държавния

глава се затруднява твърдѣ много". Ето какво е било мнѣнието на почтенитѣ прѣдставители, или, по-право, на почтения прѣдставитель на народната партия малко врѣме прѣди поемането на властьта, на 16 януарий. Той даваше *„голѣмъ просторъ на изборъ"* на Държавния глава при наличността на толкова политически партии въ България. И Държавниятъ глава, който имаше, безспорно, правото да прави този изборъ, направи го въ лицето на демократическата партия. Но Държавниятъ глава наруши ли поне другото условие, което се поставяше за поемането на властьта, а именно: „Държавния глава" — казваше ораторътъ въ клуба на народната партия — „не може да назначава за министри хора по лична угода и които нѣматъ нищо общо съ народа, които не работятъ за тоя народъ въ редоветѣ на една или друга партия"? Не; защото, както виждате, Държавниятъ глава не се обърна — както казваше завчера почтениятъ ораторъ — къмъ трима фелдфебели или къмъ двама полковници, па да имъ каже: „Честни и почтени хора сте; съставете кабинета, управлявайте тая България", а Държавниятъ глава се обърна къмъ демократическата партия, която повече отъ всѣка друга е бродила въ народа; която повече отъ всѣка друга има връзки съ този народъ; която е записала въ своитѣ анали знаменитата дата на съединението на Сѣверна съ Южна-България, знаменитата дата на Сръбско-Българската война; която е записала въ своитѣ анали знаменититѣ законоположения по финанситѣ; която е създала Българската народна банка; която съ бюджетни срѣдства е построила линията Цариброд — София — Вакарелъ; която е откупила линията Русе—Варна, ако щете и всичката плеада законоположения, които и доднесъ сж основата на нашата финансова политика, (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) и за която

днесъ г. Финансовиятъ министъръ ви казваше, че ще се поддържа о теорията на онзи ветеранъ въ финансовата наука, който се казваше Петко Каравеловъ; защото единствената спасителна финансова политика е неговата: всичко да се знае, колко се получава отъ този народъ, всичко да знае този народъ кждѣ се харчи. Ето ви, почтени г-да, защо Държавниятъ глава не отиде, както завчера го обвиняваха нѣкои, да хване този или онзи отъ улицата да го натовари да състави кабинетъ, а повика оная партия, която бѣ дѣйствително посочена отъ общественото мнѣние.

Но, г-да, намъ се каза още: „Кое обществено мнѣние васъ ви посочи? Общественото мнѣние — то е печатътъ! А печатътъ не бѣ за васъ.“ Да, казахъ си азъ, нашиятъ печатъ! Бѣ правъ Викторъ Хюго да казва нѣкога въ Парижъ, че печатътъ е велика сила; бѣ правъ нѣкога и великиятъ Наполеонъ да каже: „Дайте ми пари и печатъ, ще покоря цѣлия свѣтъ.“ За съжаление, това не можемъ стори и каза за България. И нека бждемъ ясни; азъ никога не обичамъ да бжда енигматиченъ. Прочее, кои бѣха органитѣ на печата, които излизаха по врѣме на кризата? — Първо, четиритѣхъ партийни органи, и другитѣ три — седемъ. Отъ тѣхъ не може да чака демократическата партия да я посочатъ на Държавния глава. Нема щѣхме да чакаме отъ в. „България“ да ни прѣпоржча, или отъ в. „Миръ,“ или отъ в. „Демократъ,“ или отъ в. „Народни права,“ или отъ в. Свободно слово,“ или отъ в. „Работническа борба,“ или отъ в. „Работнически вѣстникъ?“ Естествено бѣ, че тѣ, като органи на своитѣ респективни партии, ще защищаватъ партийната си кауза. Тогазъ оставаше да видимъ независимата преса. А коя бѣ тя? — В. „Балканска трибуна,“ който се издаваше отъ г. г. Папанчева и Икономова — и двамата отлични приятели и стълбове на народната партия; г. Па-

панчевъ бившъ народенъ прѣдставитель и довчерашенъ кандидатъ за такъвъ, единъ отъ стълбоветѣ на народната партия. Ще чакаме отъ в. „Балканска трибуна“ ли да посочи демократическата партия за партия, която да поеме властьта? То ще бѫде да искашъ абсурдность. Кой е вториятъ органъ? — В. „Рѣчь,“ който се издава отъ г. Слави Славовъ — стълбъ на народната партия, бившъ народенъ прѣдставитель и кандидатъ редомъ съ г. Гешова за такъвъ въ Казанлъкъ. Отъ в. „Рѣчь“ ли ще чакаме да ни посочи на Държавния глава? Тогазъ кои органи останаха? — В. „Дневникъ,“ Вечернитѣ стара и нова пощи.

Гласове: В. „День.“

Министъръ М. Такевъ: Да, и в. „День.“ Редакторъ на в. „День“ знаете добрѣ, че е г. Велчо Велчевъ, човѣкъ, който влиза въ първитѣ редове на прогресивно-либералната партия, който е членъ на върховния партиенъ съвѣтъ въ тази партия. Естествено е, че ние отъ него не можемъ да чакаме, защото е неестествено, той да прѣпоръча демократическата партия. И останаха, казахъ ви, двѣтѣ вечерни пощи и в. „Дневникъ.“ А вие завчера чухте пакъ отъ устата на този ораторъ, когото азъ сега визирамъ, че дѣйствително въ тѣхъ се явяваха статии въ защита на демократическата партия. Но, г-да, азъ оставямъ и тѣхъ настрана. Тукъ трѣбва да призная, че ние имаме единъ голѣмъ грѣхъ, ние, демократитѣ, който лесно могатъ ни посочи нашитѣ политически противници: защо и вие, ще ни кажатъ, не създадете една „Балканска трибуна“, защо не създадете единъ в. „Рѣчь?“ Защото ние не сме богата партия, милиони не притежаваме, та затова ни и наричаха почтенниятъ ни противници просешка партия, която издала „Каравелчета.“ Да, бѣдни сме, но бѣдностьта не е порокъ. Но затова пъкъ ние замѣнихме

печатнитѣ органи съ нашето живо слово срѣдъ народнитѣ масси.

К. Мирски: Еснафска партия ни казваха.

Министъръ М. Такевъ: Отидохме между народа и туй, което той щѣше да чете по вѣстницитѣ, ние му го казахме съ живото слово. И ние побѣдихме. Когато се поведе избирателната борба, почти цѣлиятъ печатъ се нахвърли върху насъ всички ни прѣдставляваха чутъ ли не за нѣщо невъзможно въ България, като че ли ние бѣхме извършили всичкитѣ злодѣяния, прѣдвидени въ наказателния кодексъ. Насъ, обаче, това не ни стресна; отидохме между този народъ, той ни видѣ кои сме, той ни чу какво желаемъ, той чу отъ насъ какъ мислимъ да управляваме — ще ви кажа това малко по-послѣ — той чу отъ насъ и какъ сж го управлявали другитѣ партии и той каза: „Всичко това, което се пише тамъ, не сжществува за мене; за мене сжществува онова, което азъ непосрѣдствено, лично чуя отъ вашитѣ уста.“ И този народъ на маси на маси се стече прѣдъ изборнитѣ урни и даде туй, което стресна цѣлия свѣтъ въ България и извънъ нея — даде тия 170 почтени народни прѣдставители и даде още заедно съ тѣхъ и нѣколко други, които стоятъ тамъ, (Сочи къмъ лѣвицата) за да покаже този народъ, че това, което ще дойде лично и непосрѣдствено да му каже този, който иска да го управлява, това е зарадъ него мѣродавното. И ето, казвамъ ви, какъ бѣ настроено общественото мнѣние въ България, какво бѣ то и отъ кого то се прѣдставляваше.

Но, г-да народни прѣдставители, каза единъ почтенъ ораторъ отъ друга една политическа партия: „Ако печатътъ не ви посочи, то посочиха ли ви поне законодателнитѣ избори на 1903 г.?“ „Не“ — отговори си сжщиятъ ораторъ, защото при тия избори демократическата партия едвамъ излѣзе

съ трима-четирима депутати, ergo, не бѣ тя посочената отъ общественото мнѣние. Г-да прѣдставители! На тази тема много се е приказвало, и азъ приказвахъ при заобиколкитѣ си изъ България, но и тукъ искамъ да кажа нѣколко думи.

Борбата на 1903 г. и нейнитѣ резултати не могатъ въ никой случай да бждатъ мѣродавни за силата и влиянието на една коя да е отъ опозиционнитѣ партии тогава. Защо? Първо, защото изборитѣ знаете при какви условия станаха. Ако тѣ биха били свободни и да се впуснеха всичкитѣ партии на конкурсъ, тогазъ азъ бихъ го разбралъ; но вие знаете, че тѣ не бѣха свободни. Истина, че това бѣ и за еднитѣ, и за другитѣ. Но втори аргументъ: онѣзи резултати на онази борба на какво бѣха продуктъ? — На общи усилия и взаимни споразумѣния. Г-да народни прѣдставители! Демократътъ г. Дѣйковъ отъ Луковитъ получи заповѣдь отъ София да не поставя демократическа кандидатура, макаръ че можеше той да избере единъ демократъ тамъ. Не, нему се каза отъ тукъ: „Тамъ ще се избере прогресистъ и народнякъ.“ И той е скиталъ посрѣдъ нощь, него го стрѣляха, когато той е раздавалъ бюлетини за народняка и за прогресиста, и се избраха тамъ единъ прогресистъ и единъ народнякъ; той се сърдѣше на централното ни бюро, но тукъ рѣшиха така и това рѣшение бѣ неотмѣняемо. И изведнажъ казаха: „Ето ви Луковитската околия, тя е народняшка: тамъ нѣмате демократически кандидати“ — да, нѣмаше, защото, по споразумѣнието, нашитѣ приятели тамъ трѣбваше за васъ да работятъ, макаръ тѣ и да бѣха болшинство. Така стана на много и много мѣста. А кждѣ загубихме ние? Въ Габрово съ 29 гласа, въ Пирдопъ съ 27 гласа, въ Фердинандъ съ 1 гласъ и пр. и пр., като не турямъ въ това число Пещера и другадѣ, дѣто трѣбваше да прѣминемъ прѣзъ щикове и камшици. Ето ви,

почтени г-да, какъ се поведе тогазъ борбата. Ето защо никоя партия не може да каже: азъ имамъ 7 души, ти имашъ 13, а ти имашъ 3 — ergo, азъ съмъ най-силната. Не, то бѣ по споразумѣние, въ коя околия кои да се кандидатиратъ и които съумѣха тогава, при това споразумѣние, да взематъ по-леснитѣ околии, дѣто по-лесно можеше да наддѣлѣе общата борба надъ правителството, тамъ тѣ излѣзоха. Ето защо азъ казахъ, че този резултатъ е резултатъ на общи усилия; никоя партия не може да си го присвои за себе. Ето защо онзи ораторъ веднага разбираше какво може да му се каже, та прибърза и каза: вѣрно е, че изборитѣ на 1903 г. не могатъ да бъдатъ мѣродавни, защото отъ 1903 до 1908 г. цѣли 5 години изминаха, а, безспорно е, че този младъ и жизнеспособенъ народъ въ тѣзи 5 години не е дрѣмалъ, той е прогресиралъ, той можеше да измѣни своето мнѣние и убѣждение. „Но, каза той, прѣзъ този периодъ какво показа българскиятъ народъ? Станаха градски избори, станаха и селско-общински избори. Е добрѣ, продължаваше той, демократическата партия и тогазъ нищо не получи — ни единъ селски, ни единъ градски изборъ — а нашата политическа група получи $^1/_3$ отъ всичкитѣ селски избори въ България.“

Г-да прѣдставители! Много е лесно да се приказва на прѣзумица, но когато се намираме въ оградата на Народното събрание, тамъ трѣбва да говоримъ съ цифри на ржката; тамъ не могатъ да се говорятъ празни приказки, защото на този народъ трѣбва да му внушимъ да вѣрва, че тукъ е свещенна ограда, че само истината и истината само има мѣсто и че никакви други хвърчащи мисли, нещочиващи на истината, не могатъ да намѣрятъ отгласъ. Е добрѣ, слушайте какво ви казватъ официалнитѣ цифри. На 1906 г. се произведоха селскитѣ избори. Тѣ сж всичко 1870,

произведени. Отъ тѣхъ бившето правителство бѣ спечелило 1094; народната партия — 68, а демократическата партия — 79. Кждѣ сж ония $^1/_3$ селски избори, които е спечелила народната партия? Това е официалната статистика на Вжтрѣшното министерство: 68 народняшки селски общини срѣщу 79 демократически. Не говоря за другитѣ партии, защото споръ съ тѣхъ неповедохме. Това е за селскитѣ избори. Въ градскитѣ избори разликата не е голѣма, защото почти всичкитѣ градски избори бѣха спечелени отъ правителството. На 1905 г. се произведоха градскитѣ избори — всичко 49. Отъ тѣхъ народняцитѣ печелятъ 2 и демократитѣ печелятъ 2. Дѣ сж ония $^1/_3$ градски избори, спечелени отъ почтената народна партия? Два демократически и два народняшки, а 45 правителствени. Както виждате, цифритѣ показватъ, че общественото мнѣние отъ 1903 г. до 1905 г. дѣйствително е вървѣло по тази именно база, въ полза на демократическата партия. Но, г-да народни прѣдставители, всичко туй за минутка азъ го оставямъ на страна, защото, както ви казахъ, Държавниятъ глава въ България дѣйствително се намира въ едно често пжти безисходно положение, при сжществуването на толкова партии, на коя да повѣри той властьта, и тогазъ дайте му по-широкъ просторъ, както му даваше и ораторътъ отъ клуба на народната партия да прави той подборъ. И той направи ad referendum, докато народътъ каже правилно ли е схваналъ той това течение. А този народъ на 25 май каза на българския Държавенъ глава: Ваше Царско Височество! Вие добрѣ сте схванали настроението на българското обществено мнѣние, желанието на българския народъ—заповѣдайте 170 народни прѣдставители.“ Този въпросъ, струва ми се, туря вече точка на всѣкакъвъ споръ.

Но оттукъ почва другиятъ споръ, оттукъ почва споръть. Да, казваха тѣзи, които говорѣха отъ онази трибуна: щѣхте да бѫдете прави да се ссилавате на този резултатъ, ако изборитѣ ви биха били чисти и непорочни, ако тѣ биха били такива, противъ които да не може нищо да се каже; ако вие не бѣхте употрѣбили моралното влияние на властьта, изразено въ назначения и отчисления на чиновници, въ разтурване на общини, въ агитациитѣ на чиновницитѣ, въ агитациитѣ на министритѣ, ако вие не бѣхте обѣщавали златни планини и гори на този народъ, ами да си бѣхте седнали у васъ и да чакате отъ бащинитѣ си огнища този народъ да ви прати 170 депутати, та тогава да ви видя азъ, имате ли народното довѣрие или не. Тази теория почтени г-да, се поддържаше отъ тази трибуна. Менѣ ми е приятно, като Министъръ на вѫтрѣшнитѣ дѣла, който специално носи отговорностьта за станалитѣ законодателни избори, понеже той ги ржководи и всичкитѣ тѣзи грѣхове нему трѣбва да се стоварятъ, ако дѣйствително тѣ сѫществуватъ, менѣ ми е приятно, казвамъ, че мога сега да намѣря тукъ въ тази ограда пълна възможность да отговоря на всичко онуй, което се писа и каза вънъ отъ тая ограда, но което, увѣренъ съмъ, ефектъ въ обществото не произведе; не произведе така же, както не произведе ефектъ — повтарямъ го още единъ пѫть — и всичко онуй, което се писа противъ това правителство прѣзъ агитационния периодъ.

Първиятъ упрекъ, г-да народни прѣдставители, е този, че ние, днешното правителство и специално азъ, Министърътъ на вѫтрѣшнитѣ дѣла, съмъ разтурилъ насилствено, чрѣзъ фалшификации, чрѣзъ насилие 590 общински съвѣти. Прѣди всичко, трѣбва да ви кажа, че разтурването на общинскитѣ съвѣти не е нѣщо ново въ нашия политически животъ и като го казвамъ, бързамъ да до-

бавя, че това казвамъ не да се оправдавамъ, а за да ви кажа, че това е едно нормално явление при промѣната на правителствата. При мене стои тукъ статистиката на разтуренитѣ прѣзъ всичкитѣ режими общински съвѣти и отъ тази статистика вие ще видите, колко общини сж разтурвани само отъ момента на обявяването избирателната борба до самия изборенъ день. Прѣзъ 1894 г., отъ 18 май до 11 септемврий, когато станаха законодателнитѣ избори — 616 общини; при либералното управление, отъ 19 януарий 1899 г. до 25 априлий сжщата година, когато станаха законодателнитѣ избори — 362; при управлението на прогресивно-либералната партия въ двѣтѣ врѣмена, първиятъ пжть — 574 и вториятъ — 181, всичко 755 и при покойния Петковъ — 236; при Министра на вжтрѣшнитѣ работи Такевъ — 527. Както виждате, туй разтурване е било нѣщо нормално при всичкитѣ промѣни. Но то не е още важното. Важното, на което искамъ да ви обърна вниманието, е: мотивитѣ, причинитѣ, по които сж бивали разтурвани общинскитѣ съвѣти. При Стоилова сж разтурвани съ слѣдующия приказъ на Министра на вжтрѣшнитѣ работи: „за лошо и немарливо управление“ — 528 общини. Министърътъ пише стериотипната фраза: „разтурямъ Софийския общински съвѣтъ за лошо и немарливо управление.“ Той е сждията: има ли лошавость и немарливость или нѣма, нѣма надъ него другъ сждия. 528 общини селски, 37 градски и 7 окржжни съвѣти сж разтурени сѣ за „лошо и немарливо управление“; по подаване оставка на повече отъ половината общински съвѣтници — 29 селски и 11 градски; по изгубване довѣрието на избирателитѣ — 2 селски и 1 градска; единъ селски съвѣтъ е разтуренъ, защото е останалъ безъ грамотни съвѣтници, та не е имало лице за кметъ. Ето ви причинитѣ при Стоилова. При г. Радо-

славова същото. За „лошо и немарливо управление“ съ се разтурили 323 селски общини и 34 градски; а по подаване оставка на повече отъ половината съвѣтници — 3 селски и 2 градски. При г. Сарафова, при прогресивно-либералната партия, съ разтурени, както ви казахъ, 755 общини: първо, „за лошо и немарливо управление“ 530 селски, 21 градски и единъ окржженъ съвѣтъ; а по „подаване оставка“ — 19 селски и 3 градски. „Лошо и немарливо управление,“ както виждате и тукъ е върховниятъ законъ въ ржцѣтѣ на г. Министра на вжтрѣшнитѣ работи. При покойния Петковъ, по „подаване оставка на повече отъ половината съвѣтници“ съ разтурени 169 селски и 2 градски общини; по „искане на прокуроритѣ при окржжнитѣ сждилища,“ поради даване подъ сждъ на всичкитѣ или повече отъ половината съвѣтници — 46 селски и 11 градски; по нѣмане грамотни съвѣтници — 2 селски и по нѣмане съставъ — 2 градски. За какво съ разтурени общинитѣ при днешното министерство? Само чрѣзъ сждъ и подаване оставка. По подаване оставка на половината или повече съвѣтници съ разтурени 442 селски и 21 градски общински съвѣти. Разтурване общински съвѣти по баналния мотивъ за „лошо и немарливо управление,“ както виждате, не сжществува вече, впрочемъ и въ самия законъ този мотивъ не сжществува. По опрѣдѣление на сжда, не на прокурора — запомнѣте това добрѣ, защото при покоиния Петковъ това е ставало по постановление на прокурора; сега вече, при насъ, разтурването става по постановление на окржжния сждъ, въ разпоредителното засѣдание на сждитѣ — по опрѣдѣление на сжда за даване подъ сждъ на половината и повече съвѣтници съ разтурени 46 селски и 16 градски общини; по нѣмане на грамотни съвѣтници за кметъ два селски.

Но, г-да народни прѣдставители! Отъ тази трибуна се каза: „Да, 442 общини ти, г-нъ Министре, разтури ужъ по подаване оставка, а въ сѫщность твоитѣ околийски началници чрѣзъ насилия и фалшификации заставляваха съвѣтницитѣ да си подаватъ оставкитѣ.“ Г-да прѣдставители! До сега сме разтурили съвѣтитѣ и произвели изборитѣ, казахъ ви, въ 37 градски общини. Е добрѣ, можете ли ми посочи вие, почтени г-да отъ лѣвицата, поне единъ градски съвѣтникъ нѣйдѣ да се е оплакалъ, че нѣкой го е принуждавалъ да си даде оставката? Нито отъ единъ градски съвѣтъ, нито отъ единъ градски съвѣтникъ не е подавано никога никакво заявление въ Министерството, че нѣкой началникъ или органъ на властьта ги е принуждавалъ да си дадатъ оставката. Оставкитѣ сѫ подавани доброволно. А защо сѫ тѣ подавани? Законътъ за градскитѣ общини казва: „Общинскитѣ съвѣти могатъ да се разтурятъ само когато половината и повече общински съвѣтници си дадатъ оставката или бѫдатъ отстранени по опрѣдѣление на сѫда поради даването имъ подъ сѫдъ, и нѣмане възможность да бѫдатъ замѣнени съ други.“ Когато ние поехме властьта. какво прѣдстоеше за мене? Вие знаете, г-да народни прѣдставители, че изборитѣ за градскитѣ съвѣти прѣзъ 1905 и за селскитѣ прѣзъ 1906 г. станаха по начинъ, който не мога го квалифицира отъ тази трибуна, по начинъ незаконенъ: карти не се раздаваха, скандали и побоища ставаха, избирателитѣ бѣха изнасилвани, а общинскитѣ съвѣти, които така бидоха избрани на по-голѣмата часть общини, се бѣха прѣдали на формаленъ грабежъ, обществената съвѣсть възстана, общественото мнѣние почна да бичува и производството на самитѣ избори, както и управлението на общинскитѣ съвѣти. Всички, цѣлиятъ опозиционенъ тогава печатъ викаше про-

тивъ тѣзи общини. Когато азъ поехъ вътрѣшнитѣ работи, мой нравственъ дългъ бѣше да пратя ревизори въ тия общински управления, и азъ поискахъ отъ г. Министра на финанситѣ финансови инспектори и моитѣ административни такива да провѣрятъ общинскитѣ смѣтки. На много мѣста кметоветѣ и съвѣтницитѣ прибързаха да си дадатъ оставката и станаха вече безврѣдни — забѣлѣжете тази фраза. За мене бѣ важно едно: да отнема възможностьта на провинившитѣ се съвѣти да злоупотрѣбляватъ съ общинскитѣ имоти и срѣдства. Азъ трѣбваше по възможность да ги направя безврѣдни, по който и да е начинъ да имъ отнема касата, разбира се, начинъ законенъ. Много отъ тѣхъ, които чувствуваха себе нечисти, прибързаха да си дадатъ оставката и азъ веднага я приемахъ и назначавахъ посочената отъ постоянната комисия тричленна комисия. Ревизори имаме всичко 33, а общини двѣ хиляди и нѣщо — не бѣ възможно веднага на всѣду да се пратятъ. Тогава тамъ, дѣто си подадоха оставкитѣ, резервирахме си правото да правимъ ревизия слѣдъ това, тъй като, съ отстранението провинившитѣ се, опасность вече нѣмаше, че могатъ да продължатъ злоупотрѣбленията, и можеше да почакамъ за да пратя за ревизия, когато ще имамъ тѣзи ревизори на ржка. Но на много мѣста ревизията се продължи, актове се пратиха на прокуроритѣ, отъ прокуроритѣ въ сѫдилищата, които на много мѣста, както видѣхте, постановиха отстранението на съвѣтницитѣ и даването имъ подъ сѫдъ. Това бѣ за градскитѣ. Почти сѫщото бѣ и съ селскитѣ общински управления. И тукъ общинскитѣ съвѣтници си подадоха доброволно оставката. Първитѣ дни още слѣдъ като поехме властьта напълни се Министерството съ заявления за подаване оставки. Минаха, обаче, пѣколко дни и почнаха да постжпватъ протести: „Ние, г-нъ министре, не сме под-

писвали такива заявления, че си даваме оставката.“ Азъ се намѣрихъ въ трудно положение. За мене бѣ ясно, защо слѣдъ 10—12—15 дни почнаха да си теглятъ оставкитѣ. Защото, запомнете туй добрѣ, онѣзи съвѣтници, които считаха себе си доста виновни, за да не стоятъ вече въ общината, прибързаха при първото поемане властьта да си дадатъ оставката, а когато чуха отъ печата, че туй правителство била „тричленна комисия“ която ще произведе изборитѣ и ще си отиде, понеже друга партия щѣла да дойде на власть, веднага си казаха: „А-а, тъй ли е работата? Тогава, оттегляме си оставкитѣ, не сме давали оставка, подписани сме фалшиво, биха ни и трепаха.“ А единъ бившъ окржженъ управитель въ Кюстендилъ, комуто името не заслужва тукъ да кажа, отива прѣдварително завежда кметоветѣ при нотариуса и ги кара да завѣрятъ подписа си подъ прѣдлогъ на нѣкакви сдѣлки, безъ да имъ споменува за разтуряне на община и пр. Тѣ завѣряватъ. И пращатъ тѣзи съвѣти заявления: „Г-нъ министре! Не си даваме оставкитѣ.“ — А бе джанъмъ, кой ви е искалъ оставкитѣ? Но, този бившъ окржженъ управитель искалъ да се гарантира да не би тѣ, съвѣтницитѣ, да си подадатъ оставкитѣ. Когато, обаче, азъ пратихъ самия околийски или окржженъ началникъ да провѣри на мѣстото постжпилитѣ заявления, за че тѣхнитѣ подписи сж били фалшифицирани, какво се оказва? Твърдѣ интересни нѣща. Ето напр. нѣколко случая за илюстрация. Разтурена е една община въ Дупнишко — Балановската селска община, защото 9 съвѣтника си дали оставката. Но веднага постжпва заявление, за което ей сега ви говорихъ: „Ние не сме си подали оставката, г-нъ министре, нѣкой ни е фалшиво подписалъ.“ Пращамъ околийския началникъ да провѣри и ми се донесе слѣдующето: при провѣрката, направена на самото мѣсто, викани съвѣтницитѣ, казватъ: ние безъ

ничие принуждение си пододохме оставката — първиятъ пѫть; оплакването, обаче, което направихме по-послѣ, направихме го, защото ни принудиха г. Кознички и г. Янковъ — бившъ Кюстендилски окржженъ управитель; отпослѣ като разбрахме, че тѣ ни заблудиха, заявяваме Ви, че оставката си дадохме доброволно, и опровержение дадоха.

Друга една община—Бобошевската селска община, пакъ Дупнишко. И тя биде разтурена. Слѣдъ това, обаче, получавамъ единъ день едно заявление отъ нѣколко съвѣтници, че тѣ оставката не били си подавали, подписитѣ имъ били фалшифицирани, слѣдователно, ме питатъ, защо, г-нъ министре, сте разтурили съвѣта? И знаете ли защо е разтуренъ съвѣтътъ? Съвѣтътъ е билъ разтуренъ, защото сѫ уволнени отъ длъжность съвѣтницитѣ по отсѫтствия отъ засѣданията на общинския съвѣтъ, а не по подаване оставка. Въ закона за селскитѣ общини е казано: щомъ единъ съвѣтникъ неоправдано отсѫтствува нѣколко засѣдания eo ipso и de jure прѣстава да бѫде съвѣтникъ, щомъ тѣзи толкова засѣдания не сѫ посѣщавали, прѣставатъ да бѫдатъ съвѣтници; уволнени сѫ, прочее, съгласно изричния текстъ на закона. Но ги накаралъ нѣкой да дадатъ заявление, че нѣкой имъ фалшифициралъ подписитѣ и дадоха депеша по вѣстницитѣ: „г-нъ министре, ние не сме си подавали оставката, а фалшифицирани сѫ нашитѣ подписи“ — и намиратъ се вѣстници, които афиширатъ изъ булевардитѣ съ голѣми букви — „Министъръ Такевъ фалшификаторъ, фалшифицира подписитѣ на съвѣтницитѣ.“ А пъкъ въ сѫщность отъ никакво заявление, отъ никакви подписи не е имало нужда, защото, както виждате, съвѣтътъ е разтуренъ съвършенно на друго основание.

Г-да народни прѣдставители! Разтурена е сѫщо и Рилската община, пакъ въ Дупнишко, по сѫ-

щитѣ причини — отсѫтствие на съвѣтницитѣ. Сѫщото, обаче, заявление е получено отъ съвѣтницитѣ — „фалшифицирани сѫ подписитѣ ни, г-нъ министре, не сме си подавали оставката.“ Азъ имъ отговорихъ: не ви разтурямъ съвѣта, защото сте си подали оставката — никой не е подавалъ оставка, но защото цѣли двѣ години не сте стѫпили въ съвѣта, защото законътъ ви отстранява eo ipso — съ факта, че не сте посѣтили общинската канцелария.

Разтуренъ е сѫщо така и съвѣтътъ на Багренишката селска община, пакъ въ Дупнишко. И е разтуренъ по сѫщата причина. Но и тукъ съвѣтницитѣ подаватъ заявления, че подписитѣ имъ били фалшифицирани, че началникътъ ги билъ. Никакъвъ подписъ не е фалшифициранъ, никой не ги е билъ, тъй като тази община е разтурена, както ви казахъ, защото съвѣтницитѣ не сѫ посѣщавали редъ засѣдания на общинския съвѣтъ.

Ето ви, г-да народни прѣдставители, отъ каква стойность бѣха алармитѣ за разтурването „чрѣзъ фалшификации“, чрѣзъ насилия на общинскитѣ съвѣти.

Но чакайте; още ще видите. Разтурена е, напр., общината Асѫ-корийска, Пещерска околия. Постѫпило едно заявление, съ което 8 съвѣтника заявяватъ, че не сѫ подавали оставка. Дохожда това заявление при мене; азъ го пращамъ на околийския началникъ — „Лично и непосрѣдно ще отидете въ селото и ще питате съвѣтницитѣ въ присѫтствието на външни хора.“ Съвѣтницитѣ казватъ: заявлението, второто, съ което си ужъ оттегляме подписа, е скроено безъ наше знание.“ Съвѣтницитѣ лично сѫ заявили, че си подали оставката, а кой е написалъ второто заявление — не знаятъ.

Сѫщо така разтурена е Червенобрѣжката община; 8 съвѣтника, обаче, заявили, че не сѫ си подавали оставката. Азъ пакъ въ недоумѣние:

какво става! Пращамъ околийския началникъ да провѣри на мѣстото; околийскиятъ началникъ донася, че 7 съвѣтника си подали оставката. Отпослѣ двама подписавши заявлението за оставка съвѣтници, подъ давлението на кмета, се отказали че си подаватъ оставката.

Друго, г-да. Има доста куриози, но азъ искамъ да ви прѣдставя най-рельефнитѣ. Разтурена е Осиковската селска община. Деветь съвѣтници сѫ заявили, че подписитѣ имъ сѫ фалшифицирани. Пращамъ околийския началникъ да провѣри. Какво ми донася той? — Пакъ сѫщото. Общинскитѣ съвѣтници заявяватъ: „Доброволно си подадохме оставката, но кметътъ ни принуди да дадемъ друго заявление, че вие сте фалшифицирали нашитѣ подписи.“

Другъ примѣръ. Караларската селска община разтурена. Единъ съвѣтникъ заявява, че подписътъ му е билъ взетъ съ измама. Пращамъ околийския началникъ и ето какво ми донася той: тоя съвѣтникъ е заявилъ, че си е подалъ оставката, а не поддържа заявлението противъ оставката си, не му е извѣстно кой и кога е подалъ това второ заявление съ неговия подписъ.

Ето ви алармата за фалшификацията на подписитѣ. Фалшификатори има, но тѣ не сѫ въ нашитѣ редове, а въ редоветѣ на онѣзи, които искатъ да компрометиратъ това управление. Това ви заявяватъ съвѣтницитѣ, които казватъ: „Не сме подавали втори заявления; подписали сѫ ни фалшификатори“. Но почакайте още.

Разтурена е селската Източно-шиваческа община. Осемь съвѣтници сѫ заявили, че не сѫ подавали оставка. Пращамъ околийския началникъ да провѣри и той донася, че съвѣтницитѣ заявяватъ, че не сѫ подписвали подобно второ заявление, а това било работа на кмета, който ималъ желание да бѫде кметъ, за да уреди личнитѣ си интереси

за смѣтка на селото. Подписва ги кметътъ на едно второ заявление, че не си подаватъ оставката, та той да си стои кметъ.

По-нататъкъ, г-да, мотивитѣ ставатъ по-интересни. Разтурена е Ловечката селска община. Единъ съвѣтникъ е заявилъ, че подписътъ му е билъ изтръгнатъ насилствено и въ печата сѫщо бѣха дадени свѣдѣния по това. Е добрѣ, тоя съвѣтъ е разтуренъ — донася околийскиятъ началникъ — на основание подаденото заявление отъ 7 съвѣтници, подписитѣ на които сѫ удостовѣрени отъ кмета, съ което заявление тия съвѣтници сѫ заявили, че си подаватъ оставката. Кметътъ завѣрява, туря подписа си, съвѣтницитѣ подписватъ прѣдъ него и той удостовѣрява подписитѣ имъ — въ засѣдание на общинския съвѣтъ. Послѣ, обаче, послѣдва заявление, че подписитѣ имъ сѫ фалшифицирани, а печатътъ на общината и подписътъ на кмета удостовѣряватъ, че подписитѣ сѫ тѣхни. Сега, пита се, допустимо ли е кметътъ самъ да е искалъ да бѫде бламиранъ? Вие знаете, че не ще се намѣри на 100 ни единъ кметъ, който да направи това: слѣдъ като се е добралъ до кметската каса, да пише фалшиви заявления, че е бламиранъ.

Ето ви, г-да народни прѣдставители, това сѫ всички заявления, провѣрени, 87 на брой. Ни едно заявление, категорически ви заявявамъ, не е поддържано отъ съвѣтницитѣ, когато окржжният управитель или околийскиятъ началникъ лично сѫ отивали да провѣрятъ тѣй нарѣченитѣ заявления, за че съвѣтницитѣ не сѫ подавали оставката. И, както виждате, даденитѣ 442 оставки на толкова съвѣти сѫ станали спонтанно, безъ никакво принуждение.

Ами разтуренитѣ чрѣзъ сѫдъ съвѣти? — каза се завчера отъ тази трибуна: „Вие ги разтурихте, като казахте на сѫдиитѣ, като имъ правѣхте давление надъ тѣхната съвѣсть.“ Това се писа и въ

печатнитѣ органи на нѣкои политически партии. Г-да народни прѣдставители! Да прѣстанемъ да клеветимъ нашето правосѫдие. Има въ него недостатъци, но недѣйте хвърля върху му такива тежки обвинения, защото правъ е билъ Цицеронъ, когато е казалъ: всичко е свършено — finita respublica — ако правосѫдието стане продажно, ако неговата съвѣсть стане податлива. А за честьта на българското правосѫдие трѣбва да кажа, че то не е податливо; то рѣшава, може би, често пѫти погрѣшно, но, въ всѣки случай, рѣшава споредъ диктовката на своята съвѣсть; то, може би, грѣши, но errare humanum est — грѣшката е вродена у човѣка; стига да е направена добросъвѣстно, тя е извинѣема.

Но за да ви подкрѣпя моитѣ думи, ето, ще ви кажа примѣра съ Раховската община. Ако имаше община, която не азъ, но всѣки отъ онѣзи оратори, които се изредиха тукъ, щѣше да разтури, това бѣше Раховската община, дѣто единъ извѣстенъ тамъ политически човѣкъ, на когото името не трѣбва да споменавамъ тукъ, но чието име догаждате, този господинъ, казвамъ, тамъ безконтролно разполага съ цѣлата околия и съ градското кметство. Пратихме ревизоръ; 73 пункта има обвинителни, констатирани отъ финансовия ревизоръ. Пратихме дѣлото на прокурора. Прокуроръть го държа въ своето чекмедже 15 дни. Отъ тукъ се заповѣда да се прати въ сѫда. Той го повръща на слѣдователя да го разслѣдва. 73 пункта да разслѣдва слѣдовательть, да разпита 700 души свидѣтели! Азъ питамъ васъ да ми кажете, кога ще разтуримъ Раховската община? 700 свидѣтели ще питаме по 73 обвинителни пункта! И слѣдовательть връща дѣлото на прокурора и му казва: г-нъ прокуроре, това е абсолютно невъзможно, но на-ли е работата да отървемъ общината отъ лошитѣ рѫцѣ на сега властвующитѣ, ето ви 7 пункта провѣрени и достатъчно

установляющи невъзможностьта да се продължи стоенето на този съвѣтъ: дайте ходъ на дѣлото, отстранете съвѣтницитѣ, но-нататъкъ ще продължимъ разслѣдването. Прокурорътъ му връща изново дѣлото да разслѣдва всички пунктове и дѣлото петъ мѣсеца се влачи да се доразслѣдва. И днесъ г. Юрданъ Йоновъ е кметъ на Рахово! Ето ви, почтени г-да прѣдставители, какъ ние насилствено сме разтуряли кметствата, общинитѣ, и какъ сме ние карали сѫдиитѣ да отиватъ противъ своята съвѣсть. Но това не е пръвъ примѣръ. Не ща сега да ви цитирамъ, това бѣше само за илюстрация и за да отблъсна онази клевета, която отъ тази трибуна се авансираше, че сме правили давление на съвѣстьта на сѫдиитѣ. Не. Тѣ рѣшаватъ съвсѣмъ независимо, тѣ рѣшаватъ самостойно.

Но пакъ отъ тази трибуна се каза, че г. Министърътъ на правосѫдието издалъ едно окржжно, за да се даде бръзъ ходъ на такива дѣла. Вѣрно е, че го е издалъ, и го е издалъ по мое прѣдставление на нѣщата, както си сж. Азъ казахъ: ние сме адвокати, юристи и знаемъ, че основенъ принципъ на углавната наука е, че виновния, подсѫдимия, опасния трѣбва да обезврѣдимъ въ най-непродължително врѣме. За туй, казахъ азъ: щомъ финансовиятъ инспекторъ въ България прави ревизия, неговиятъ ревизионенъ актъ трѣбва да бѫде достатъчна гаранция, че констатиранитѣ прѣстжпления сѫществуватъ и сж достатъчни за да дадатъ възможность на прокурора да иска отстранение на провинившитѣ се съвѣтници; защото финансовиятъ инспекторъ, когато инспектира, пита и подсѫдимия, отчетника, какво има да отговори на тѣзи обвинения и той дава своитѣ показания. Слѣдователно, нѣма защо изново да пращаме на слѣдователя да доразслѣдва. Но почти всички сѫдилища въ България казаха: не, прокурорътъ не може да внесе прѣдварително искане за

отстранение, а трѣбва да внесе цѣлия обвинителенъ актъ и само тогава сѫдътъ ще се сезира, да-ли трѣбва да се отстрани или не. И така, както виждате, нѣма вече онази процедура, когато прокурорътъ иска отстранението на едно кметство, а трѣбва да внесе обвинителенъ актъ, а знаете, че обвинителниятъ актъ трѣбва да бѫде всестранно мотивиранъ, и само слѣдъ като се получи обвинителниятъ актъ, сѫдътъ ще каже да-ли може да се отстрани или не съвѣтътъ. На много мѣста ги отстраниха, на много мѣста не ги отстраниха и повърнаха дѣлата. Ето какъ рѣшаватъ сѫдилищата въ България. Слѣдователно, позволете ми още единъ пѫть да кажа: не допускайте нито за секунда, че нѣкой е правилъ давление на съвѣстьта на сѫдиитѣ за разтуряне на общинитѣ, както никой не е правилъ давление върху общинскитѣ съвѣтници да си подаватъ доброволно оставкитѣ. Ако, г-да прѣдставители, това сѫ факти, които цитирамъ тукъ, и ги цитирамъ като министъръ на България, слѣдователно думитѣ си потвърдявамъ съ официални данни, които не могатъ да се опровергаятъ отъ печата, и ако се опровергаятъ знаете, каква отговорность има министърътъ, слѣдъ това може ли да има нѣкой куража да каже: защо сте посегнали на автономията на общинитѣ и сте ги разтуряли мимо волята на общинаритѣ?

Но завчера тукъ ми се отправиха нѣколко питания отъ нѣкои почтени замледѣлци, за нѣкои общини, визирани специално отъ тѣхъ. Питаха ме за Перущинския съвѣтъ. Общинскиятъ съвѣтъ въ Перущица е разтуренъ, защото е останалъ съ по-малко отъ половината общински съвѣтници, тъй като 4 съвѣтника сѫ отстранени отъ длъжность по опрѣдѣление на сѫда; трима съвѣтника съ заявление, надлежно провѣрено, сѫ подали оставка. Оплакване отъ съвѣтницитѣ, че не сѫ подавали оставка не сѫществува.

Защо ме питате, че произволно съмъ разтурилъ Перущинскиятъ общински съвѣтъ? Четири съвѣтници сѫдътъ отстранява, трима доброволно подаватъ оставка, никой не протестира. Ще го разтуря! Да, закона за селскитѣ общини ми повелява. Ще го разтуря. Вие ме питате още защо съмъ разтурилъ Брѣстовишкия селско-общински съвѣтъ? Този съвѣтъ е разтуренъ, защото 11 съвѣтника сѫ подали оставка. Оплакване отъ съвѣтницитѣ, че не сѫ подавали оставка, не сѫществува. Питате ме още защо съмъ разтурилъ Цѣровскиятъ селско-общински съвѣтъ. Той е разтуренъ, защото 6 съвѣтника сѫ подали оставка. Кандидатитѣ, получили достатъчно число гласове, съ телеграма сѫ запазили правото си да бѫдатъ утвърдени за съвѣтници, вмѣсто подалитѣ оставка, обаче тѣхната молба не е уважена съгласно чл. 32 отъ закона за селскитѣ общини и чл. чл. 151 и 152 отъ избирателния законъ. Ето ви, г-да запитвачи, защо е разтуренъ Цѣровскиятъ общински съвѣтъ. Питате ме още: защо е разтуренъ Кортенскиятъ общински съвѣтъ? Той е разтуренъ, защото половината съвѣтници сѫ подали оставка. Подписитѣ на подавшитѣ оставка съвѣтници сѫ провѣрени отъ околийския началникъ. Имало е телеграфическо оплакване за насилия и заплашвания при подписване заявлението за оставката, обаче отъ повторно направената тамъ справка и дознанието, околийскиятъ началникъ лично донася, че насилия и заплашвания не сѫ употрѣбени по тѣхното заявление и че съвѣтницитѣ доброволно сѫ си подали и поддържатъ оставката си. Питате ме: защо е разтуренъ Бобовдолскиятъ общински съвѣтъ? Той е разтуренъ, защото половината отъ общинскитѣ съвѣтници сѫ си подали оставката. Подписитѣ на подавшитѣ оставка съвѣтници сѫ провѣрени на самото мѣсто.

Ако сѫ тѣзи общинитѣ, за които вие специално ме питате, тѣзи сѫ и отговоритѣ. Питамъ ви азъ

сега: въ що ние насилихме волята на избирателитѣ, съ що ние накърнихме автономията на тѣзи селско-общински съвѣти? Ето защо трѣбва, г-да народни прѣдставители, да се знае и запомни, че демократическото правителство нито имаше интересъ да насилва волята и автономията на общинскитѣ управления, нито е могло да допусне на минута такава замисъль, защото то рѣче да спечели изборитѣ не чрѣзъ злодѣяние, а го казахъ още когато дойдохме на власть, чрѣзъ д в а ч и ф т а ц а р в у л и, които турихме на краката си и тръгнахме да прѣбродимъ България и да кажемъ на тоя народъ, който е достигналъ до това незавидно положение, какъ е управляванъ досега отъ разнитѣ изредивши се партии и какъ трѣбва да бѫде управляванъ. Затуй и само затуй тоя народъ даде своето довѣрие намъ, а не защото сме разтурили 5 или 50 селски общини.

Ето ви отъ каква стойность е първиятъ аргументъ на нашитѣ противници за спечелването на законодателнитѣ избори — разтурянето на селскитѣ и градскитѣ общински съвѣти. Както го виждате, той рухна отъ дъно.

Кой е и вториятъ аргументъ за нашето спечелване на изборитѣ? Каза ни се: „Вие спечелихте чрѣзъ м о р а л н о т о в л и я н и е, което упражнихте чрѣзъ агитациитѣ на вашитѣ окржжни управители, околийски началници и всички държавни служители.“ Прѣди всичко, г-да народни прѣдставители, азъ всѣкога съмъ се питалъ, когато ми се прави нѣкакъвъ упрекъ: кой ми прави упрека? И то не затуй, за да оправдая себе си, защото бързамъ да добавя, че въ стълбата на грѣшницитѣ сѣ ще се намѣри единъ по-голѣмъ грѣшникъ, обаче това не ще омие моя грѣхъ. Не за да оправдая себе си питамъ азъ кой ме упрекава, а за друго: за да се знае въ тазъ България, че злодѣйцитѣ нѣматъ нравственното право да учатъ хората на

моралъ, че вчерашнията насилникъ да се не прѣдставлява днесъ за ангелъ невиненъ и по този начинъ да отнемемъ възможността на вчерашния тиранинъ днесъ да ни говори за свобода и да упрекава другитѣ въ своитѣ собственни грѣхове. Искамъ, съ една рѣчь, да съществува политически моралъ въ тази земя, и всѣки, който се е провинилъ прѣдъ свободитѣ на този народъ, трѣбва да бѫде оставенъ тамъ задъ вратата. (Ръкоплѣскане отъ мнозинството) Прочее, кой ни подхвърля тоя упрекъ? „Народната партия“. Но що е туй морално влияние? Разбира ли тая партия, че подъ морално влияние се разбиратъ агитациитѣ на чиновницитѣ? Да видимъ. Васъ е извѣстно, че родоначалникъ на моралното влияние бѣ Стоиловъ, шефъ на народната партия. Ето, почтени г-да, какъ е разбиралъ той и цѣлата партия „моралното влияние“, до кѫдѣ се простира то, безъ да бѫде прѣстѫпно, и отъ кѫдѣ почва неговата прѣстѫпность; до кѫдѣ то е позволено и отъ кѫдѣ то прѣстава да бѫде такова. Ето какво е мнѣнието на тая партия, която нѣкога е управлявала и иска и утрѣ да управлява, за да знаете какъ тя ще разбира и утрѣ това морално влияние. Като отговаря на в. „Народни права“ въ 1896 г. по законодателнитѣ избори, на 17 ноемврий в. „Миръ“ брой 311 отъ ноемврий 1896 г. пише: „Въ какво се състои грѣхътъ на правителството и какви прѣчки ви прави то въ тия избирателни бѣснотии, които завръшватъ съ банкети и слава, пълни съ ругателства противъ него? Съ това че агитира ли? Но защо и то да не може да агитира като васъ, които нѣмате никакви права повече отъ него? Че чиновницитѣ могли да влиятъ повече изъ населението ли? Но кой научи чиновницитѣ да колятъ и да бѣсятъ? Не вие ли съ вашето нечисто управление? И най-послѣ, защо

чиновникътъ да нѣма онова неотемнимо право да каже мнѣнието си, ако дойде нѣкой да го пита за това, стига само да непрѣстжпва закона и да не отива въ деня на изборитѣ при урнитѣ, дѣто избирателътъ е свободенъ да си пусне гласа за когото обича? *Правителството нѣма възможность да изръжс язицитѣ на своитѣ чиновници за хатъра на либералитѣ, които сж се омаскарили до уши пръдъ цѣлия народъ и не знаятъ вече какво да искатъ.*“

Както виждате, народната партия допуска, че чиновникътъ може да каже своето мнѣние, за кого да гласоподаватъ избирателитѣ и за кого да не гласоподаватъ, стига само да не отиде на изборното мѣсто да раздава бюлетини. Нѣщо повече. Не щемъ, казватъ тѣ, да отрѣжемъ езицитѣ на чиновницитѣ си я, за дѣто сж казали нѣкоя блага лакърдия за правителствения кандидатъ. Идѣте и вие агитирайте. Вие имате право да агитирате, защо и правителството да нѣма право да агитира. Това пише в. „Миръ“ въ брой 311 отъ ноември 1896 г.

Но, почтенни г-да прѣдставители, намъ се каза отъ тази трибуна, и то отъ лидера на народната партия: „Всѣкога се е запрѣщавало въ наше врѣме — казваше той — моралното влияние, агитациитѣ на чиновницитѣ; колчимъ нѣкой се е провинилъ, ние сме го наказвали.“ Вѣрно ли е това? Абсолютно не, защото азъ имахъ завчера случай да ви прочета една депеша, и то взета отъ в. „Миръ“, кждѣто Врачанскиятъ окржженъ управитель дава на своя министъръ, по поводъ оплакването на Ст. Савовъ отъ Враца, че тозъ управитель е агитиралъ, това обяснение. „Вѣрно е, че азъ обиколихъ цѣлата околия, свикахъ народа и му казахъ: недѣйте слуша Стефанаки Савовъ като ви лъже, а обкржжете правителството, не се отдалечавайте отъ него,

елате къмъ него, то ще ви бѫде полезно.“ Това е депешата на окрѫжния управитель, публикувана въ в. „Миръ“, като отговоръ на обвиненията на г. Стефанаки Савовъ. И мислите ли вие, че този управитель биде наказанъ, задѣто е обиколилъ окрѫга, задѣто е обиколилъ народа, задѣто е съвѣтвалъ народа да се не отдалечава отъ правителството, а да върви подъ ръчка съ него? О, не! Той биде прѣдставенъ отъ Стоилова да бѫде награденъ съ орденъ за заслуга. Ето ви какъ е работила и гледала народната партия на моралното влияние, ето какъ е тя гледала на правото на чиновника да казва своето мнѣние. И ако туй ви казвамъ сега — повръщамъ се на първата мисъль — не е, че поддържамъ пакъ подобна дива теория, не; азъ възставамъ противъ този начинъ на дѣйствие отъ страна на чиновницитѣ. Тѣ нѣматъ право да съвѣтватъ нищо; тѣ само ще пазятъ реда и тишината и нищо повече. Народътъ е свободенъ да избира когото ще, то не е наша работа. Сега може ли да ни се посочи поне единъ окрѫженъ управитель, поне единъ околийски началникъ да е отишълъ да говори туй, което е правилъ г. окрѫжният управитель отъ 1896 г., да свика народа и да му каже: ето кандидатътъ на правителството, изберете го, сплотете се около него, той ще ви спаси положението? Ако такъвъ окрѫженъ управитель или околийски началникъ има, азъ нѣма да го пощадя, ще го уволня, защото не е той, който ще ми прави изборитѣ. Но, г-да народни прѣдставители, въ туй затѫ не обвиняваха нашитѣ окрѫжни управители и околийски началници. Тѣхъ ги обвиниха въ едно, че тукашният окрѫженъ управитель г. Николовъ, бившъ подпрѣдсѣдатель на апелативенъ сѫдъ, се е возилъ едноврѣменно въ единъ вагонъ съ кандидата за народенъ прѣдставитель, когато този послѣдният е отивалъ въ Царибродската околия. Прѣстѫпление е, казваше

подшефътъ на народната партия, окржженъ управитель да бѫде въ единъ вагонъ съ кандидата. Виждате, докѫдѣ отива *днесъ* укора къмъ насъ. Вие, кандидатъ за депутатъ, нѣмате право да бѫдете даже въ единъ тренъ, въ който случайно се намира окржжният управитель, който по служебни работи отива въ Царибродъ, защото самиятъ фактъ, че Вие ще бѫдете въ сѫщия вагонъ, ще влияе на Царибродскитѣ келибаши, отстоящи на 100 километра далечъ отъ вагона. Това бѣ теорията, която се проповѣдваше завчера. Да, казваха, щомъ окржжният управитель Николовъ бѣ заедно съ г. Здравева въ единъ вагонъ, това е морално влияние. И кой го казва това? Онзи, който е написалъ онази статия, че не можемъ да отрѣжемъ евицитѣ на всичкитѣ окржжни управители, че сѫ казали една блага дума за кандидата на правителството. Ето ви, г-да прѣдставители, въ какво се състои обвинението за моралното влияние, упражняванo при нашето управление отъ окржжнитѣ управители и околийскитѣ началници. Но отива се по-далече и се казва: „Съставиха се актове на Кюстендилския и на Старозагорския окржжни управители.“ Какво, обаче, по-лесно отъ това? Окржжнитѣ управители и околийскитѣ началници имать отъ мене заповѣдь да отиватъ да обиколятъ окржжията и околиитѣ си и това окржжно е публикувано. Всичкитѣ тия окржжни управители и околийски началници, назначени отъ това правителство, вие знаете, че сѫ хора почти никога не бивали на административно-полицейска служба; $^{9}/_{10}$ отъ околийскитѣ началници сѫ бивши учители, а окржжнитѣ управители почти всички сѫ юристи, бивши сѫдии и слѣдователи, и само единъ свършилъ агрикола академия и единъ, който има 25-годишна опитность задъ гърба си — всички останали сѫ съ юридическо образование. Е добрѣ,

тѣзи хора получила отъ мене заповѣдь да тръгне всѣки окржженъ управитель изъ окржга си, всѣки околийски началникъ изъ околията си, да изучатъ повѣренитѣ имъ райони, колко села имать, какви нужди има това население, да се запознаятъ съ населението, да ги познае то тѣхъ, за да могатъ всѣкога да дадатъ освѣтление на правителството за онѣзи нѣща, които ще иска министърътъ отъ него. Та мене ми се струва, че това не само не трѣбваше да се налага на окржжнитѣ управители и на околийскитѣ началници, но то бѣ една длъжность, която трѣбваше тѣ сами да си наложатъ: защото окржжнитѣ управители и околийскитѣ началници не трѣбва да стоятъ въ канцеларитѣ само, а трѣбва и да ходятъ изъ окржгитѣ и околитѣ, да чуятъ претенциитѣ и оплакванията на народа, да изучватъ економическитѣ и други нужди на този народъ и да му се притичатъ на помощь тамъ и тогава, когато и дѣто могатъ да му бждатъ полезни.

Ето тия обиколки нѣкои недобросъвѣстни хора нарѣкоха „морално влияние," а други — съставили актове на управителитѣ — на двама — че ужъ „агитирали." Сега, тукъ сте вие всички отъ лѣвицата; можете ли да ми посочите поне на единъ такъвъ примѣръ, дѣто окржженъ управитель или околийски началникъ да е събралъ народа и да му е прѣпоржчалъ правителственна кандидатура, защото, казахъ и повтарямъ го, ние нѣмахме нужда отъ тѣхната прѣпоржка.

Но, г-да народни прѣдставители, намъ се каза още: „Вие, г. г. министритѣ, упражнихте най-голѣмото морално влияние; вие, особено г. Такевъ, който нѣкога възставаше противъ агитациитѣ на министритѣ, Вие днесъ се провинихте прѣдъ себе съ онѣзи агитации, които повече отъ всѣки министъръ въ България, откогато тя сжществува, Вие извършихте."

Г-да прѣдставители! Много се писа и още повече се каза за моето обикаляне изъ България.

И ми е приятно, че днесъ мога да се обясня, та и нашата преса, и нашето обществено мнѣние да бждатъ всестранно освѣтлени върху тази точка, за която даже и цитати се правиха изъ дневницитѣ на Народното Събрание по печата и тукъ единъ почтенъ народенъ прѣдставитель завчера ми ги чете. Да видимъ има ли противорѣчие между нѣкогашния народенъ прѣдставитель Такевъ и министъръ Такевъ. Г-нъ Даневъ завчера, когато слѣзе отъ тази трибуна, и слѣзе съ честь, завърши тъй своята рѣчь: „25 май ни научи на едно, че трѣбва да влѣземъ всрѣди народа. Побѣдата на правителството се дължи само на едно, че правителството узна какво трѣбва да прави, като правителство на България. И всѣки единъ, който иска да управлява този народъ, трѣбва да влѣзе срѣди този народъ“. Това не е нищо друго, освѣнъ онуй, което азъ казахъ въ началото на поемането властьта отъ демократическата партия. Помните добрѣ, че на единъ банкетъ, който имаше тукъ, въ София, партията, отъ която произлѣзе днешното правителство, азъ казахъ: Днеска сме на власть по довѣрието на Държавния глава, но намъ е необходимо и довѣрието на българския народъ — трѣбва да го спечелимъ и ще го спечелимъ. Какъ? Ето какъ: Нѣкогашнитѣ побои, нѣкогашнитѣ скандали, нѣкогашнитѣ убийства, нѣкогашнитѣ подкупи замѣнимъ съ нашитѣ два чифта царвули, па ще тръгнемъ отъ градъ на градъ, отъ село на село, отъ паланка на паланка; ще свикваме народа — тукъ подчертавамъ моята мисъль — на публични мегдани; ще му откриемъ неговия халъ, неговото държавно управление отъ 25—30 години насамъ; ще му

кажемъ какъ сѫ го управлявали и народната, и народно-либералната, и прогресивната, и либералната, и демократическата, нѣкога си Каравелова, партии, пакъ ще кажемъ на този народъ: сравни и избери. Ако желаешъ пакъ да се повърнемъ на това, на което ти си билъ нѣкога свидѣтель въ тѣзи години, дай довѣрие на онѣзи, които сѫ докарали тѣзи 500 милиона държавни дългове, този 200-милионенъ държавенъ бюджетъ, които сѫ създали тѣзи акцизи и които сѫ правили туй разхищение на държавната пара, които сѫ създали тия закони за печата, за събранията и сдруженията, които стѣсняватъ твоитѣ свободи; ако ли желаешъ да настане въ твоята земя редъ, правда и законность, ако желаешъ твоитѣ конституционни свободи да бѫдатъ гарантирани, ако желаешъ твоята пара, събирана отъ бирника тъй безпощадно, да отива по назначението си — за твоитѣ нужди, дай довѣрието си намъ." (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) И тръгнахме между народа, и прѣбродихме България, и правихме публични събрания, и казахме на този народъ, какъ ще го управляваме и какъ сѫ го управлявали до насъ. И този народъ ни чу. Но ти, казваха ми менѣ, осѫждаше агитациитѣ на министритѣ. — Да, отговарямъ, азъ осѫждахъ, но осѫждахъ „вулгарнитѣ" агитации. Да, тукъ е разликата между мене и нашитѣ прѣдшественици, че ние „вулгарна агитация" не правихме; ние правихме едно: възпитавахме, просвѣщавахме, освѣтлявахме този народъ. И забѣлѣжете добрѣ тукъ тънката разлика. Вулгарна агитация се нарича онази, когато министърътъ отива въ едно село или градъ и нѣма куража да се яви на плаца, да повика народа на площада и да му каже, кои сѫ по конституцията неговитѣ права и задължения, ами го свика въ едно кюше и му каже: „Ти, кмете, ще

доведешъ народа съ мене, и, ако не го доведешъ, ще те бламирамъ. Ти, влиятеленъ човѣкъ, ще направя сина ти пѫдаринъ, дѣдо ти бирникъ, чичо ти началникъ, на тебе прѣдприятие ще дамъ — еди-кой си мостъ, на другъ — шосе, на трети — кантарие, срѣщу което вие, влиятеленъ човѣкъ, ще ми доведете народа. Всѣки ще си получи пая.“ Това се нарича вулгарна агитация, което дѣйствува на меркантилнитѣ чувства на слушателитѣ. Това е агитация осѫдителна; това не е агитация, а корупция. Примѣри. Азъ употрѣбихъ този терминъ за вулгарни агитации по врѣмето на г. Данева, къмъ когото всичкитѣ мои почитания, но не за него, а за неговия колега г. Людскановъ. По какъвъ поводъ? Нийдѣ почти г. Людскановъ не бѣше произнесълъ рѣчь публично. А какво правѣше? Отива въ с. Драганово. Тамъ вижда, че има единъ валъ, една рѣка, която топи селото. „Бѫдете спокойни, казва, ще направимъ вала; ще поурегулираме рѣката, но съ условие, че ще гласоподавате за насъ. Скоро телеграфически двама инжинери съ 50 червени колчета. Побучете ги тукъ. Ха сега и свещеникътъ; дайте да свети вода, че ще направимъ канала. Свети се вода въ петъкъ, сѫбота мина, въ недѣля изборътъ. Цѣло с. Драганово гласоподава за прогресивно-либералната партия. Въ понедѣлникъ не се видѣха нито колчета, нито инжинерчета — всички си отидоха (Ржоплѣскане отъ мнозинството) Ето това е вулгарна агитация. Азъ сега питамъ почтенитѣ наши политически противници, стоящи тамъ, могатъ ли посочи на единъ примѣръ, дѣто министъръ, кой да е отъ насъ, или специално азъ, съмъ отишълъ нѣкѫдѣ въ нѣкое село и да съмъ свикалъ селото въ нѣкое кабаре или частна кѫща да имъ кажа: туй ще ви направя или онуй ще ви направя? Всѣкога, щомъ пристигнехъ въ село, цѣло село съ байракъ ме чака. Вѣрно е, и ученици, и учители, и селяни,

и мъже, и жени въ празнична премѣна и съ цвѣти на ржцѣ сж ме посрѣщали — и ще ви кажа защо — и веднага на плаца, на площада. Тамъ почвамъ: какво нѣщо е Българското княжество, какви сж основнитѣ начала на държавното управление, кои сж правата на този селянинъ, земледѣлецъ-избиратель; за неговитѣ четири свободи: на слово, на печата, на събрание, на избори; неприкосновеность на личность и на жилище. Тѣ ме гледатъ, тѣ се очудватъ. Какъ! За пръвъ пжть тѣ слушатъ за конституционни права и свободи. И когато азъ казвамъ, че който стражаринъ или пждаринъ се опита да ви разтури публично събрание — 3 години окови на краката, а който обикновенъ гражданинъ стори това — една година затворъ, народътъ гледа стражаритѣ, а стражаритѣ се свиватъ въ мундиритѣ. И когато този народъ слуша отъ министра на полицията, че никой стражарь, никой пждарь нѣма право да посегне на свободата на събранията на българскитѣ граждани, нѣма вече да се намѣри стражарь или пждарь, който да отива да накърни тази свобода; когато самъ министърътъ на полицията казва: ти, гражданино, имашъ право да се съберешъ тукъ на плаца мирно, тихо и безъ оржжие и да обмислишъ за обществени работи, а който посегне на това ти право, има 3 години затворъ, ако е чиновникъ, или 1 година, ако е простъ гражданинъ, частно лице, иди ти на този народъ да му изковеркашъ вече отъ главата, отъ неговата паметь туй свещено право. Затуй азъ казахъ: конституцията на България не е писаната хартия, защото, ако е тя, тя може да бжде изгубена, както едно врѣме казаха, че сж я изгубили, та сме се били управлявали — по иронията на единъ нашъ другарь — по копие фалшиво, но послѣ намѣрили конституцията; азъ казахъ на този земледѣлецъ, на този търговецъ, на този български народъ: конституу-

цията трѣбва да бѫде вплита въ твоята кръвь и врѣзана въ твоята плъть: не е тя писаната конституция, а онѣзи твои насѫщни права, онѣзи твои задължения, които ти трѣбва да бозаешъ заедно съ млѣкото отъ майчинитѣ гърди, трѣбва да учишъ въ училището и трѣбва да се възпитавашъ на площада да ги защищавашъ. Ето така азъ правѣхъ агитация, така съмъ говорилъ навсѫдѣ; така свиквахъ азъ народа, затуй го азъ свиквахъ. Ако туй е моятъ грѣхъ, азъ го приемамъ, съ гордость ще го понеса, защото мисля, че изпълнихъ единъ мой свещенъ дългъ спрѣмо българския народъ, който — да ви кажа една тежка дума — не знаеше на много мѣста, що нѣщо е министъръ. Тѣ си го прѣдставляваха като нѣкой монстъръ, нѣщо чудовищно. Отидохъ въ Босилеградъ, 5 души свещеници начело на 500 души народъ съ учителитѣ и ученицитѣ ме посрѣщатъ. Свещеникътъ ми държи рѣчь: „Благослóвенъ грядий во имя господне! (Смѣхъ) 30 години, казва свещеникътъ, откато България сѫществува, ние слушахме, че имало нѣщо като министри въ България, но ние не знаехме що нѣщо е министъръ. Добрѣ дошълъ сѫпи гостенино! Ти за насъ създаде новъ животъ.“ Изписали отъ 30 к. м., отъ Сърбия, музика и когато слѣзохъ отъ фаетона, азъ бѣхъ изненаданъ, когато засвириха „Шуми Марица“. Отдѣ тази военна музика въ цивилни дрехи? — Изписахме я, г-нъ министре, отъ Сърбия, 30 к. м. далечъ, защото за насъ е днесъ тържественъ день: днесъ пръвъ пѫть стѫпва министръ въ този загубенъ край. Този прѣдседатель, който тамъ засѣдава (Сочи на г. прѣдседателя на Народното събрание), е свидѣтель на тази картина. И цѣла нощь хорà се виеха около моята квартира, цѣла нощь буквално. Утриньта ставамъ, наредили се всички около музиката, гулятъ. „Днесъ е — казватъ тѣ — всенародно тържество. У насъ не бѣше стѫпилъ

не само министъръ, но даже и началникъ, и управитель, а днесъ имахме честьта да видимъ министъръ.“ Казахъ имъ тѣхнитѣ права и задължения, видѣхъ тѣхния животъ и тѣхнитѣ нужди азъ изучихъ. Тукъ на подигравка се говорѣше завчера: „учили нуждитѣ на народа“. Да, изучихме ги. Азъ видѣхъ тамъ, че тѣ поменъ нѣматъ отъ пѫтища, тѣ не знаятъ какво нѣщо е пѫть; поменъ нѣматъ отъ болници; не знаятъ, какво е медицинска помощь. Азъ видѣхъ тамъ селяни безъ риза на гърба, само съ скжсана антерия, подъ която стърчатъ голи меса. Азъ видѣхъ хора, дѣто бѣхъ, които не знаятъ какво е жито, а се хранятъ съ елда, хранатъ се съ едно растение, което, докато е топло, е меко, а послѣ става твърдо като камъкъ. И когато ще дойде врѣме да даваме помощи на това забравено крайще, и така го наричатъ — Крайще, ние ще ги дадемъ, ще направимъ това съ пълно съзнание на дълга. Азъ отидохъ и въ Сунгурларе, дѣто 15 села се бѣха събрали, направили триумфална арка, съ всички старци на чело, съ всички селяни и селянки въ празнична прѣмѣна. И тамъ имъ казахъ правата и задълженията. И тамъ ми искаха медицинска помощь, и тамъ ми искаха пѫтища и болница, и тамъ ми искаха земледѣлческо училище, и тамъ ми искаха подобрение на своя поминъкъ. Когато утрѣ респективниятъ министъръ ще дойде да пише законъ, моето мнѣние ще му бѫде полезно, защото азъ видѣхъ и чухъ какви сж нуждитѣ и болкитѣ на народа. Азъ отидохъ тамъ, дѣто дѣйствително министерски кракъ не бѣше стжпвалъ 30 години. Ако, почтени г-да народни прѣдставители, този е нашиятъ грѣхъ, че сме отишли и казали на този народъ, какви сж неговитѣ права и задължения по конституцията, какво сж туй министритѣ на България и какво трѣбва да се прави, азъ казахъ и повтарямъ го, приемамъ този грѣхъ; но противъ тѣзи упреци на

почтенитѣ наши противници възстана цѣлиятъ народъ. Фактътъ на тържественото пжтуване на членоветѣ на днешното правителство изъ България, на онѣзи горещи, на онѣзи сърдечни приеми, показва, че този народъ желае да види своето правителство, своитѣ министри. Ако България се е злѣ управлявала—ще имамъ случай по-послѣ да го кажа—много се дължи на това, че българскитѣ правителства не познаваха своя народъ, народътъ не познаваше своето правителство. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството)

Единъ единственіятъ държавенъ мжжъ въ България, който познаваше българския народъ и народътъ познаваше него, това бѣ покойниятъ Петко Каравеловъ, нашиятъ шефъ. Намѣриха се, обаче, хора въ България, които тъкмо за туй го укориха. Тѣ казваха, че за него нѣма Великдень и Коледа; за него нѣма сѣмейно щастие; за него нѣма сѣмейно спокойствие; лѣга и става по селскитѣ кръчми и кабарета, и това му вмѣняваха въ вина, въ грѣхъ. Но Петко Каравеловъ познаваше послѣдната колиба въ България и колибата познаваше него. Съ сълзи на очи единъ селянинъ ме посрѣщна въ Тетевенския балканъ, когато се спрѣхъ да кажа на онѣзи хора нѣколко думи за тѣхнитѣ права, свободи и задължения. Той иде и ми казва: „Не се мжчи момче“ — той е човѣкъ на 90 години — „ти ми кажи само едно: ти човѣкъ Петко Каравеловъ ли си или не?“ — Казахъ му: да, неговъ човѣкъ съмъ. — „Стига толкова, продължи старецътъ; прѣди 25 години въ тѣзи усои азъ *тока* съмъ правилъ съ Каравелова; тамъ ще вървимъ, дѣто сж хората на Петка Каравеловъ“. Ето, вие, които ни обвинявахте, че сме ходили изъ този народъ, знайте какво иска този народъ. Повтарямъ, този народъ иска да бжде познаванъ, този народъ не иска да дѣйствуваме вулгарно на неговитѣ меркантилни чувства, а да дой-

демъ благородно да го възпитаме, да му посочимъ неговитѣ права и задължения по конституцията, да го упѫтимъ въ неговия общественъ животъ, да видимъ неговитѣ болки и нужди и да ги съобразимъ, за да можемъ да му бѫдемъ полезни. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) Ето защо ходихме и още ще ходимъ пакъ, по допълнителнитѣ избори. Но забѣлѣжете, ние обѣщания за пѫдари и стражари никѫдѣ не дадохме; обѣщания за лични награди такива и онакива никѫдѣ не дадохме. И тукъ ми е приятно да констатирамъ рѣчьта на почтения Кѫзѫлагашки народенъ прѣдставитель, прѣдъ когото, дѣйствително, въ Кѫзѫлагачъ говорихъ. Той е отъ тамъ, той е либералъ, но той ще бѫде свидѣтель на онзи ентусиазъмъ, съ който цѣлото Кѫзѫлагашко население ме посрѣщна 2—3 км. вънъ отъ града. На това мѣсто говорихъ цѣлъ часъ и половина. Влѣзохъ въ града — „Молимъ ти се, г-нъ министре, и тукъ кажи нѣщо, и тукъ има народъ. Желаемъ да те чуемъ още единъ пѫть.“ Качихъ се на единъ балконъ и пакъ, прѣдъ едно двойно множество, още единъ пѫть говорихъ. И какво казахъ? — „Трѣбва да ви кажа. Ние сме партизани на силна армия съобразна съ податнитѣ ни сили, т. е. да си простираме краката толкова, колкото ни държи чергата. Ние искаме да отмѣнимъ акциза на ракиитѣ, който стѣснява вашето производство и ви продава вола за глоба. Ние ще ви отмѣнимъ монопола на сольта — това казахъ азъ. Ние ще гарантираме, казахъ, вашето печатно слово, вашето избирателно право, вашето право на публични събрания и вашето спокойно и свободно живѣене въ кѫщи.“ — Това именно казахъ, това обѣщахъ. Ако това е развратъ, обвинете първо конституцията, че тя е писала този развратъ въ своитѣ анали и тогава кажете, че този министъръ, който е отишълъ чрѣзъ живо слово да каже на този народъ неговитѣ права и задъл-

жения, е извършилъ едно прѣстжпление. Тогава ходихъ и въ Сливенъ, дѣто едно 15-хилядно множество народъ ме посрѣщна, и тамъ прѣдъ този народъ отъ единъ балконъ азъ говорихъ сѐ на сжщата тема. Отидохъ оттамъ въ Бургазъ и прѣдъ ново 5—6-хилядно множество отъ цѣлия градъ, безъ разлика на партии и убѣждения, пакъ отъ единъ балконъ цѣли два часа говорихъ на сжщата тема. Оттамъ отидохме изъ цѣла България, дѣто що можехме това казахме, но сѐ върху сжщата тема. И този народъ каза: дѣйствително, ето този човѣкъ ни каза, какво е било управлението на народната партия, какво е било опуй на народно-либералната, какво е било онова на либералната, какво е било при Каравелова и какво има да бжде утрѣшният день — дайте да отидемъ подиръ тѣзъ хора; зло не сж направили на този народъ; тѣ казватъ, че ще направятъ добро; дайте да дадемъ нашето съдѣйствие на тѣхъ. И този народъ дойде. Какъ дойде? Дойде въ сжстени маси, които удивиха цѣлъ свѣтъ, и дойде, защото ни видѣ, защото ни чу, защото ни разбра.

Ето ви, г-да народни прѣдставители, онова тежко обвинение, което се сипѣше отъ единъ народенъ прѣдставитель отъ земледѣлческата група, който най-малко трѣбваше да ми цитира, а трѣбваше да ми каже: „Ти така си мислилъ прѣди 13—14 години, г-нъ министре, но много добрѣ, че днесъ така не мислишъ — влѣзъ между народа.“ Азъ му казахъ: „И тогава, и сега еднакво мисля, само че трѣбва да се прави разлика между вулгарна агитация и просвѣтителна проповѣдь.“ Вулгарна агитация — повтарямъ още единъ пжть да се запомни — е, когато тръгнешъ отъ село на село, отъ колиба на колиба да удовлетворявашъ личнитѣ апетити на Ивана, на Стояна, за да ви доведатъ избиратели: на този кръчмарь 50 л. оставишъ да почерпи избирателитѣ и да ги

доведе на избора, на онзи 100 л., на онзи 150 л., както въ онова писмо по Свищовския изборъ: „600 левчета ще ми дадешъ, 100 гласа ще ти докарамъ“. Ето тогазъ какви агитации имаше. Но ние? Дайте ни само едно обвинение въ тази смисъль, ние сами ще напуснемъ тази трибуна. Нѣма. Ние само едно говорихме на този народъ, да: казвахме му неговитѣ права и задължения, и това изпълнихме тъй, както бѣхме длъжни да го направимъ.

Ако, г-да народни прѣдставитѣли, въ туй се състоеха нашитѣ агитации, искамъ още едно разграничение да направя. Азъ обиколихъ България — вѣрно е — въ по-голѣмата ѝ часть, а на много мѣста, дѣто не можахъ да отида, приятелитѣ се разсърдиха и народътъ ми се разсърди, ако щете, да ви кажа, безъ разлика на партии. Азъ имамъ депеши, подписани отъ хора, принадлежащи на всички политически групи, които казватъ: „Неуже-ли, г-нъ Такевъ, не заслужвахме да посѣтите и нашия край?“ Азъ отговаряхъ: „И да дойда, безполезно е — гласътъ ми не държи вече да ви кажа нѣколко благи лакърдии“. — „Безъ да ни говоришъ, ела, само мини прѣзъ нашия край, да види и този народъ, какво нѣщо е министъръ, защото иматъ едно смътно понятие и мнѣние за министерския санъ.“ Това сж, г-да народни прѣдставители, факти отъ новѣйшия животъ, отъ тази нова ера, която се освети на 16 януарий и потвърди на 25 май т. г. Ето ви докждѣ достигнаха обвиненията на нашитѣ почтени противници отъ лѣвицата: „Ходихте; морално въздѣйствувахте.“

Г-да народни прѣдставители! При всичко това, обаче, азъ трѣбва да констатирамъ единъ фактъ: никога властьта, като власть, не е по-малко влияла, отколкото сега. Да се разберемъ. Като министри, ние не влияхме; нашитѣ околийски началници сжщо не влияха. Ние влияхме като хора, които принадлежимъ на една партия, която въ своето ми-

нало лошо нѣма, въ своето бъдеще обѣщава свѣтли перспективи, и гаранция е нейното минало. Слѣдователно, ние влияхме като личности. Вѣрно ли е това мое твърдѣние? Да. Азъ ви моля да ми кажете вие, кога въ България въ турска околия е пропадналъ министъръ на България? Това стана въ наше врѣме. Министъръ Ляпчевъ пропадна въ Аккаджларската околия, въ турска околия; казвамъ това не да обиждамъ, но защото нашитѣ добри мюсулмани си знаятъ и по тѣхния свещенъ законъ и по тѣхнитѣ наставления да не се дѣлятъ отъ властьта. Тѣ сж били всѣкогашъ съ хюкюмата. Но тази година вие видѣхте, че мюсулмани $^3/_4$, да не кажа повече, не бѣха съ хюкюмата. Кога е било случай, г-да народни прѣдставители, тамъ, на лѣвицата, да стои онзи почтенъ старецъ съ голѣмата шапка на главата?! (Смѣхъ.) Пръвъ случай отъ 30 години какъ тамъ стои опозиционеръ мюсулманинъ! Имаме ли втори примѣръ, когато тамъ, на крайната лѣвица, да стои почтенъ мюсюлманинъ, като неприятель на българския хюкюматъ? Никога не е било това. Защо? Защото този почтенъ мюсулманинъ знае, че той е спокоенъ и сега стоящъ тамъ, както би билъ спокоенъ стоящъ днесъ тукъ. За насъ нѣма приятели и неприятели; за насъ има български граждани равни прѣдъ законитѣ. Турци, българи, евреи, ерменци, гърци и мухамедани — всички сж равни прѣдъ законитѣ (Бурни ржкоплѣскания отъ мнозинството)

Но още единъ примѣръ ще ви кажа. Била ли е другъ пжть властьта по-малко влиятелна, отколкото е сега, като власть, казвамъ? Най-добритѣ приятели на това правителство, ако мога така да се изразя, г. Краевъ, който се е избиралъ въ най-ужаснитѣ режими на България, даже при покойния Стамболовъ той се избра и оттогава се издигна той въ очитѣ на обществото, кога изтръгнаха заедно съ г. Пешева признание отъ устата на покойния

Стамболовъ, че ще управлява по свое вѫтрѣшно убѣждение, този Краевъ, който нѣколко пѫти се е избиралъ като опозиционеръ, днесъ, когато околийскиятъ началникъ — казваше тукъ единъ ораторъ — е неговъ братанецъ, синъ на негова сестра, когато окрѫжниятъ управитель е неговъ личенъ приятель, тогава г. Краевъ не се избра, тогава се избраха опѣзи почтени приятели, които стоятъ тамъ на лѣвицата. Кога е било другъ пѫть г. Краевъ, бидейки на власть, самъ той бидейки популяренъ човѣкъ, самъ той бидейки талантливъ мѫжъ, самъ той избиранъ много пѫти депутатъ, да не се избере нито въ Прѣславъ, нито въ Шуменъ, а да се избере почтеният г. Кесимъ Зааде? Нема г. Кесимъ Зааде е по-влиятеленъ човѣкъ, отколкото г. Краевъ; нема на г. Кесимъ Зааде властьта му помогна повече, отколкото на г. Красва? А виждате вие: г. Краевъ е въ Шуменъ, тамъ стои въ своето писалище, а г. Кесимъ Зааде законодателствува въ българския парламентъ! Било ли е другъ пѫть случай, прочее, когато такива хора, поели всичката власть въ рѫцѣтѣ си, да изгубятъ избора?

Идете по-нататъкъ. За насъ бѣ най-добъръ приятель, като политически приятель, г. професоръ Данаиловъ. И той би правилъ честь на всѣки парламентъ, на нашия особено, да бѫдеше тукъ между нашитѣ редове. Ако азъ бихъ ималъ възможность да повлияя да се избере г. професоръ Данаиловъ, азъ го бихъ направилъ не за друго, а за честьта на този народъ и за неговитѣ интереси, защото той би достойно защитилъ неговитѣ финансови, неговитѣ економически, неговитѣ политически права, свободи и интереси; но г. професоръ Данаиловъ пропадна. Околийскиятъ началникъ е неговъ приятель, полицейскиятъ приставъ е неговъ приятель, цѣлата власть, казахъ ви, е негова приятелска власть. Защо пропадна г. професоръ Данаиловъ? Та кой се избра? Е, онѣзи

тамъ (Сочи къмъ малцинството) почтени земледѣлци. Нема тѣ сж по-популярни между този народъ, отколкото г. професоръ Данаиловъ; нема тѣ можеха повече да убѣдятъ този народъ, отколкото г. професоръ Данаиловъ; нема за очитѣ на българския народъ тѣзи трима почтени, може би, безграмотни земледѣлци, стоятъ по-високо въ очитѣ на българското общественo мнѣние? Не.

А. Стамболийски: По-високи идеи изповѣдватъ.

Министъръ М. Такевъ: Не, защото изборната борба бѣ поставена на съвършено изключителни условия. Властьта тамъ не указа никакво влияние; тамъ властьта можеше да повредѣди, не да ползува, и властьта тамъ стоя на страна. Професоръ Данаиловъ се скита два мѣсеци изъ своята околия, но той пропадна, той изгуби. Защо изгуби? Ако би била друга власть на наше мѣсто тукъ, би ли изгубилъ професоръ Данаиловъ? О, биха се повторили изново Свищовскитѣ избори, но пакъ Данаиловъ щѣше да бѫде тукъ депутатъ! У насъ нѣма такова нѣщо. Ние ви оставихме даже, както ще ви чета по-послѣ, представления да вършите; ние бѣхме тероризиранитѣ; нашата полиция бѣ малтретираната.

Отъ земледѣлческата група: Не е вѣрно.

Министъръ М. Такевъ: Но казахъ го завчера, ще го кажа и сега: азъ приемамъ да ме упрекнатъ въ мекушавость, отколкото въ жестокость, защото азъ искамъ въ тази земя да настане правда, редъ и свобода. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) Затуй казахъ това. Ако, почтени г-да представители, фактитѣ сж по-силни, отколкото празнитѣ слова, които произнасяха тукъ 3—4 дни почтенитѣ наши противници, питамъ се тогава азъ: чрѣзъ какво спечели днешното правителство довѣрието на българския народъ въ вашитѣ очи? Чрѣзъ какво вие можахте да изтръгнете, можахте да спечелите довѣрието на този народъ да ви

прати той въ това компактно болшинство и съ такава маса гласове, съ каквито ви прати той тукъ да работите? Чрѣзъ властьта ли? Казахъ, не. Чрѣзъ какво тогава? Само чрѣзъ вашитѣ два чифта царвули, които вие си вмѣнихте въ задължение да турите на краката си — турихте ги, обикаляхте, спечелихте. Обикаляха и земледѣлцитѣ, спечелиха. И г. Даневъ бѣ правъ, като ни каза, и пакъ ще го повторя, че 25 май ни научи на едно: ходете между народа, учете този народъ, подайте ржката си нему, спете въ неговата котара, яжте отъ неговия хлѣбъ, пийте отъ неговата стомна, асимилирайте го съ васъ, накарайте го да дойде подиръ васъ да ви слѣдва и бъдете спокойни — този народъ е чудесенъ. И другъ пѫть го казахъ, ще го повторя и сега: азъ имахъ случай миналата година да прѣбродя цѣла срѣдна, западна и сѣверна Европа; ходихъ и въ Белгия. и въ Холандия, и въ Швейцария, и въ Англия, и въ Италия и слизахъ по селата. Тамъ видѣхъ селското население по-добрѣ, отколкото, може би, нашето; то е на много мѣста по-просто, по безграмотно отъ нашето. Но защо тамъ държавнитѣ работи вървятъ добрѣ? Защото тамъ има една голѣма и добросъвѣстна интелигенция, която ходи между този народъ и въ която това селско и широко земледѣлческо население вѣрва. Тази интелигенция е добросъвѣстна и не го мами, и ето защо този народъ вѣрва въ своитѣ водители; тѣ го познаватъ и той ги познава, и така държавитѣ тамъ се управляватъ добрѣ. А какъ е било у насъ? У насъ, казахъ одевѣ, даже обвиняваха покойния Петко Каравеловъ, че ходилъ отъ село на село и съ кратунка вода пиелъ. Мене ме изографисаха съ кратунка на врата и съ царвули — искаха да ме прѣдставятъ за смѣхъ. О, не! Азъ го считамъ за гордость. Ще носимъ царвули, ще пиемъ вода съ кратунка, но тъй ще се явяваме въ Камарата — съ

170 депутати, народни избраници. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) Минаха врѣмената на аристократизма въ България. Имаше една партия въ България, има я и досега, която казваше: ние не сме амбулантна партия да ходимъ отъ село на село, отъ колиба на колиба; ние ще си кажемъ словото въ клуба, па ще го публикуваме въ в. „Миръ“ и който обича, нека го чете. Е, видѣхме вашата практика. Вие казахте въ клуба много слова, вие се дрmaxте, вие апелирахте, вие тропахте, бихте маси, но вие не познавате народа и народътъ ви прати да стърчите самъ саминичъкъ, като кукувица на сухъ долъ. Това е отплатата за вашата неамбулантность, за вашето непознаване този народъ, а всѣки единъ, който влиза въ този народъ и го познава, той се явява тукъ съ подавляюще болшинство.

Ето ви, г-да народни прѣдставители, какво трѣбва да се прави въ този народъ, за да не можемъ само да плачемъ надъ неговитѣ сждбини, ами да му бждемъ полезни, да направимъ онова, което той отъ толкова години желае, а не може да постигне. Единчкото спасение, повтарямъ го пакъ, е да влѣзе всѣки срѣдъ народа. Влѣзохме, спечелихме.

Но ако изчерпихме материята по тази точка, остават още двѣ тежки обвинения противъ насъ. Но — казаха тѣ намъ — вие изнасилихте и чрѣзъ материално давление избирателитѣ: вие бихте, вие трепахте чутъ ли не. Когато тукъ се провѣряваха изборитѣ, г-да народни прѣдставители, азъ държахъ да подчъртая всѣкогашъ една идея прѣдъ онѣзи почтени привърженици на другитѣ политически партии, а именно, че у насъ въ 36 часа се провѣриха 76 законодателни избори, когато въ другитѣ врѣмена това ставаше въ продължение на цѣли два мѣсеци. Този фактъ стресна нашитѣ противници и тѣ започнаха: едни да се спиратъ на всѣкоя запитая на искусно написанитѣ по клубоветѣ въ София

контестации, а други—земледѣлцитѣ — да се съ-рдятъ, че не били афиширвани 2—3 дни по-рано кои избори ще се провѣрятъ, та да ги изучавали и да говорили. И всичко това за да се замедлява работата и да се каже, че имало насилия по изборитѣ. Да афишираме нѣма защо, а който има да говори по изборитѣ, ето книжата въ канцеларията, изучете ги и говорете. При всичко това въ 76 избори едва се намѣриха 3: въ Нова-Загора, въ Хасково и въ Чирпанъ. 73 избори минаха мълчаливо, безъ дебати, безъ спорове. Но намѣриха се нѣкои да кажатъ, че въ Хасково имало злодѣяние, извършено отъ властьта. Началикътъ издалъ обява, че 5 души нѣматъ право да се събиратъ на купъ, ergo, казаха и хиляди пъти повториха: изнасилихте свободата на избирателитѣ, този изборъ трѣбва да се унищожи, накърнено е избирателното право. Началникътъ издалъ обявление, и макаръ, че е оставено безъ послѣдствие изборътъ при все това е лошъ. 4 часа се дебатира върху него. Въ гр. Чирпанъ прѣди три мѣсеца отъ избора околийскиятъ началникъ арестувалъ нѣкого; прѣди три мѣсеца тамъ околийскиятъ началникъ не позволи на една компания да гуляе посрѣдъ нощь, защото кметската заповѣдь била такава, ergo, накърнена е избираната свобода, унищожете този изборъ. Ето ви, г-да прѣдставители, кои бѣха аргументитѣ за оспорването на тѣзи три избора. Но азъ дължа тукъ да опровергая по единъ категориченъ начинъ даже и тѣзи твърдѣния. Първото, което се намекна и го каза тукъ отъ трибуната единъ отъ първитѣ оратори, бѣ това, че въ Чирпанъ, каза той, вие направихте насилия и ето какъ: единъ ученъ човѣкъ отишълъ тамъ да свика кооперативно дружество нѣкое за нѣкаква работа и най-послѣ рекли да погулятъ. Началникътъ не ги оставилъ свободно да гулятъ, ergo, накърнихте свободата на Чирпанскитѣ граждани. А въ какво се състои всичката

работа? Казахъ завчера, длъжа да го повторя: бившиятъ кметъ, който не принадлежеше на партията на днешното правителство, издава обявление, че по-късно отъ 10 часътъ никой въ Чирпанъ не бива да стои по гостилницитѣ и кръчмитѣ, и казахъ го завчера и сега ще го повторя — това е умѣстна наредба, защото въ Чирпанъ нравитѣ сж буйни, както въобще въ Южна-България сме буйни. Началникътъ минава изъ улицитѣ къмъ 11 часътъ, намира, че се пѣе въ една гостилница, влиза вжтрѣ, всички викатъ: о, добрѣ дошълъ, г-нъ началникъ, заповѣдай, седни да пиешъ една чаша вино. — Не мога, часътъ е 11; вие знаете, че до 10 часътъ можете да стоите. Двама души отъ народната партия се нахвърлятъ върху началника съ оскърбления. Началникътъ изсвирва, дохождатъ двама стражари. — Я да видимъ какво имате въ джобоветѣ си? Обискиратъ ги, намиратъ револвери. Тогава имъ казва? Заповѣдайте всички вънъ. Страхъ ни е. Ще ви придружимъ. Придружаватъ ги до квартирата. Ето какво „злодѣяние“ е било извършено въ Чирпанъ по срѣдъ нощь, когато е гуляла една компания и, за мое съжаление, на чело на тая компания е стоялъ единъ висшъ чиновникъ, който пръвъ би трѣбвало да даде примѣръ на почитание на законитѣ. Щомъ е било 10 часътъ, трѣбвало да си отидатъ дома. Банкети законътъ не признава. Законътъ казва: слѣдъ 10 часътъ трѣбва да си бждете дома си, защото злоупотрѣбленията, скандалитѣ по банкетитѣ ставатъ слѣдъ 10 часътъ, особено за Чирпанъ подъ влиянието на хубавото чирпанско вино. И това дѣяние на властьта го взеха като „злодѣяние“, което накърнило „свободата на Чирпанскитѣ избиратели“!

Има второ едно обвинение, и пакъ отъ тукъ се каза. Околийскиятъ началникъ арестува нѣкой си Хашимовъ. Въ що се състои това арестуване? Г-нъ Хашимовъ е началникъ на земледѣлческата банка въ Чир-

панъ. По онова врѣме имаше съборъ на народно-либералната партия тукъ, той принадлежи на тази партия и дошълъ тукъ на събора на тази партия, връща се отъ събора въ Чирпанъ, напилъ се пиятельтъ хубаво и сега вече за него нѣма правителство. Това правителство било „тричленна комисия“, тя ще падне, и почватъ попръжнитѣ по адресъ на всички министри; началникътъ го прѣдупрѣждава: ти си чиновникъ, тебѣ е запретено да държишъ такъвъ езикъ по улицитѣ, тебѣ е запретено да псуваш правителството, ти не можешъ и не бива да оскърбявашъ тѣзи, които стоятъ тамъ, защото нѣмашъ причини.“ Той казва и за неговата майка и почва да казва: „Тукъ, въ Чирпанъ, глави ще падатъ, но изборитѣ ще спечелимъ. Отъ сега ви казвамъ, че ние ще ви унищожимъ.“ Началникътъ какво трѣбваше да направи? — „Ти си пиянъ, не знаешъ какво говоришъ, хайде въ участъка докъто изтрѣзнѣешъ.“ Такава заповѣдь има: щомъ пияниятъ човѣкъ не си отиде дома, ще го задържите въ участъка докато изтрѣзнѣе. Така е станало и съ този държавенъ служитель. Ето ви второто „прѣстжпление“. Че едипъ пиянъ човѣкъ, дошълъ отъ единъ съборъ партизански, иска тамъ да проповѣдва падането на правителството, за да прѣдизвика смутове, скандали, побоища. Нему му казватъ: изтрѣзней, че тогазъ излѣзъ на вънъ. Ето тази случка, която е станала три мѣсеца прѣди избора, възведоха я отъ тази трибуна въ степенъта злодѣяние, което накърнило свободата на избирателитѣ! Казахъ завчера и пакъ ще го повторя, сламка се опитаха да намѣрятъ, за да обвинятъ правителството. Но правдата всѣкога възтържествува. Истината тукъ ще наддѣлѣе и наддѣля.

Но, г-да народни прѣдставители, намъ се казаха и други работи. Вие, г-нъ министре, пакъ накърнихте свободата на този народъ, защото сто въ Ниво-

полъ какъвъ изборъ направихте — стражари дошли да биятъ народа. Ето ви, почтени г-да, книжата по Никополския изборъ. Първата телеграма, която азъ получихъ отъ тамъ, гласи слѣдующето: „Радославистка шайка ни нападна. Причина, че симпатизираме на демокрацията. Молимъ закрилата Ви.“ Това е на 13 мартъ. „Недковъ, Ивановъ.“ Тамъ, въ Никополъ, вие знаете, че г. Чорбаджиевъ е прѣдседатель на либералната партия, има си човѣкътъ своя листа, по нравитѣ си, види се, не е измѣнилъ: шайка образувалъ да тероризира избирателитѣ. Получихъ и втора депеша: (Чете) „Правителствена шайка ни нападна да ни бие. Молимъ закрилата Ви, г-нъ Такевъ. Ти си добъръ, човѣкъ на миналото, вѣрвамъ, че ще ни защитите, вѣрвамъ, че не става по твое желание това нѣщо“. Подписалъ: Икономовъ — народнякъ. Веднага една депеша отъ мене се дава тамъ: „Що става въ вашия Никополъ? Какви сж тѣзи работи, които се вършатъ тамъ? Оплаквания има. Началникътъ отговаря: „Никаква правителствена шайка нѣма, нито е постжпвало заявление отъ Икономова; никакъвъ стражарь не е поставенъ прѣдъ контората му — нѣкой се оплака, че му турили стражарь прѣдъ контората — Икономовъ отъ грандоманство се е титулиралъ кандидатъ на болшинството за кметъ, прѣди да знае резултата на изборитѣ, което показва неговото душевно състояние, при подаване оплакателната телеграма, въ която се казва 46-годишенъ книжарь, печатарь и агентъ, а той е 38-годишенъ. № 1928“ Какво трѣбваше да направя азъ слѣдъ туй обяснение? Веднага давамъ депеша на Плѣвенския окржженъ управитель да прати нѣкого и види какво става на мѣстото. Окржжниятъ управитель разпорежда това, оттамъ му се оплакватъ: тукъ се нахвърлятъ до крайность единъ противъ други. Полицията

не е въ състояние да обуздае двѣтѣ борящи се партии. Той имъ изпраща 7 или 8 души стражари отъ Плѣвенъ. Телеграма, подадена отъ единъ мюсулманинъ отъ Никополъ — и тя е подадена на височайше име — че билъ битъ. Веднага разпоредихъ окржжниятъ управитель да отиде самъ и да провѣри. Оказва се, че никой нищо не му е направилъ. Изборитѣ почватъ; вървятъ мирно, тихо. Опозицията, като вижда, че изборътъ се свършва въ нейна врѣда, още рано се оттегля отъ борбата, безъ никакви насилия отъ когото и да е, и изборътъ се свършва, като се избиратъ шесть души мюсулмани и осъмь души християни, както е било всѣкога. Защото, трѣбва да ви кажа, че по-рано е било споръ да бждатъ осъмь мюсулмани и шесть християни; християнитѣ не се съгласявали, тѣ искали 8 и 6; мисля, че е станало съгласие за 8 християни и 6 мюсулмани. Всѣки случай спорътъ се уравнилъ и избиратъ общинския съвѣтъ мирно и тихо. Това сж баснитѣ, г-да народни прѣдставители, за Никополския общински изборъ.

Но тукъ почтенитѣ земледѣлци — нѣкои отъ тѣхъ — ме питаха за другъ единъ изборъ — за избора въ Турски-Тръстеникъ. Той е много интересенъ изборъ. Ето неговата история. Общинскиятъ съвѣтъ бѣ разтуренъ, назначи се новъ изборъ, защото окржжниятъ сждъ бѣ разтурилъ общинския съвѣтъ, тъй като нѣколко души съвѣтници той отстрани, а други нѣколко души си подали оставката. Назначи се за 1 того новъ изборъ. Какво става? Въ деня на избора получавамъ слѣдующата първа депеша: „Днесъ $7\frac{1}{2}$ часътъ, при отваряне бюрото за избиране общински съвѣтници въ с. Турски-Тръстеникъ, Никополско, една тълпа отъ земледѣлческата организация отъ около 200 души нападна полицията, както патрулираше, съ сопи, камъни и нарани нѣколко стражари и селяни. Тъл-

пата е много озвѣрена, избора прѣустановенъ. За случката съобщихъ на г. Плѣвенския окржженъ управитель.“ Азъ турихъ слѣдующата резолюция: „Веднага да се поиска войска отъ г. Военния министъръ да изпрати отъ Никополския гарнизонъ да въдвори тишината.“ Сжщеврѣмено депеширахъ на Плѣвенския окржженъ управитель да отиде самъ въ Тръстеникъ, да види и да ми донесе въ що състои историята на тая борба въ Турски-Тръстеникъ. Съ рапортъ отъ 7 юний подъ № 6.464, окржжният управитель ми пише: „Г-нъ министре? Въ изпълнение на телеграфическата Ви заповѣдь подъ насрѣщния номеръ, азъ заминахъ и на 4 того рано сутринта се намѣрихъ въ селото Турски-Тръстеникъ, дѣто на 1 того, въ недѣля, по причина на смутове и безредици, назначения за него день изборъ за членове на селско-общинския съвѣтъ не можа да стане и слѣдъ едно най-широко и тщателно разслѣдване, чрѣзъ личното разпитване на много лица: и отъ земледѣлческата дружба, и отъ другитѣ политически партии, и държавни чиновници, и полицейски стражари, и тричленната комисия, и неутрални хора — азъ имамъ честьта, г-не министре, да Ви прѣдставя настоящия си докладъ, въ който ще намѣрите резултата отъ това разслѣдване. Азъ се постарахъ да проникна задъ завѣсата, що съвършено противорѣчивитѣ показания на повечето отъ изпитанитѣ лица спуснаха прѣдъ очитѣ ми и вѣрвамъ, че рисуваната отъ мене понадолу картина за положението на работитѣ въ селото Турски-Тръстеникъ, въ самия день на избора, както и два-три дена прѣди него, е най-близо до истината, че прѣдставлява почти голата дѣйствителность. А въ самата Ваша изрична заповѣдь, въ самата важность на мисията, съ която Вие ме натоварихте, азъ намѣрихъ всичкото насърчение за себе си да погледна право въ очитѣ на истината. Прѣди всичко друго, нека ми бждатъ

позволени нѣколко думи върху земледѣлческата дружба въ Тръстеникъ.“ — Тамъ окржженъ управитель е г. Цвѣтко Таслаковъ, бившъ народенъ прѣдставитель, юристъ, единъ почтенъ човѣкъ, противъ когото не съмъ получилъ нито едно оплакване и всички вие го познавате. Той казва така: „Пръвъ опитъ за основаване на земледѣлческа дружба въ това село е станалъ прѣзъ 1901 г.; но тоя опитъ не се е увѣнчалъ съ никакъвъ успѣхъ. Втори опитъ става прѣзъ 1903 г., но пакъ безъ успѣхъ. Едва въ 1906 г. се полага една твърда и здрава основа на тая дружба. Отъ тогава дори и доднесъ, тя върви и крѣпне. Членоветѣ на дружбата се дѣлятъ на „редовни“ и „нередовни“; редовни сж ония, които редовно внасятъ годишно по 1 л. въ касата на земледѣлческия съюзъ; а не редовни — които, записани като членове на дружбата и почти редовно присжтствующи на засѣданията й, не внасятъ нищо. За сега тя брои 360 души редовни и около 150 души нередовни членове. Посѣтото сѣме е намѣрило, види се, благоприятна почва въ Тръстеникъ, защото въ скоро врѣме то е дало неочакванъ плодъ — обстоятелство, което е обърнало вниманието и на ржководителитѣ на земледѣлческия съюзъ, които почнали често да посѣщаватъ тукъ дружбата и да съдѣйствуватъ, съ своитѣ рѣчи и проповѣди, за развитието и за закрѣпването ѝ. Днесъ Тръстеникъ е сѣдалище и на околийската земледѣлческа дружба. Прѣзъ тая година тукъ послѣдователно сж дохождали: Драгиевъ, прѣдседатель на съюза, съ нѣкого си Кумановъ, Александъръ Димитровъ, касиеръ на съюза и Александъръ Недевъ, организаторъ.“

Д. Драгиевъ: Тая година не съмъ ходилъ.

Министъръ М. Таковъ: (Продължава да чете) „Засѣданията и събранията на дружбата сж ставали всѣкогажъ само въ присжтствието на нейни членове, като не сж се допущали по никакъвъ

начинъ външни лица. Това прѣдпазване, обаче, отъ страна на дружбата, по отношение на засѣданията и събранията ѝ, е раздразнювало до крайность любопитството на нѣкои селяни, нечленове въ нея, и всѣкогашъ почти сж успѣвали да узнаятъ, какво се е говорило. Ораторитѣ имъ винаги сж имъ говорили, между другото, да бждатъ здушени, да дѣйствуватъ дружно, да сж проникнати отъ строго единство въ всичко, да образуватъ едно органическо цѣло. Даже веднажъ, въ едно събрание, Александъръ Василевъ, организаторътъ имъ, се е увлѣкалъ дотолкова, че казалъ на присжтствующитѣ, че е членъ отъ Македонската организация и че лесно могълъ да се снабди съ бомби, които да се употрѣбятъ противъ отявленитѣ и енергични врагове на земледѣлческитѣ съюзи и дружби."

Нѣкой отъ земледѣлцитѣ: Не е вѣрно!

Министъръ М. Таковъ: Мълчете! (Пакъ нѣкои отъ земледѣлцитѣ възражаватъ)

Прѣдсѣдателятъ: Моля, тишина!

Министъръ М. Таковъ: Мълчете вие; тукъ се чете официаленъ рапортъ! Вие сте длъжни да почитате властьта. Ако е лъжа, има какъ да се опровергае. (Чете) „Това нѣщо, макаръ и на пръвъ погледъ малко невѣроятно, но съобщено отъ Тано Петковъ, членъ отъ земледѣлческата дружба, на Минча Тодоровъ, единъ почтенъ селянинъ — отъ когото азъ пъкъ го узнахъ — като на интименъ и близъкъ приятель, трѣбва да се приеме за казано." — Виждате ли доказателства? (Чете) „Тия и подобни ней проповѣди не сж останали, разбира се, безъ извѣстно влияние върху умоветѣ на членоветѣ отъ дружбата. Ето защо ние виждаме повечето отъ тѣхъ, особено по-младитѣ, буйни до крайность, лесно раздразними, нахални, самообълщени отъ силата на дружбата, непокорни, често пжти къмъ установенитѣ въ страната публични власти — станали сж сектанти до фанатизъмъ. Азъ намѣрихъ за необходимо, макаръ

и съ едно отдалечение отъ главната тема на настоящия ми докладъ, да изтъкна горния фактъ, какъвто да може по-лесно да се разбере и свадата между полицията и тѣхъ на 1 того. Селянитѣ наричатъ членоветѣ на земледѣлческата организация „дружбаши“. По-нататъкъ и азъ ще употрѣбявамъ тоя терминъ. Съ рискъ да стана отегчителенъ, нека ми бѫде позволено да посоча на едно буйство, проявено отъ страна на дружбашитѣ, нѣколко дена прѣди изборитѣ за народни прѣдставители. Раздаването на избирателнитѣ карти отъ страна на общинското управление на избирателитѣ за тия избори е почнало своеврѣменно. До 22 май вечерьта повечето карти сѫ били вече раздадени. Дружбашитѣ, като се научили, че нѣкои отъ тѣхнитѣ другари още не били получили избирателнитѣ си карти, събрали се бърже около 100—150 души и тръгнали изъ селото да търсятъ нѣкого отъ тричленната комисия. Тъкмо прѣдъ телеграфната станция тълпата намѣрила члена отъ тая Георги Сѫботиновъ и го поканила демонстративно да отидатъ въ общинското управление, да раздадѣлъ картитѣ на онія, които не били получили още такива. Сѫботиновъ имъ посочилъ прѣдседателя, като имъ казалъ, че това е негова работа и него да търсятъ. Една частъ отъ тълпата тогава се спуснала надолѣ изъ улицата и намѣрила прѣдседателя, когото докарала прѣдъ общинското управление. На настояването имъ да се раздадатъ останалитѣ карти той е отговорилъ, че понеже врѣмето е напрѣднало — часътъ вече билъ 9 — то раздаването на картитѣ ще стане на утрѣто. Тълпата, обаче, не си е разотишла, а е останала да нощува около зданието на общинското управление, въ което е билъ прѣспалъ и самъ прѣдседателтъ, понеже не е билъ оставенъ да си отиде въ кѫщи.“

Тѣ тогава искали картитѣ, да ги вематъ и да си отидатъ въ кѫщи. И пакъ полицията била лоша!

А. Стамболийски: На такава полиция тъй и трѣбваше да се направи.

Прѣдседателтъ: Моля, г-нъ Стамболийски, нѣмате думата.

Министъръ М. Такевъ: (Чете) За това буйство единъ отъ виновницитѣ е и учителтъ Стефанъ Ивановъ, единъ отъ най-горещитѣ привърженици на дружбашитѣ.

Сега на главната тема.

„Изборътъ за членове на селско-общински съвѣтъ въ Турски-Тръстникъ е билъ опрѣдѣленъ да стане въ недѣля на 1 того. Раздаването на избирателнитѣ карти, почнато още отъ 26 май, понедѣлникъ, е вървѣло безъ всѣкакъвъ инцидентъ прѣзъ цѣлата седмица. Повечето карти сѫ били разнесени по кѫщята на избирателитѣ, а една малка часть е била раздадена на право отъ общинското управление на явилитѣ се избиратели да си ги получатъ. По всичко изглежда, че тричленната комисия не е въ съвършено благоприятна позиция спрѣмо своитѣ противници за прѣдстоящия изборъ. Тя издала заповѣдь № 4 отъ 5 май, съ която запрѣщава държането на всички питиепродавници отворени покъсно отъ 9 часътъ вечерьта. Съблюдението и приложението на тая заповѣдь срѣща неудобства и създава тукъ-тамъ малки безъ значение неприятности. Не се покоряватъ селянитѣ на тая заповѣдь. На 30 май. въ петъкъ сутриньта, пристигатъ отъ Никополъ коннитѣ полицейски стажари: Иванъ Ангеловъ Караманлията, Русинъ Янчевъ, Иванъ Чолашки и Иванъ Петровъ Ломлията и т. н.“ Тукъ се разправя кои се разпорѣждали въ селото.

Д. Драгиевъ: Наредъ четете — не прѣскачайте.

Прѣдседателтъ: Моля, г-нъ Драгиевъ!

Министъръ М. Такевъ: Азъ отъ Драгиева акълъ не вземамъ.

А. Стамболийски: (Нѣщо възразява)

Министъръ М. Таковъ: Г-нъ Стамболийски да бѫде благоразуменъ да слуша, защото документътъ му е въ джоба ми. (Чете)

„Слѣдъ обѣдъ обаче, сѫщия день пристига отъ Плѣвенъ полицейскиятъ приставъ К. Игнатовъ, съ старшия конни стражарь Лито Ангеловъ и съ седемъ души конни полицейски стражари. Вечерьта въ петъкъ пристигатъ още Никополскитѣ конни стражари Христо Македонски и Христо Лачевъ, а на утрето, въ сѫбота — и Никополския пѣши стражарь Николай Тенекеджиевъ съ единъ пѣши полицейски стражарь, Димитъръ Тодоровъ: подиръ пладне пъкъ пристигнаха и послѣднитѣ двама конни полицейски стражари отъ Никополъ: Ангелъ Петровъ Чакаловъ и Сгефанъ Данаиловъ. Туй е то полицейската стража, която на 1 юний, въ недѣля, прѣзъ всичкото врѣме на избора, що охранява реда и тишината. Още отъ вечерьта, въ сѫбота, полицейскиятъ приставъ е влѣзълъ въ споразумѣние съ г. Ивана Колевъ, прѣдседатель на земледѣлческата дружба, щото на утрето да се раздѣлятъ избирателитѣ на групи по слѣдния начинъ: тия избиратели, които ще гласоподаватъ за листата на тричленната комисия — на една страна; ония, които ще гласоподаватъ за листата на дружбата — на друга страна. Иванъ Колевъ не е възразилъ на това приставово прѣдложение и се съгласилъ съ него. Никакъвъ значителенъ инцидентъ прѣзъ нощьта.

„На 1 юний, рано въ недѣля, избирателитѣ почватъ да се стичатъ отъ всички страни на селото къмъ изборното мѣсто. — Тукъ е необходимо едно малко пояснение. Селото Тръстеникъ е разположено на една плитка долина. По дъното на тая долина, като се влиза въ селото отъ западъ къмъ истокъ, на нѣколко метра само до първата чешма, се протѣга главната улица, която отъ тая

точка нататъкъ къмъ изтокъ се обръща на единъ долъ, изровенъ отъ пороищата. Въ началото по дълбокъ, тоя долъ почти се изгубва въ източния край на селото. Чешмата остава, като се гледа къмъ изтокъ, отъ дѣсната страна на дола тъкмо срѣщу училището, дѣто се произвежда изборътъ. На лѣвата страна на дола се минава по два моста — единиятъ по-голѣмъ, другиятъ по-малъкъ. Чешмата пада тъкмо между тия два моста. — Избирателитѣ, които щѣли да гласоподаватъ за листата на тричленната комисия, се групирали отъ лѣвата страна на дола, почти срѣщу голѣмия мостъ и прѣдъ самото помѣщение на телеграфната станция. Групата на избирателитѣ — цигани, които въ Тръстеникъ сж 140 души, се настанили малко по-надолѣ, отъ сжщата страна, до самото общинско управление. Задаватъ се и дружбашитѣ, които не носятъ дружбеното си знаме, по прѣдварително споразумѣние между пристава и Ивана Колевъ, но нѣкои отъ тѣхъ съ обикновени сопички въ ржцѣтѣ си, каквито селянитѣ иматъ обичай да носятъ. Приставътъ ги прѣсрѣща до дюкяна на Атанаса Чушковъ и поканва ония, които иматъ сопички, да ги хвърлятъ. Тѣ безъ упорство послушватъ и си хвърлятъ сопичкитѣ, слѣдъ което се опжтватъ къмъ изборното мѣсто. Мѣсто за тая група се опрѣдѣля отъ дѣсната страна на долчето, близо до училищния дворъ и до чешмата. Всичко до сега е мирно и тихо. Въ опрѣдѣления отъ закона часъ бюрото си заема мѣстото и обявява избирателното събрание за открито. Гласоподаването почва. И тритѣ групи избиратели се пазятъ отъ полицейски стражари, но по-голѣмото внимание е къмъ групата на дружбашитѣ. Групата цигани и групата избиратели, които ще гласоподаватъ за листата на тричленната комисия, се чувствуватъ по-свободни. Това вълнува дружбашитѣ. Тѣ заявяватъ на пристава, че изъ между циганитѣ имало и тѣхни хора и настояватъ

да пусне и тѣхни агитатори да имъ раздадатъ бюлетини. Приставътъ, отъ съображение да не би, като позволи на нѣкои отъ дружбашитѣ да се прѣхвърлятъ оттатъкъ дола, да се сбиятъ съ групата избиратели за листата на тричленната комисия, не имъ позволява, а отива самъ при групата цигани и ги кани, съ високъ гласъ, който отъ тѣхъ иска да гласоподава за листата на дружбашитѣ, да се отдѣли и да отиде при тѣхъ. Никой се не мърда. Дружбашитѣ се раздразняватъ сѐ по-силно и по-силно и се вълнуватъ. Гласоподаването се продължава, като се отдѣлятъ отъ групитѣ по нѣколко избиратели и отиватъ въ училището да пуснатъ въ урната бюлетинитѣ си. Тоя начинъ на гласоподаване не се харесва на дружбашитѣ. Тѣ настоятъ силно да имъ се позволи да отидатъ между другитѣ избиратели. Като не имъ се позволява и тоя пътъ, тѣ всички въ единъ мигъ се спущатъ и нахвърлятъ прѣзъ долчето, по-нагорѣ отъ малкото мостче, и минаватъ на срѣщната страна, като се отправятъ къмъ групата избиратели прѣдъ помѣщението на телеграфната станция. Въ туй врѣме коннитѣ полицейски стражари ги присрѣщатъ и ги тласкатъ назадъ; но дружбашитѣ не слушатъ и напрѣдватъ. Тогава единъ отъ групата прѣдъ телеграфната станцкя е извикалъ: „удряйте бе!“ и сблъскването е станало. Дружбашитѣ въ единъ мигъ сж разграбили отъ стобора на двора на Стояна Горановъ, както и отъ самия дворъ, колове и дървета, па и камънитѣ, що се намѣрватъ въ тоя моментъ близо тамъ на пътя, и сж направили дружно нападение противъ стражаритѣ и противъ групата, която щѣла да гласоподава за кандидатитѣ на тричленната комисия, като сж нанесли удари повечето на стражари. — Благодарение на благоразумието на пристава, който е прѣдпочелъ да се оттегли, отъ колкото да стрѣля, едно кърваво съ по-тѣжки жертви сблъскване

се избѣгнало.“ Полицията отстжпила прѣдъ насилието на тълпата дружбаши.

А. Стамболийски: Не тълпа, а съзнателенъ български народъ.

Министъръ М. Такевъ: Слушайте тукъ. Вие виждате полицията колко е била благоразумна. Но чакайте по-нататъкъ. (Чете) Всичко това не е траяло повече отъ три-четири минути. Полицейскитѣ стражари отстжпили и спрѣли се до самото общинско управление, сж дали три празни изстрѣла, за да се сплашатъ нападателитѣ. Нападението е било спрѣно отъ намѣсата на по-умни и по-разбрани дружбаши, които излѣзли напрѣдъ и успѣли да укротятъ безчинствующитѣ. Слѣдъ въдворяването отново на реда и тишината, дружбашитѣ на групи на групи сж останали дълго врѣме — дори до 4 часътъ подиръ обѣдъ — около изборното мѣсто. Гласоподаването, прѣустановено за единъ часъ, било продължено до когато прѣдседателтъ на бюрото е получилъ телеграфическата депеша, че изборътъ се отлага за слѣдующата недѣля. Гласоподавали сж, обаче, само отъ дружбашитѣ, защото другитѣ избиратели сж се разпръснали, а циганитѣ сж избѣгали всички още въ началото на свадата, като сж произвели цѣла аларма въ циганската махала.

„Въ тая схватка сж пострадали слѣдующитѣ стражари: 1. Конниятъ старши стражарь отъ първия Плѣвенски полицейски участъкъ, Лито Ангеловъ — ударенъ по гърба съ камъкъ; 2. Младшиятъ конни стражарь отъ Никополското околийско управление, Русинъ Янчевъ — ударенъ въ главата съ камъкъ; 3 Младшиятъ коненъ стражарь отъ Никополското околийско управление, Иванъ Ангеловъ Караманлията, ударенъ въ гърба и въ рѫката съ дърво; 4. Младшиятъ коненъ стражарь отъ Плѣвенското околийско управление, Ангелъ Зарковъ — ударенъ въ главата съ камъкъ; 5. Младшиятъ коненъ стра-

жарь отъ Плѣвенското околийско управление, Антонъ Кировъ — коньтъ му ударенъ съ сопа, въ главата, вслѣдствие на което е падналъ заедно съ стражаря, но пакъ станалъ; 6. Младшиятъ конень стражаръ отъ Никополското околийско управление, Иванъ Чолашки — коньтъ му ударенъ по главата съ камъкъ и съ дърво; 7. Младшиятъ конень стражарь отъ Никополското околийско управление, Христо Македонски — манлихеровата му карабина, както е била на гърба му, ударена съ камъкъ, безъ да ѝ се причини нѣкаква повреда, и 8. Младшиятъ конень стражарь отъ Никополското околийско управление, Стефанъ Данаиловъ — ударенъ въ дѣсната ръка съ камъкъ. Пострадали сж и двама души отъ групата, която е за листата на тричленната комисия: 1. Коста Релчевъ — ударенъ съ камъкъ въ лѣвото око и 2. Пенчо Косовски — битъ по гърба съ дърво. Прѣдседателтъ на земледѣлческата дружба ми съобщи, че сж пострадали и двама души отъ дружбата: 1. Петко Бенковъ и 2. Атанасъ Петковъ Гжбовъ; обаче и двамата сж били откарани въ Плѣвенския затворъ, дѣто сж били задържани отъ сждебния слѣдователь като провинили се въ нападението, та не можахъ да провѣря, доколко това е истина. Впрочемъ, самъ той признава, че много леко били ударени: първия — два пжти по гърба съ тжпото на сабля; втория — носътъ му олющенъ.

„Прокурорътъ и слѣдователтъ при Плѣвенския окржженъ сждъ, при сждебното изслѣдване, което тѣ направили въ Тръстеникъ на 2 того, сж намѣрили за виновни въ нападението противъ полицейскитѣ стражари слѣдующитѣ лица: Атанасъ Петковъ Гжбовъ, Божинъ Петковъ Гжбовъ, Маринъ А. Коцевъ, Петко Янковъ, Василъ Дачевъ, Петко Бенковъ, Томи П. Бенковъ, Атанасъ П. Казаковъ, Ангелъ Цочевъ, Томи Поповъ, Иванъ Блажовъ, Данаилъ Гайдаровъ, Гачо Моневъ, Николай Ива-

новъ, Илия Божинъ Дешковъ, Тодоръ Петковъ Янковъ и Маринъ К. Яновъ. Всички тия лица сж задържани. За освобождението на всѣки едного отъ тѣхъ съдебният слѣдователь е поискалъ по 3 хиляди лева гаранция."

И така, г-да народни прѣдставители, ето ви историята съ избора въ Турски-Тръстеникъ. Въ двѣ думи повторена: жестоко прѣслѣдване отъ страна на дружбашитѣ противъ приятелитѣ на тричленната комисия; за да се избѣгне кръвопролитие, шефоветѣ на дружбашитѣ и полицейскиятъ приставъ дохождатъ въ споразумѣние — дружбашитѣ да се отдѣлятъ на една страна, приятелитѣ на тричленната комисия на друга страна, пъкъ ще си прѣмѣрватъ силитѣ. Това сме правили и ние. Но тукъ дружбашитѣ, като виждатъ, че ще останатъ въ меншество, нахвърлятъ се на другата група и почватъ побоища. Полицията, намѣсто да се намѣси, съ което е щѣла да прѣдизвика кръвопролитие, прѣдпочела е да се оттегли и да яде бон. За туй има глави счупени, гърбове убити, пушки ударени, но не на дружбашитѣ, а на полицейската стража. И това става въ демократическото управление. А я си прѣдставете нѣкое друго управление? Какво би станало съ тия „дружбаши"? И прави бѣха одевѣ онѣзи отъ тамъ, които ви казваха: пакъ ще се криете въ вашата черупка, когато дойде единъ подтиснически режимъ. Днесъ викате, защото полицията ви отстжпва. Но недѣйте приписва вашия грѣхъ намъ, защото казваха древнитѣ римляни — а това трѣбва да научите и вие: „никой не може да се ссилава на своето безчестие, за да вади отъ тамъ аргументи за своя полза."

Д. Драгиевъ: (Нѣщо възразява)

Прѣдседателтъ: Нѣмате думата, г-нъ Драгиевъ!

А. Стамболийски: Позволете, г-нъ министре . . .

Прѣдседателтъ: Моля, г-нъ Стамболийски! (Звъни на нѣколко пати)

А. Стамболийски: Трѣбваше да отстжпи полицията, защото инакъ съзнателнитѣ избиратели изъ Тръстеникъ щѣха да минатъ прѣзъ труповетѣ на стражаритѣ, за да гласоподаватъ.

Министъръ М. Таковъ: Г-да народни прѣдставители! Завчера отъ тая трибуна другъ единъ ораторъ ми хвърли обвинение за избора въ Бѣлопопци. Какъ е станалъ изборътъ въ Бѣлопопци? Той искаше да каже тукъ, че ние сме разтерзали този народъ, че сме го били и тренали и при все това спечели го опозицията. И тукъ ще кажа римската пословица: „Nemo propriam turpitudinem alegance“ — „Никой неможе да се ссилава на своето безчестие за своя полза.“ Така е и тукъ.

Първата депеша, която получихъ отъ Бѣлопопци, е слѣдующата: „Народняшка шайка върлува въ Бѣлопопци цѣла седмица и днесъ, изборниятъ день, ужасно тероризира населението. Подаде се заявление Вамъ, разпореждане нѣма, застжпете се, избиха сиромашията. Подписалъ Димитъръ Стояновъ.“

Веднага искамъ обяснение чрѣзъ околийския началникъ, да отиде на мѣстото и да провѣри. (Чете) „Настоящата се изпраща господину Софийскому околийскому началнику, съ прѣдложение да събере и достави свѣдѣния по съдържанието на телеграмата.“ — Той на менѣ — „честь имамъ да му донеса, че отъ полицейското разслѣдване, което се направи по поводъ сжщата тая телеграма, подадена и до г. прокурора при Софийския окржженъ сждъ, установи се, че въ деня на избора — 20 априлий — въ с. Бѣлопопци дѣйствително е била устроена шайка отъ 50—60 души, която, прѣдвождана отъ съмишленицитѣ на народната партия Христо Геневъ, Тодоръ Богдановъ и Богданъ Пеневъ, е буйствувала цѣлия день, тероризирала нѣкои отъ избирателитѣ и наранила съ револверъ Митра Геровъ, а съ камъни стражаря отъ управлението ми Мито Тодоровъ.

„Съставенитѣ по това своеврѣменно на самото мѣсто актове и дознания съ надписа си отъ днесъ подъ № 7456 прѣдадохъ на надлежната сждебна власть.“

Получавамъ слѣдъ това друга депеша отъ члена на тричленната комисия: (Чете) „Цѣла седмица народнящитѣ тероризираха селянитѣ въ Бѣлопопци. Вчерашниятъ общински изборъ съ тероръ, прѣстрѣлки, наранявания спечелиха съ 4 гласа. Всички въ купъ гонѣха противницитѣ си по улицитѣ и домоветѣ. Защитете ни; нередовенъ е изборътъ. Членъ комисията. Подписалъ Стояновъ.“

Сжщиятъ се оплаква, че шайката отъ народняци бие и тероризира избирателитѣ. Изборътъ се произведе и свърши. Дѣлото се прѣдаде на сждебния слѣдователь и дава се контестация на сжда. Какво е направено, не зная. Тѣзи сж оплакванията, които съмъ получилъ въ деня на избора отъ Бѣлопопци. Ни едно заявление отъ приятелитѣ на народната партия, които тукъ защищаваше тѣхниятъ подшевъ, а двѣ-три заявления противъ терора на сжщата тая партия и чрѣзъ тоя тероръ тѣ сж и успѣли да вематъ избора. И отъ тая трибуна се искаше да се хвърли сѣнка върху правителството на демократическата партия, че то посегнало на свободата на Бѣлопопскитѣ избиратели, за да се закрѣпи на властьта!

Д. Драгиевъ: Моля, г-нъ министре! Прочетете оплакванията и отъ Стара-Загора.

Прѣдседателтъ: Нѣмате думата, г-нъ Драгиевъ.

Министъръ М. Такевъ: Това бѣше, г-да народни прѣдставители, вториятъ „ужасенъ“ тероръ, за който ни се говорѣше отъ тая трибуна.

Но намъ се каза още едно: Вие, г-нъ министре, казаха ни, спрѣхте бламацията на Желюшкия кметъ, и не го отстранихте. Г-да народни прѣдставители! Добрѣ вникнете въ

психиката на тогова, който завчера ме обвиняваше тукъ за Желюшкия кметъ. Първо, когато азъ отстранявахъ лошитѣ кметове, менѣ вмѣняваха въ грѣхъ, че чрѣзъ тероръ и насилия съмъ искалъ да спечеля селскитѣ общини, а чрѣзъ тѣхъ и законодателнитѣ избори, та да се задържа като министъръ въ България. Когато пъкъ не бламирамъ нѣкой кметъ, защото не билъ приятель на народната партия, мене обвиняватъ, че съмъ защищавалъ лошитѣ кметове. А знаете ли въ що състои всичката работа? Въ слѣдующето. Г-нъ Емануилъ Начевъ, шефъ на народната партия въ Царибродъ, ми подава слѣдующата телеграма — това е на 10 мартъ. (Чете) „Прѣди 50 дена е бламиранъ кметътъ на с. Желюша. Стана три пати провѣрка. Завѣриха подписитѣ нотариално осъмъ съвѣтници. Началникътъ задържа бламативнитѣ книжа, че избранията кметъ билъ народнякъ. Знаете какъ сме се борили противъ такива беззакония. Безъ да давамъ това достояние на печата, моля Ви изискайте книжата. Чакамъ.“

Г-нъ главниятъ секретарь на Министерството на вътрѣшнитѣ работи дава слѣдующата бърза разпоредба: „Настоящата телеграма се изпраща господину Царибродскому околийскому началнику, за да яви, защо задържа книжата по блама, ако наистина има такъвъ.“

Същиятъ секретарь отправя слѣдующата депеша: „Царибродъ, Емануилъ Начевъ. Поискаха се свѣдѣния отъ околийския началникъ. Секретарь Василиевъ.“

Каква е любезность, да увѣдомимъ и г. Начева, че сме удовлетворили желанието му!

Но г. Начевъ е нетърпѣливъ — дава втора телеграма. (Чете) „Третично телеграфирамъ Желюшката община. Днесъ началникътъ заяви, че макаръ

при провѣрката поддържали бламацията 9 съвѣтници, ходъ нѣма да даде. За Бога, моля Ви, ако има закони въ тая страна, заставете началника да не си играе съ насъ. Азъ вѣрвамъ, ако това Ви е извѣстно, нѣма да прѣтърпите. За послѣденъ пжть Ви моля и щомъ пакъ нищо не послѣдва, ще изнеса оплакванията си въ печата.“

Както виждате има вече давлѣние—ще го пишемъ въ в. „Рѣчь“, ще го афишираме: „Министръ Такевъ злодѣй!“ Г-нъ главниятъ секретарь подава нова телеграма: „На № 1.342. Ако сте провѣрили книжата по блама въ с. Желюша, веднага ги пратете въ Министерството.“ Околийскиятъ началникъ донася: „Настоящата телеграма като връщамъ въ почитаемото Министерство на вжтрѣшнитѣ работи, честь ми е да донеса слѣднитѣ обяснения по нея:

„1) Азъ съмъ околийски началникъ въ гр. Царибродъ едвамъ отъ 45 дена“ — това става въ м. мартъ, както виждате — „и ако сж постжпвали бламативни книжа въ управлението ми прѣди 50 дена, то тѣ сж прѣдадени на прѣдшественика ми, който вѣроятно не ги е прѣдалъ за завеждане, нито ги е прѣдалъ менѣ.

„2) Вѣрно е, че сж ми прѣдадени такива книжа прѣди 10 дена, но заедно съ тѣхъ сж постжпили и двѣ заявления отъ съвѣтницитѣ на Желюшката община, съ които явяватъ, че не сж подписали никакъвъ бламъ противъ сегашния кметъ.“ — Ето ви едно заявление, но него не публикуваха за да кажатъ, че министръ Такевъ е фалшифицираль. Ама тѣ мълчатъ за това подадено заявление, че не сж бламирали стария кметъ и не сж избрали новъ кметъ отъ народняшката партия.

„3) При мене има по два и три разнорѣчиви бламове за всѣка община и, съгласно телеграмата на г. Софийския окржженъ управитель отъ 5 май 1908 г. подъ № 2.025, азъ трѣбва прѣдвари-

телно да провѣря всички книжа отъ този родъ и тогава да имъ дамъ ходъ. Доднесъ бѣхъ постоянно въ обиколка и по провѣрка на такива книжа, а слѣдъ 2—3 дена излизамъ пакъ по сжщата работа. Книжата по Желюшката община ще бждатъ провѣрени на реда си и тогава ще имъ дамъ потрѣбния ходъ.“ — Телеграма, съ която се заповѣдва всѣко заявление добрѣ да бжде провѣрено на самото мѣсто, за да подчертая още единъ пжть, че не бѣха прави онѣзи, които казваха, че били фалшифицирани нѣкакви подписи на нѣкакви селски съвѣтници; напротивъ, всѣко заявление трѣбва да бжде провѣрено, както казва и околийскиятъ началникъ: „като провѣря, ще Ви донеса.“ Но г. Емануилъ Начевъ не чака, а той отива въ селото, свиква съвѣтницитѣ и взема вторъ протоколъ. И този протоколъ — по него избиратъ новия кметъ — веднага изпращатъ на мене и азъ веднага утвърждавамъ новия кметъ. Ето ви историята по Желюшкото кметство. Въ какво се е провинила властьта? Въ нищо, защото тя направи повече, отколкото бѣ длъжна, понеже Министерството на вжтрѣшнитѣ работи не бѣ длъжно да съобщи Начеву, какъвъ ходъ е дало на неговото заявление, толкозъ повече, че той не е и отъ това село, нито пъкъ е възможно всичко да стане à la minute за прищѣвката на Начева. Когато стане дума за бламирането на тѣхнитѣ кметства, ние сме прѣстжпници, а когато тѣ искатъ бламирането на нѣкое кметство, което не е тѣхно, ние сме пакъ прѣстжпници, защото не сме искали да удовлетворимъ прищѣвкитѣ на този приятель. Ето ви, г-да прѣдставители, моралътъ на онѣзи, които три дни оттукъ ни обвиняваха, които искаха да ни докажатъ, че не е имало по-лошо правителство отъ това, което днесъ заема тая катедра.

Но намъ се каза друго. Вие бихте нѣкой си Райко Колевъ отъ Нова-Загора; вие чрѣзъ това

искахте тероръ да вселите въ избирателитѣ на Новозагорската околия. Нѣщо повече; въ допълнение на това обвинение четемъ въ в. „Камбана“: „Полицейски насилия. Хасково, 1 май. Снощи нападнатъ отъ Такевата полиция, блѣкоха ме и биха ме съ голи шашки. Събраното гражданство протестира. Нападнаха ме, защото съмъ участвувалъ въ изборната борба. Това не става въ дивитѣ народи. Кждѣ е демокрацията, г-нъ министре? Подписалъ Д. Атанасовъ, прогресистъ.“ Щомъ получихъ тази депеша веднага взимамъ азъ и искамъ обяснение какъ е станало, че този човѣкъ да е битъ. Ето ви обясненията, които ми сж дадени. „Въ повѣреното ми управление прѣзъ тия дни не е постжпвало оплакване за нанесенъ побой върху подобно лице. Ако се касае за лицето Райко Колевъ отъ с. Каракюрдъ, донасямъ Ви слѣдното: прѣди три мѣсеца Райко Колевъ и Димитъръ Пеневъ отъ с. Каракюрдъ бѣха арестувани за извършено прѣди три години убийство. Тия двѣ лица отъ три мѣсеца се намиратъ въ окржжния затворъ въ Стара-Загора и сж дадени отъ прокурора подъ сждъ за извършеното отъ тѣхъ убийство. Прѣдвиждайки безсъвѣстнитѣ клевети, задържанитѣ убийци бѣха освидѣтелствувани отъ околийския лѣкарь и медицинското свидѣтелство за здравословното имъ състояние изпратено прокурору съ № 4.005. Клеветницитѣ, за че на Райка Колевъ е нанесенъ побой, сж дадени подъ сждъ. № 5.124. За началника Костовъ.“ Колевъ е въ затвора за человѣкоубийство. Това лице защищаваше тукъ единъ безскруполенъ ораторъ, че сме изнасилили свободата на единъ почтенъ гражданинъ, за да тероризираме избирагелитѣ въ Новозагорската околия, а това е билъ единъ човѣкъ убиецъ, който е намѣрилъ подслонъ въ колонитѣ на българската преса и когото никой никога не е нито билъ, нито оскърбилъ, а самъ той е человѣкъ убиецъ.

Но, г-да прѣдставители, менѣ се хвърли другъ упрекъ; менѣ се каза, че въ наше врѣме изборитѣ сѫ окървавени и кърви сѫ се лѣли. Кѫдѣ? — Лѣли сѫ се кърви тамъ, отдѣто се намѣри единъ вѣстникъ да даде мѣсто и на единъ некрологъ съ едно страшно съдържание:

„Съ съкрушено сърце — казва некрологътъ — извѣстяваме на роднини, приятели и познати, че слѣдъ 15-дневно болѣдуване, вчера въ 5 ч. сутриньта прѣдаде Богу духъ въ Маринската държавна болница незабравимиятъ ни съпругъ, баща, братъ, чичо и з тъ Стоянъ Тодоровъ Топаловъ, роденъ въ с. Дере-кьой, Турция (на 48-годишна възрастъ).

„Съсѣченъ най-грозно отъ низки и кални партизански рѫцѣ — прѣдставители на властьта, въ прѣдвечерието на изборитѣ на 24 май 1908 г. въ с. Гюнъ-аласѫ, Варненско.

„Опѣлото му ще се извърши днесъ, 2 часа слѣдъ обѣдъ, въ църквата „Успѣние Прѣсветия Богородици.“ 24 май 1908 г. Отъ в. „Българска независимость“.

Щомъ прочетохъ вѣстника, веднага давамъ разпореждане да ми се донесе въ що се състои това кърваво насилие, какъ тая „демократическа полиция“ да утрепе този нещастникъ Топаловъ. И ето какво ми се допася. „На 24 май вечерьта въ селската кръчма на с. Гюнъ-аласѫ станало спрѣчкване между Димитра Добревъ и Желѣзка Стояновъ за нѣщо писано въ нѣкой вѣстникъ. Това дало поводъ да дойде работата до сбиване. Най-напрѣдъ послѣдниятъ посегналъ съ ножъ да удари първия и той да се запази вдигналъ столъ и го ударилъ прѣзъ рѫцѣтѣ. Въ това врѣме настанала схватка между двамата и другитѣ находящи се въ кръчмата селяни и кой кого удрялъ не се знаяло. Извѣстяватъ за това Михню Добреву, той е билъ въ дома си като му прѣдали, че братъ му Димитъръ Добревъ е убитъ въ кръчмата. Той

грабналъ брадва и отишълъ право на мѣстото. Като влѣзълъ между биящитѣ се да ги разтърва, нѣколко удари и нему сложили по главата. Въ това врѣме въ раздразнено състояние, разбира се, и той ударилъ Стояна С. Топаловъ. На слѣдующия день, 25, послѣдва съобщението въ управлението ми за това произшествие и наедно съ това опасно ударения Ст. Топаловъ бѣ отведенъ въ болницата."

Единъ земледѣлецъ: Не е вѣрно това, г-нъ министре! Азъ съмъ отъ Варненската околия, та зная добрѣ работата.

Министъръ М. Такевъ: (Чете) „Сѫщия день още азъ прѣдадохъ това на г. прокурора и на г. сѫдебния слѣдователь съ писмо отъ 25 май подъ № 4.078. Пострадавшиятъ бѣ подалъ писменио оплакване направо г. прокурору, което получихъ на 26 с. мѣсецъ при надписъ подъ № 3.187 и веднага се почна полицейско дознание; и Михню Добревъ бѣ подалъ такова заедно съ медицинско свидѣтелство, защото и той билъ ударенъ. На 27 сѫщия мѣсецъ — по-рано сѫдебниятъ слѣдователь отсѫтствуваше по случай на изборитѣ — послѣдниятъ бѣ отишълъ въ болницата и разпиталъ пострадавшия Стоянъ Топаловъ; слѣдъ тоя моментъ полицията не можеше да прѣдприеме нищо мимо искането на сѫдебната власть, понеже слѣдствието се водеше отъ самия слѣдователь, а по-рано полицията не можеше да задържи никого, защото не се знаеха послѣдствията отъ ударитѣ, нанесени на Стояна Т. Топаловъ, които впослѣдствие сѫ се усложнили и послѣдвала смъртьта. Михню Добревъ е прѣдаденъ на сѫдебния слѣдователь съ писмо отъ 11 т. м. подъ № 4.602. Тукъ му е мѣстото да отбѣлѣжа, че въ станалото сбиване въ споменатото село между казанитѣ лица нѣма никаква партизанска подкладка, само че по едно съвпадение, то се е случило срѣщу изборния день. Сбиването се дължи на антагонизма между жителитѣ туземци на с. Гюнъ-аласѫ и одринчани,

които едни съ други въ нищо не се съгласяватъ. Михню Добревъ бѣше кметски намѣстникъ въ с. Гюнъ-аласъ по врѣмето, когато е станало сбиването, но той не е билъ повиканъ да отиде на мѣстото като прѣдставитель на властьта, а е билъ извѣстенъ отъ свои близки да отиде да спаси брата си. Слѣдъ тази случка съ него, по мое искане, той биде уволненъ като кметски намѣстникъ. Некрологътъ е клеветническо дѣло на озлобени отъ безсилието си опозиционери партизани. По свѣдѣнията на полицията изъ тукашенъ народняшко-родолюбски лагеръ, който възползуванъ отъ невѣжеството на сѣмейството на покойника, безбожно сж се подиграли съ неговата паметь. № 6.390. Управитель Ралчовъ." Ето какво ми донесе единъ дългогодишенъ сждебенъ чиновникъ, прокуроръ, днесъ почтенъ окржженъ управитель.

К. Мирски: Михню Добревъ е въ затвора.

Министъръ М. Таковъ: Да, той е въ затвора. Ето ви, прочее, отъ каква стойность е и това твърдѣние, че ние сме убивали, че ние сме тероризирали народа въ надвечерието на изборитѣ за да спечелимъ. Въ с. Гюнъ-аласъ въ една кръчма се скарватъ двама души селяни за нѣщо писано въ единъ вѣстникъ. Единиятъ оскърбява другия, а той, първия, грабватъ се, ударватъ се, съобщаватъ на брата на пострадалия, той дохожда и съ брадва ударя бияча по главата, който слѣдъ три дни умира. Що общо има това убийство съ изборитѣ, когато то е станало въ кръчма.

Ето ви, г-да прѣдставители, отъ каква стойность сж тѣзи клевети, чрѣзъ които съ некролози въ публичния печатъ искатъ да се направи давление на обществената съвѣсть и да се види, че правителството е искало съ тероръ да печели избори.

Но, г-да прѣдставители, намъ се каза пакъ, отъ тази трибуна: „Вие имате и неморална агитация; вие тукъ, въ Царибродско и въ Софийско,

раздадохте царевица на избирателитѣ да гласоподаватъ за васъ. „Когато слушахъ това обвинение, азъ се питахъ въ себе: достойно ли е да се твърди това тукъ, да се подиграва съ нещастието на онѣзи бѣдни сираци, на които окржжниятъ съвѣтъ отъ 1907 лѣто е опрѣдѣлилъ една сума отъ 40.000 л., за да се купи царевица та да не умратъ отъ гладъ прѣзъ настоящата 1908 г., благодарение на неурожая на ланската година? И отъ тукъ се каза: вие подкупихте съ царевица избирателитѣ. Ето ви историята, г-да прѣдставители. На 9 октомврий 1907 г. Софийскиятъ окржженъ съвѣтъ постановява: да се отпуснатъ 40.000 л. за царевица на бѣдното население въ Софийския окржгъ. Окржжниятъ съвѣтъ не е демократически, окржжната постоянна комисия принадлежи на народнолиберална партия, която си имаше свой кандидатъ въ Царибродската околия, и ако има нѣкой да агитира чрѣзъ тази царевица, това сж онѣзи, които сж противъ насъ; защото не е окржжната постоянна комисия на демократическата партия, която ще раздава царевица, за да се избере Такевъ въ Царибродската околия. Но за да видите до кждѣ отиде безсъвѣстностьта на онзи народенъ прѣдставитель, който подхвърли тази клевета, слушайте какво говори Софийскиятъ окржженъ управитель: „На 24 и 25 того народниятъ прѣдставитель г. Теодоръ Теодоровъ е съобщилъ въ Камарата, че по инициативата на Софийския окржженъ управитель била раздавана — съ агитационни цѣли — даромъ царевица на населението въ окржга. Това съобщение на г. Теодора Теодоровъ е невѣрно: никаква царевица не е раздавана по моя инициатива.

„Отъ приложенитѣ тукъ книжа става явно, че дѣйствително прѣди законодателнитѣ избори и послѣ тѣхъ е раздавано царевица на бѣдното население въ повѣрения ми окржгъ

по личната инициатива на Софийската окржжна постоянна комисия, и то не съ нѣкакви агитационни цѣли, а за изпълнение на едно рѣшение на Софийския окржженъ съвѣтъ, взето още прѣзъ миналата година, именно: съ постановление подъ № 16 отъ 9 октомврий 1907 г. окржжният съвѣтъ е разрѣшилъ единъ кредитъ отъ 40.000 л. за раздаване помощь въ храна на крайно бѣднитѣ жители въ окржга.

„За изпълнение на това рѣшение постоянната комисия съ протоколъ подъ № 34 отъ 12 мартъ т. година, когато още не бѣше извѣстно, кога ще се произведатъ законодателнитѣ избори, е рѣшила да се обяви публиченъ търгъ съ тайна конкуренция на 21 априлий 1908 г. за доставката на царевица за сума 40 000 л. Такъвъ търгъ е билъ произведенъ и надлежно утвърденъ. Споредъ чл. 6 отъ поемнитѣ условия и съгласно писмото на постоянната комисия подъ № 2861 отъ 1 май н. г. прѣдприемачътъ е доставилъ церевицата на 20 май с. г. Веднажъ царевицата доставена, тя трѣбваше да се раздаде, понеже не е могло безъ материални щети за постоянната комисия да се държи по гаритѣ, дѣто е била приготвена въ вагони, съгласно условията.

„При това добавямъ, че царевицата е раздавана съгласно протокола на постоянната комисия подъ № 71 ст. III отъ 30 априлий, отъ комисии, състоящи се отъ окржжни съвѣтници и общински кметове.

Гр. София, 26 юний 1908 г.

Софийски окржженъ управитель: Т. Николовъ.

„P. S. Съ раздаването на царевицата, ако може да се каже, че е агитиралъ нѣкой, това е постоянната комисия, която е въ прѣдишния си съставъ и членоветѣ на която сж работили самостоятелно въ изборитѣ като стамболисти противъ правителственитѣ кандидати.“

Така донася Софийскиятъ окржженъ управитель, човѣкъ до крайность честенъ и почтенъ, бившъ подпрѣдседатель на Софийския апелативенъ сждъ. Това е работила окржжната постоянна комисия и тукъ единъ ораторъ се разпъваше на кръстъ завчера да доказва, и тамъ се намѣриха хора да ржкоплѣскатъ, че сме раздавали царевица, за да спечелимъ изборитѣ въ Царибродската околия. Ето ви какъ съ нищетата на това бѣдно население, което има нужда отъ залъкъ хлѣбъ, за да се нахрани, се намиратъ недобросъвѣстни хора да експлоатиратъ. Впрочемъ, такива сж всичкитѣ аргументи на нашитѣ противници, аргументи безъ никаква стойность.

Но, г-да народни прѣдставители, още едно тежко обвинение се сипе върху насъ. Намъ се каза още: вие насилихте свободата на избирателитѣ въ с. Фердинандово. Тамъ вие кръвъ лѣхте. Нѣщо повече. Нѣкой отъ органитѣ на нашата преса написа върху нея и баснословни нѣща. Пръвъ отъ вѣстницитѣ, който изнесе случката, бѣ в. „Вечерна поща“ на г. Шангова. И я изнесе като очевидецъ, като човѣкъ, който лично и непосрѣдствено я наблюдавалъ, като вѣщо, чуть-ли не, лице, което присжтствувало на самата аутопсия на лѣжащитѣ по шосето 3—4 човѣшки леша.

Когато четохъ всичко това, менъ на главата космитѣ настръхнаха и си казахъ: Боже мой, възможно ли е това? Възможно ли е моята полиция да върши тия злодѣяния?

И знаете ли какво пишеше г. Шанговъ? Четете:

„Анкетата ни. — Часътъ въ два пратихме специаленъ пратеникъ.

„Сега получаваме слѣднитѣ подробности по нападението, устроено отъ Кръстевата шайка надъ с. Дѣдово, срѣщу идущитѣ избиратели:

1) Костадинъ Славовъ, отъ с. Дѣдово — му е счупенъ гръбнакътъ и двѣ ребра.

2) Костадинъ Туневъ, отъ Дѣдово — смазанъ отъ бой.

3) Костадинъ Славовъ, отъ Лилково — лежи въ трапа на шосето прѣбитъ.

4) Георги Атанасовъ, отъ Дѣдово — битъ съ сопи и оставенъ на мѣсто.

5) Ив. Костадиновъ, отъ Лилково — смазанъ, лежи на шосето.

6) Стефанъ Янчевъ, отъ Дѣдово.

7) Дѣмитъръ Вангеловъ, отъ Лилково — смазанъ отъ бой.

8) Георги Атанасовъ, отъ Дѣдово — отсѣкли му ухото съ сабля.

9) Костадинъ Д. Маджаровъ и кандидатътъ за народенъ прѣдставитель Ат. Дечевъ — разпукна имъ се главата на 4 мѣста; и бѣгалъ въ една съсѣдна воденица. Нападението е било снощи отъ 10 до 12 часа". — Човѣкътъ билъ лично тамъ.

„Прокурорътъ заминава довечера.

„Околийскиятъ началникъ въ тая околия е Георги П. Василевъ, бившъ учитель, кумецъ на министра Кръстевъ.

„Отъ раненитѣ, трима сж на смъртно легло въ воденицата.

„Пловдивъ, 25 май. Грозна картина прѣдставлява Дермендерското шосе; деветнадесеть трупове на умиращи жалостно молятъ насъ съ доктора да ги не оставяме тамъ, защото ще дойдатъ да ги свършатъ. Тѣ сж всички до единъ удряни съ кюскии въ главитѣ и слѣдъ туй мушени въ гръбнака и слабинитѣ. Има шестима съ счупени плешки. Убитъ е единственият синъ на дѣдо Матея отъ Дѣдово." — Помнете това лобрѣ. —„Трупътъ му се намѣри въ едно лозе." Той го видѣлъ. — „Нещастният е билъ догоненъ и съборенъ съ ударъ по главата. Прокурорътъ Тафровъ и слѣдователтъ Говедаровъ съ Д-ръ Костова този часъ го аутопсиратъ." — Той гледа аутопсията, какъ му вадятъ червата.

„Бащата на убития съ други 6 души лежи раненъ смъртоносно. Други 11 души сж прострени по шосето и изъ рѣката. Войската пристигна и ги варди. Картината е грозна, шосето е полѣно съ кръвь. Всички проклинатъ д-ръ Кръстева, устроителтъ на тази звѣрска шайка. Тая случка опозори кабинета и прави побѣдата му пировска. Тукъ печели Паприковъ и Кръстевъ съ 2.350 гласа. Гатевъ и Павелъ Гьоковъ — 658, социялиститѣ 4. Шанговъ.“.

А. Стамболийски: А когато пишатъ за насъ вѣрвате.

Министъръ М. Такевъ: Четохъ и още единъ пѫть повторихъ, па се попитахъ: какъ е възможно това злодѣяние!

Но азъ се обърнахъ до другъ вѣстникъ, който тамъ намѣрихъ подъ ржка. Това бѣ органъ на една партия, коя себе счита най-силната, „най-модната“ и съ най-дълбоки корени въ народа, който претендира да има палмата на морала, па първенството въ тази страна, и тамъ чета въ първата статия, подъ заглавие: „Кървави избори“, слѣдующето: „По кърваветѣ избори въ Пловдивско. Вчера 25 май, часътъ по 10 прѣди обѣдъ, една правителствена шайка, образувана въ с. Фердинандово, слѣдъ като се научила, че пристигаме ние, народняцитѣ, нападна ни отъ засада на половинъ километъръ отъ самитѣ урни и ни нанесоха единъ ужасенъ побой съ сопи и камъни. Трима отъ тежко раненитѣ умрѣха, други 15 души сме въ болницата и мнозина отъ тѣхъ сж на умиране. Цѣть минути прѣди тая касапница“ — това помнете добрѣ — „на каравелиститѣ, прѣдупрѣдихме самия околийски началникъ Василиевъ, за да вземе мѣрки, но той ни изпсува, защото сме опозиция.“

Околийскиятъ началникъ ги изпсувалъ, не имъ далъ съдѣйствие! Три трупа лежатъ мъртви на земята! Шанговъ присѫтствува на аутопсията на едного!

Сега турете се на мѣстото на Министра на вѫтрѣшнитѣ работи, който носи тежката отговорность днесъ и въ бѫдѫще за поредкитѣ въ тази земя, и се попитайте, какво е неговото положение. Веднага, по срѣдъ нощь, искамъ бързо обяснение, първо отъ околийския началникъ, а послѣ отъ окржжния управитель. Първиятъ ми донася слѣдующето:

„Вчерашната схватка на Изворци и Дѣдовци, а между послѣднитѣ и на нѣколко Лилковци, станала, както ви е извѣстно отъ вчерашната ми телеграма, на $1^1/_2$ клм. отъ изборното мѣсто, при случайната срѣща, когато първитѣ се завръщали отъ секцията къмъ селото си, а вторитѣ идвали къмъ сѫщата, има за резултатъ наранявания на 19 души. Отъ раненитѣ, споредъ заключението на лѣкаря, извършилъ освидѣтелствуването имъ, за трима сѫ въ сериозно положение, макаръ раните имъ сами по себе си да нѣматъ тежъкъ характеръ. Останалитѣ 16 души сѫ леко ранени и контузени. Илия Таневъ Изворчанинъ е раненъ въ лѣвата ржка съ огнестрѣлно оржжие. Слухътъ за смъртьта на едного отъ раненитѣ е невѣренъ. На мѣстопроизшествието о врѣме пристигна сѫдебната власть съ околийския лѣкарь и по мое искане съ едно отдѣление кавалерия взехме веднага всички най-строги мѣрки за възстановяване на реда и за залавяне посочените отъ потърпѣвшитѣ виновници. Такива има арестувани 15 души Изворци. Ще послѣдватъ и други арестувания. По причинитѣ, прѣдизвикали това кърваво стълкновение, имамъ честьта да Ви доложа слѣдното: тѣ нѣматъ въ основата си абсолютно никаква политическа подкладка. Успѣхътъ въ тая избирателна секция е билъ почти винаги за демократическата партия. И при вче-

рашния изборъ, споредъ официалнитѣ свѣдѣния на самото изборно бюро, до случката, демократическата листа е имала около 900 гласа, само срѣщу 20 такива за общата опозиция. Това бѣ извѣстно и на избирателитѣ. Така щото, ако станалитѣ дълбоко печални и потрѣсающи случки можеха да бѫдатъ желани, или въ интересъ на нѣкого, то това можеше да бѫде отъ и на опозицията. Историята, близка и далечна, на лошитѣ съсѣдски отношения между Изворци и Дѣдовци, която твърдѣ често е хроникирала и хроникира случаи на смъртни стълкновения между жителитѣ на тия села, дава пълно обяснение на станалото. Съществуватъ редица процеси отъ тоя характеръ между двѣтѣ села. Основата на взаимната враждебность черпи сила изключително въ единъ дългогодишенъ процесъ, за най-хубавата гора въ Родопитѣ „Пелашъ“. Въ подкрѣпление на горното обяснение иде и факта, че Дѣдовци сѫ били безъ разлика на политически убѣждения. Между пострадалитѣ има и приятели на демократическата партия, каквито сѫ и тримата най-тежко ранени. Случката би се избѣгнала, ако Дѣдовци се бѣха възползували отъ пълната ми готовность да ги придружа лично до самата секция, изказана въ отговоръ на изявенитѣ отъ кандидата Гечевъ опасения при съвсѣмъ случайната ни срѣща на 3 километра отъ селото при отиването ми въ с. Сотиръ да телефонирамъ отъ резервоара на Пловдивскитѣ чешми успѣшния изборъ при образцовъ редъ и тишина. Раненитѣ, включително и кандидатътъ Гечевъ, признаха това и прѣдъ сѫдебнитѣ власти. Длъжа да помена за пълно освѣтление на общо углавния, а не политиченъ характеръ, че при вчерашнитѣ изстѫпления, Изворци сѫ извършили и грабежъ на разни нѣща, между които и нѣколко револвери, принадлежащи на Дѣдовци. Накрай позволете ми, г-нъ министре, да Ви заявя, че съмъ готовъ без-

ропотно да понеса всичкитѣ тежести на моята служебна отговорность, ако би се установила отъ една безпристрастна анкета каква да била политическа окраска въ вчерашнитѣ крайно скръбни произшествия. 6303. Началникъ Василевъ."

Рекохъ да ви прочета този рапортъ, за да видите по-късно отъ другитѣ документи, изходящи отъ незаинтересувани хора, колко е той правдивъ. Но азъ не се задоволихъ отъ донесението на околийския началникъ. Веднага давамъ резолюция: самъ лично и непосрѣдствено да отиде окржжният управитель на самото мѣсто и да ми донесе абсолютно безпристрастно, безъ да гледа, кой ще се обвини и кой не. И г. окржжният управитель съ телеграма № 2818 ми донася идентично същото, за да ви не отегчавамъ да го чета, като добавя, че никаква политическа окраска не съществува при тази случка.

Всичко туй азъ публикувахъ въ печата, и на двата рапорта азъ дадохъ гласность, за да освѣтля общественото мнѣние, но онуй „общественo мнѣние", изразено въ органитѣ враждебни намъ, не повѣрва на официалнитѣ рапорти, то ги зачете заинтересувани, и г. Гечевъ, битиятъ кандидатъ на народната партия, поиска анкета. И тази анкета отиде, и тази анкета се произнесе. Вие чухте онзи день нейното мнѣние. У мене же се намира засега органътъ „Вечерна поща." старата, която тоже е вземала участие въ тази анкета

Ето заключението тамъ:

„Журналистическа анкета. — Прѣдставителитѣ на столичнитѣ вѣстници: „Вечерна поща", „Дневникъ", „Българска Независимость", „Врѣме", „Балканско ехо", „Рѣчь", „Миръ", „Народни права" и „Свободно слово", повикани отъ г. Ат. Гечевъ, кандидатъ за народенъ прѣдставитель на народната партия въ втората Пловдивска селска избирателна околия, да анкетиратъ станалитѣ произ-

шествия при с. Фердинандово, на 25 май, деня на избора, констатирали, че сбиването между Изворци и хората на г. Гечева е станало вслѣдствие на споръ за гора и че това сбиване би се отстранило, ако Гечевъ бѣ послушалъ околийския началникъ Василевъ и бѣ го почакалъ да се върне отъ с. Сотиръ, за да влѣзатъ въ с. Фердинандово, заедно съ него.“

Сега, въ какво се състоеше анкетата на комисията? Тя констатира слѣдующитѣ три факта. Първо, никакъвъ човѣкъ убитъ нѣма; никаква аутопсия не сѫществува; никакви три мъртви тѣла не лежатъ въ гроба и съ това опровергна и органа на народната партия въ неговата тенденциозна статия „Кървавитѣ демократически избори,“ и очитѣ на г. Шангова, че лично и непосрѣдствено констатиралъ какъ вадили червата при аутопсията на умрѣлия. Анкетната комисия казва: никакъвъ човѣкъ, никакво убийство, никакъвъ трупъ, никаква аутопсия.

Второ, констатира че между с. Изворъ и с. Дѣдово и другитѣ има вѣченъ споръ за гора, който е давалъ поводъ на много скрѣбни стълкновения. Процесътъ и сега е въ Върховния касационенъ сѫдъ.

Трето, констатира анкетата, че когато Изворци, 150 души, гласоподавали и си отивали къмъ селото, насѣдали отъ двѣтѣ страни на шосето да си почиватъ на пъленъ въздухъ. Съ това се опровергава твърдѣнието пакъ на органа на народната партия, че били нападнати Дѣдовци изъ засада.“ Дължа да кажа, че нападенията „изъ заугла“ не сѫ достояние на демократическата партия. Нападенията изъ заугла — на руски, на български — изъ засада, сѫ достояние на онѣзи, които насъ обвиняватъ.

Ние отъ засада не нападаме; ние сме били всѣкога нападани и стрѣляни отъ засада: жертва на такава засада падна — и лежи и днесъ въ гроба — Алеко Константиновъ. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството)

Трети фактъ, който констатира журналистическата анкета, е, че когато г. Гечевъ съ своитѣ 150 избиратели отивали къмъ с. Фердинандово, срѣща го околийскиятъ началникъ на 3 км. вънъ — на $1^1/_2$—2 к. м., безразлично. Г-нъ началникъ обръща се Гечевъ, научаваме се че може зло да ни се направи въ Фердинандово.“ —„Бждете спокойни, казва началникътъ, нѣма кой да ви задѣва; но ако се опасявате, чакайте ме тукъ двѣ минути, ще отида до с. Сотиръ, дѣто има телефонъ, да съобщя на г. Министра на вжтрѣшнитѣ работи за хода на изборитѣ, съгласно неговата заповѣдь“ — каквато бѣхъ издалъ да ме държатъ всѣки 2 часа за хода на изборитѣ, за да зная дѣ какво става. Цѣлъ день Министерскиятъ съвѣтъ бѣ на телеграфната станция само за едно: да види и да прѣдупрѣди дѣто могатъ да се случатъ стълкновения. Той отива въ с. Сотиръ да ми съобщи. Като отива нагорѣ — пакъ журналистическата анкета констатирва — застига единъ учитель. Казва и на даскала: г-нъ учителю, кажи на г. Гечева да ме почака, да не отива въ Фердинандово като се бои. Сега ще се върна, но г. Гечевъ не дочака. Г-нъ Гечевъ влиза, отива въ Фердинандово. На половина километъръ вънъ отъ селото, Изворци и Дѣдовци се спрѣчкватъ: „Дайте да ви видимъ бюлетинитѣ — не даваме.“ Почватъ камъни. Ето ви свадата. Сега, при това положение на нѣщата, що общо има полицията на България съ схватката между Изворци и Дѣдовци, станала на километъръ вънъ отъ с. Фер-

динандово, въ отсѫтствието на всѣкаква власть и въпрѣки желанието на тази власть, която, въ лицето на околийския началникъ, е помолила Гечева да ги чака да ги съпроводи до селото? Никаква абсолютно вина тукъ полицията нѣма. И когато завчера се разпъваха отъ тази трибуна да доказватъ участието на полицията въ това сбиване и да квалифициратъ изборитѣ въ Пловдивъ за кървави, азъ се питахъ: Боже мой, може ли човѣшката недобросъвѣстность да достигне до тѣзи размѣри? Че могли да се бият, че могло да се убиятъ вънъ на шосето — та що съмъ азъ виновенъ, Министърътъ на полицията, та що е виновенъ околийскиятъ началникъ, който липсва оттамъ и който ви казва: чакайте ме? Ако би било още на изборното мѣсто, тамъ да е билъ и да е бездѣйствувалъ — разбирамъ. Но тамъ, дѣто липсва властьта и дѣто не бѣше длъжна да стои по шосетата, защото не знаеше какво ще става, защо ще обвиняваме полицията, защо ще казвате кървави избори?

Но г-да прѣдставители, при все това азъ издадохъ слѣдующата:

„Заповѣдь № 1.040. На 25 май тази година 70—80 души жители на селата Дѣдово и Лилково, Пловдивска селска околия, като отивали за село Фердинандово, сѫщата околия, да гласоподаватъ въ избора за народни прѣдставители, срѣщнали на два километра отъ това послѣдното село Пловдивския селски околийски началникъ Георги П. Василевъ и му изказали опасенията си, че може да бѫдатъ бити отъ избиратели, жители на с. Изворъ. Началникътъ, обаче, продължилъ пѫтя си, като казалъ на Дѣдовци и Лилковци, ако се боятъ отъ Изворци, да го почакатъ малко, додѣто се завърне, та заедно съ него да отидатъ въ Фердинандово. Дѣдовци и Лилковци не почакали началника, а тръгнали сами за селото. На единъ кило-

метръ отъ Фердинандово тѣ се срѣщнали съ Изворци, които вече се връщали отъ тамъ, почнали да се апострофиратъ едни други, и най-сетнѣ се сбили. Въ сбиването 19 души, повечето Дѣдовци, сж били ранени.

Понеже околийскиятъ началникъ Георги П. Василевъ, комуто Дѣдовци и Лилковци изказали опасенията си отъ Изворци, не се върналъ веднага отъ пжтя си, за да ги придружи до с. Фердинандово, наказвамъ го, на основание чл. чл. 41—43 отъ закона за чиновницитѣ по гражданското вѣдомство, съ спиране $^1/_4$ отъ заплатата му за м. юний т. г.

Г. София 3/VI 1908 г.

Министъръ на вжтрѣшнитѣ работи: М. Такевъ."

Тази глоба, ако щете, допущамъ, не е много справедлива. Защо? Защото околийскиятъ началникъ може прѣспокойно да ми каже: „Г-нъ министре, азъ си изпълнихъ дълга; азъ имъ казахъ, чакайте ме; азъ имъ казахъ, че отивамъ да изпълня единъ служебенъ дългъ, да донеса на началството за хода на избора, и още на едного поржчахъ да имъ каже да ме чакатъ, но тѣ не ме чакаха; азъ каква отговорность имамъ?" При все това, обаче, азъ го обвинявамъ, азъ му казвамъ, че по-добрѣ щѣше да бжде, ако бѣше се върналъ; азъ му вмѣнявамъ въ дългъ, quand même, че трѣбваше да прѣдвиди — gouverner, c'est prévoir; ти трѣбваше да прѣдвидишъ, и понеже не си прѣдвидѣлъ, наказвамъ те. Ето докждѣ отива моята строгость по отношение на моитѣ органи — когато даже ги биятъ, азъ пакъ тѣхъ наказвамъ, за да нѣма ни единъ куража да ми каже: твоята власть е тираническа. Азъ казахъ и ще повторя: нека ме обвинятъ въ мекушавость, отколкото въ жестокость.

Ето ви, прочее, г-да народни прѣдставители, какъ е случката въ с. Фердинандово, въ що се състои кръвопролитието, въ какво е обагренъ избора тамъ.

Както виждате, абсолютно съ нищо. Нашитѣ противници знаеха всичко това много добрѣ, но при все това продължаваха да заблуждаватъ, за да иматъ възможность да кажатъ и да пишатъ, както и писаха въ сѫщия в. „Миръ:“ „Да, и Такевъ ще прави избори, като своятъ първоучитель, Петко Каравеловъ, на 1886 лѣто въ Нова-Загора.“ Тукъ, за честьта на Дѣдо Петко Каравеловъ, трѣбва да отхвърля и това обвинение. Никога демократическата партия не си е служила съ кръвь по врѣме на изборитѣ. Новозагорската случка сѫщо така е проста и абсолютно невинна. Тя е слѣдующата: На 6 септемврий 1885 г. стана съединението на Сѣверна съ Южна-България. Каравелисти тамъ нѣмаше; Каравеловъ бѣше министъръ тукъ, въ България. Ставатъ избори въ 1886 г.; тамъ имаше двѣ партии: казионни и съединисти; казионнитѣ сѫ сегашнитѣ либерали, съединиститѣ — сегашнитѣ народняци: Бобчевъ, Маджаровъ, Величковъ. Тѣ се дѣлѣха още на черни и бѣли, или черни и червени. Дохождатъ законодателнитѣ избори въ Нова-Загора; спрѣчкватъ се червени и черни, казионни и съединисти; прѣдседателтъ на бюрото вика войска, както днесъ чл. чл. 101 и 105 отъ избирателния законъ даватъ това право на прѣдседателя на бюрото. Войската, подъ командата на Поручикъ Сербезова, отива да въдвори реда. Тогава отъ тълпата излиза единъ, изкарва револверъ, стрѣля на офицера и го поваля; войницитѣ се нахвърляли върху тълпата, която убила тѣхния командиръ, за да спасятъ повалениа офицеръ, и става схватка. Що е кривъ Петко Каравеловъ отъ столица София? Що е крива полицията тамъ, когато пада офицеръ отъ куршума на една необуздана тълпа съединисти? Това е историята на Новозагорския изборъ. Петко Каравеловъ въ София, щомъ узнава за случката, веднага заповѣдва да се вематъ най-строги мѣрки противъ виновницитѣ. Това бѣ неговъ дългъ

и той си го изпълни; въ що се е провинилъ той? Когато даже можеха да паднатъ 19 леша, когато „паднаха“, споредъ свидѣтелството на Шангова, 3 леша, на които аутопсията видѣлъ, пакъ Министъръ Такевъ не може да носи отговорностьта, защото по шосето на Фердинандово могатъ да станатъ много злодѣяния, но що е крива властьта, когато тя нѣма непосрѣдствено наблюдение тамъ.

Ето ви, г-да народни прѣдставители, какъ искаха да кажатъ тѣ — демократическата партия прави избори съ кърви. И защо това? Защото, когато азъ оттукъ говорѣхъ, че тѣ завиждатъ, че ние провѣрихме изборитѣ въ 75 околии само въ 24 часа, азъ казахъ: вие завиждате затуй, защото при васъ изборитѣ ние ги провѣрявахме по 2 мѣсеци, и провѣрявахме ги така дълго, защото тогава трѣбваше да се провѣряватъ убийства, наранявания и злодѣяния, каквито днесъ не сѫществуватъ. Помните, обаче, добрѣ, че мене веднага единъ отъ лѣвицата апострофира: „Кажи ти, какви прѣстѫпления, колко убийства, колко наранявания сѫ станали въ нашето управление; колко убийства, казаха ми тѣ, сѫ се извършили, когато ние управлявахме България?“

Г-да прѣдставители! Менѣ ми е много лесно и тукъ да излѣза съ официални цифри на рѫка, да опровергна онѣзи апострофи, които ми се подмѣтаха тукъ и да подкрѣпя своитѣ обвинения. Ето какво говорятъ официалнитѣ свѣдѣния за станалитѣ произшествия отъ политически характеръ отъ 1894 г. до 1908 г.: (Четe)

„Въ периода отъ 19 май до 11 септемврий 1894 г.:

Убийство 1: На 22 май нѣколко селяни отъ с. Црънча, Пазарджишко, на връщане въ селото си, почнали да викатъ „долу правителството“ и пр.; въ това врѣме нѣкой си Шарковъ стрѣлялъ срѣщу Илина Тошевъ Калвачевъ, когото убилъ.

„Наранявания 11: На 26 юний, въ врѣме на изборъ за общински съвѣтници въ с. Куклень, сж били наранени 11 души мохамедани отъ съселянитѣ имъ Калеко Хюсеинъ, Османъ х. Акумовъ и др. Дѣлото е било пратено на сждебнитѣ власти.

„Убийство 1 и наранявания 8: На 1 августъ въ гр. Пловдивъ, въ кръчмата на братя Балджиеви, се срѣщнали нѣколко души отъ двѣтѣ фракции (съединисти и казионни), сбили се помежду си и били наранени 9 души, отъ които К. Атанасовъ смъртно. Съставенитѣ по случая книжа пратени на слѣдователя.

„Нараняване 1: На 11 септемврий, прѣзъ врѣме избора за народни прѣдставители, станало сбиване въ гр. Станимака между гърци и българи и билъ ударенъ съ камъкъ въ главата Т. Ивановъ.

Наранявания 4: На 10 септемврий въ гр. Сливенъ една тълпа граждани е наранила тежко 4 души, които сж стрѣляли върху гражданитѣ, когато сж манифестирали тихо изъ улицитѣ."

Всичко: 2 убийства и 24 наранявания прѣзъ врѣме на законодателната агитационна борба прѣзъ 1894 г.

Но освѣнъ тѣхъ има още едно убийство въ Ломъ и още друго едно убийство въ друга една околия, на която името днесъ пропуснахъ. Оставямъ го настрана. Стават 3 убийства и 24 тежки наранявания. Когато отъ тамъ ме апострофираха: „Кажете, кога станаха убийства въ наше врѣме?" — азъ мълчехъ. Азъ знаехъ какво ще кажа, но искахъ да оставя тѣзи цифри да говорятъ, защото тѣ сж взети отъ Министерството на вжтрѣшнитѣ работи — отъ официалната статистика на това Министерство. И когато азъ питамъ нашитѣ политически противници да ни кажатъ, колко убийства, колко наранявания станаха съ политическа цѣль по сегашнитѣ законодателни избори, никой не може да ми каже, освѣнъ аутопсията на тритѣ трупа на г. Шангова — това е.

Азъ мога да отида по-нататъкъ — въ периода отъ 19 януарий до 25 априлий 1899 г.; но азъ оставямъ тѣзи цифри, защото почтенитѣ прѣдставители отъ тази политическа група не ми оспорватъ твърдѣнието, че по онѣзи врѣмена по цѣли дни говорѣхме отъ трибуната, защото трѣбваше да дешифрираме човѣшки убийства и тежки наранявания по изборитѣ.

Прѣзъ периода отъ 1—25 януарий 1895 г., когато станаха допълнителнитѣ избори, пакъ по тѣхенъ поводъ станаха едно убийство и 17 наранявания въ с. Царацово, Пловдивска околия.

Ето тѣзи 3 убийства и повече отъ 40 наранявания сѫ станали по законодателнитѣ избори за VIII-то обикновено Народно събрание. Нека тѣ служатъ като отговоръ на завчерашнитѣ апострофи.

Прѣзъ периода отъ 10 октомврий до 17 ноемврий 1896 г., пакъ когато станаха избори, както знаете, въ онова врѣме, за IX-то обикновено Народно събрание, има наранявания 6, едно убийство и 2 други наранявания, всичко едно убийство и 8 наранявания. Това сѫ цифри, взети отъ архивата на Министерството. Ето ви отговора пакъ на онѣзи апострофирания: „Кажете колко убийства станаха въ наше врѣме?“ — Станаха 3 убийства и 60 наранявания.

Г-да прѣдставители! Ето ви обвиненията, които се сипѣха противъ насъ; ето ви начинътъ, по който се постараха нашитѣ политически противници да кажатъ: „Да, изборниятъ день може да бѫде като доказателство, че дѣйствително Държавниятъ глава правилно е схваналь общественото настроение, като е повикаль Васъ, като е далъ властьта на Васъ, само при условие — да бѫдѣха изборитѣ свободни, обаче тѣ не бѣха свободни.“ Азъ мисля, че доказахъ достатъчно, като отхвърлихъ всички аргументи противъ тази свобода и изтъкнахъ, че дѣй-

ствително изборитѣ бѣха произведени при пълна свобода и образцовъ редъ. А ако тѣ бѣха произведени така, може ли и рѣчь да става вече, че наистина Държавниятъ глава на 16 януарий не билъ правилно схваналь общественото настроение, като е повѣрилъ властьта тогава на демократическата партия подъ условие, ad referendum, докато се произнесе българскиятъ народъ? И българскиятъ народъ тържествено одобри постжпката на Държавния глава, като я затвърди съ своето тъй щедро изказано довѣрие къмъ това правителство, което на 16 януарий бѣ повикано отъ Държавния глава. Затуй вие чухте и въ декларацията на правителството: „Посочено отъ общественото мнѣние и дошло по довѣрието на Държавния глава, правителството ще има за първа цѣль да гарантира пълната свобода на прѣдстоящитѣ законодателни избори“, за да се види и получи и довѣрието народно. Тази първа точка отъ нашата декларация ние добросъвѣстно изпълнихме. Ние гарантирахме на българския народъ пълна възможность да изкаже своята воля, кой и какъ желае да го управлява, и днесъ стоите вие тукъ като негови пълномощници.

Но, г-да прѣдставители, още единъ въпросъ трѣбва да зачекна. Каза се тукъ, отъ тази трибуна, и каза го тукъ пакъ ораторътъ на „най-мощната“, „най-силната“ и „съ най-дълбоки корени въ народа“ партия, мощьта на която днесъ се прѣдставява само отъ 3 прѣдставители тукъ: „Азъ, каза той, бѣхъ за неутраленъ кабинетъ, който да произведе изборитѣ и отъ тѣзи избори да излѣзе бждщето правителство.“

Г-да прѣдставители! Като слушахъ тѣзи думи, азъ мисленно се прѣнесохъ 12 години назадъ по врѣме на изборитѣ за IX-то обикновенно Народно събрание въ 1896 г. и си казахъ: Боже мой, какво самоизобличение! Защото и тогазъ ставаше

такъвъ единъ споръ. Тогазъ шефоветѣ на опозиционнитѣ групи: Петко Каравеловъ, Драганъ Цанковъ, Д-ръ Радославовъ и Димитъръ Грековъ искаха да се състави едно дѣйствително неутрално министерство, което да произведе изборитѣ, и отъ тѣзи избори да излѣзе бѫдѫщето правителство. Но, помня като сега, какъ излѣзе тогазъ тогавашното народняшко правителство чрѣзъ своя органъ в. „Миръ“ и какъ жестоко подигра тѣзи, които мислѣха, че България може да се оправи така.

Въ брой 303 отъ 15 октомврий 1896 г. на в. „Миръ“ четемъ слѣдующия отговоръ на искането на тѣзи шефове: „Относително искането да се замѣсти настоящиятъ кабинетъ съ другъ, за произвеждане на изборитѣ, нѣма никакъвъ raison d'être, защото отъ каквито лица и да се състави новиятъ кабинетъ и тѣ ще бѫдатъ хора, слѣдователно, и тѣ ще притежаватъ качествата присѫщи на всѣки человѣкъ, колкото справедливи и да ни се покажатъ. Абсолютна справедливость не сѫществува. И единъ и сѫщъ человѣкъ, съвсѣмъ незаинтересованъ, пакъ не може да бѫде еднакъвъ за всички. Нѣма съмнѣние, че тукъ е въпросътъ за относителна справедливость. За коалационенъ кабинетъ отъ разнитѣ партии не може да става и дума, понеже това би прѣдизвикало голѣми усложнения и нови държавни бъркотии. Разтурянето събрание, като вземемъ подъ внимание изключителнитѣ условия на партиитѣ слѣдъ 18 май 1894 г., бѣше плодъ на съединена опозиция. Г-нъ Радославовъ, а сѫщо и г. Тончевъ кръстосаха цѣла България да агитиратъ. Тѣ бѣха министри, когато се произведоха изборитѣ, но, слѣдъ излизането имъ отъ кабинета, останаха най-недоволни и най-много упрекваха правителството въ насилие, при всичко че половината отъ членоветѣ му бѣха прости граждани въ врѣме на изборитѣ, а тѣ министри. Дѣ е га-

ранцията, че същото незадоволствие не ще се яви и сега? Най-послѣ да допущаме, че е възможно да се състави „безъ политически коалиционенъ цвѣтъ неутраленъ кабинетъ“ това е, ако не друго, то поне смѣшно. Мигъръ може да се допусне правителство безъ всѣкакъвъ политически цвѣтъ? Та това е цѣла безмислица! То е все едно, да бѫдешъ химикъ, напр., безъ да имашъ понятие отъ химия. Ако редакторитѣ на в. „Народни Права“ допуснатъ, че е възможно живъ човѣкъ безъ душа, тогава и ние ще повѣрваме въ тоя абсурдъ, че е възможно правителство безъ политика. Но ние бихме желали да ни се посочатъ лицата безъ политически цвѣтъ, които биха могли да образуватъ кабинетъ.

„Правителството, което разпусна Камарата съ изключителната цѣль да даде на народа възможность да се произнесе за направлението на държавнитѣ си работи, прѣдставлява най-голѣма гаранция за една пълна и широка свобода въ прѣдстоящитѣ избори. Ако правителството не би се въодушевлявало отъ подобни намѣрения, то не би прибѣгнало до тоя актъ, когато можеше да се облѣга на довѣрието на това прѣдставителство. Опозицията, вмѣсто да апелира къмъ Господаря за смѣняване на кабинета, повече отъ всѣкога е случая и врѣмето да апелира къмъ народа. Погрѣшно е адресиралъ апела си г. Радославовъ въ едно врѣме, когато той трѣбва да се държи на чисто конституционна почва, толкова повече, че за това се дава примѣръ отъ горѣ. Врѣме е, най-послѣ, да се облѣгаме само на законитѣ, ако искаме да зачитаме тѣхното значение.“

И въ брой 304 отъ 17 октомврий 1896 г. на сѫщия в. „Миръ“, тия, които днесъ намиратъ спасението на България въ неутралнитѣ кабинети, ето какво пишатъ:

„Одручающето впечатление, което разпущането на VIII-то обикновено Народно събрание произведе

въ лагера на опозиционеритѣ, заставя послѣднитѣ да се хвърлятъ въ най-екстравагантни крайности и да извършатъ поразителенъ фактъ: прѣгръщане и цалуване между най-отчаяни противници, каквито сѫ цанковисти, каравелисти, стамболовисти и радослависти. Голѣми трѣбва да сѫ били причинитѣ, които така магически накараха Цанкова и Каравелова да подадатъ ржка на стамболовисти и радослависти, които първиятъ въ циркулярното си писмо до своитѣ съмишленици наричаше заедно съ каравелиститѣ едва-ли не мерзавци и отъ които вториятъ публично се отказа въ вѣстника си, като отхвърли и името, което тѣ носятъ. Но каквито и да бѫдатъ тия причини, колкото уважителни и да сѫ тия мотиви, направениятъ отъ противоположни елементи съюзъ е лишенъ отъ всѣкаква нравствена подкладка, безъ която ставатъ недѣйствителни и ефимерни каквито и да сѫ концентрации и съединения. Работата щѣше да бѫде съвършено друга, ако съединенитѣ сега фракции имаха колко-годѣ сходство помежду си въ принципитѣ и убѣжденията, които изповѣдватъ, или въ начина на дѣйствията, по които се стараятъ да приложатъ на дѣло тия принципи и убѣждения. Едно нѣщо, въ което тѣзи хора се схождатъ, то е тѣхното непрѣодолимо, лудо и бѣсно желание да дойдатъ до министерскитѣ постове и де заематъ властьта въ ржцѣтѣ си. Въ това напълно сѫ съгласни и човѣкъ мжчно може да опрѣдѣли, кой отъ тѣхъ е по-страстенъ и повластолюбивъ.

„Твърдѣ естествено е, че подиръ осѫществяването на такова безнравствено съединение, знаменититѣ водители на опозиционнитѣ фракции не биха могли да поискатъ нѣщо по-свѣстно. Ето защо тѣ рѣшили да искатъ отъ Господаря да уволни настоящето министерство за угодата, може би, че тѣ сѫ се съгласили на едно чудовищно съединение, и да назначи друго, състояще отъ неутрални, мирни

и тихи лица, за произвеждане на бѫдѫщитѣ законодателни избори. Колкото безнравствено е съглашението на либералнитѣ лидери, толкова неконституционно е тѣхното искане отъ Господаря да назначи въ единъ избирателенъ разгаръ едно неотговорно министерство, състояще отъ министри божи кравици. Ами, ако, недай Боже, прѣзъ това врѣме се случеше нѣщо сериозно и ако тѣзи тихи и мирни министри я оцапатъ още въ първия день, то въ какво положение ще се намѣри страната и Господарьтъ? Едно министерство, каквото и да е то, може да бѫде: или такова, каквото да излиза отъ Камарата и да има довѣрието както на народното прѣдставителство, така и на Господаря или пъкъ да бѫде назначено отъ Господаря и да има пълното негово довѣрие, както и да бѫде отговорно прѣдъ Него и прѣдъ бѫдѫщето Народно събрание. Така поне излиза отъ ясния смисъль на прѣдписанията въ конституцията подъ тая материя. Като е така, ние молимъ лидеритѣ на либералнитѣ фракции да ни кажатъ, какво трѣбва да наречемъ министерството, което тѣ прѣдлагатъ и въ коя категория да го причислимъ? Па ако се установи тая конституционна практика у насъ, да се моли Господарьтъ да сваля министерствата си, които не сѫ симпатични на тая или оная фракция или на всичкитѣ фракции отъ една и сѫща партия, то защо да се не допусне и на народната партия да отиде подиръ това при Господаря и да му говори да свали прѣдложеното отъ либералитѣ министерство, като му посочи тя други неутрални лица за министри? Кѫдѣ ще се свърши тогава тая неконституционна комедия и каква ще бѫде ролята, въ която тѣзи господа искатъ да увлѣкатъ Короната? За да приеме Господарьтъ това безсмислено прѣдложение, той трѣбва да се убѣди, както въ искреността, така и въ полезността на прѣдлаганата комбинация отъ съединенитѣ фракции. Какво до-

вѣрие може да има Господарьтъ въ лицата, които сѫ направили едно неестествено и фалшиво съглашение, и каква гаранция може да му прѣдстави трайността на това ефимерно съединение? Какъ може Господарьтъ да вѣрва на едни лица, които му казватъ, че се плашатъ отъ г. Стоиловото министерство да не измѣни конституцията, когато сѫщитѣ лица, една нощь подиръ чудовищното си съглашение, излизатъ печатно да се изобличаватъ въ лъжа и когато Господарьтъ знае най-добрѣ, че министерството на г. Стоилова не е имало и нѣма да има такива попълзновения? Ако ли пъкъ стане нужда да се измѣни нѣкога конституцията, то непрѣмѣнно ще бѫде повикана на власть нѣкоя отъ либералнитѣ фракции или всичкитѣ заедно, защото либералитѣ вече доказаха, че само тѣ сѫ способни на такива подвизи“ — да я измѣняватъ.

И така, тѣ намиратъ, че да се повѣри властьта на едно неутрално министерство е не само смѣшно, но то е противоконституционно! Така разсѫждаваха приятелитѣ на народната партия на 1896 г.; но слѣдъ 12 години каква метаморфоза! Сѫщитѣ тия хора тукъ се разпъваха на кръсть да ни доказватъ, че спасението на България лежало въ едно нѣутрално министерство, което да произведе изборитѣ. Правъ бѣ Викторъ Юго, когато казваше: „Il n'y a que les imbeciles qui ne changent pas d'opinion“. Но при все туй трѣбва да се каже, че да се измѣни мнѣнието тъй диаметриално противоположно въ една материя, която не може да има двѣ тълкувания, това нищо друго не показва, освѣнъ че тогава така имъ е изнасяло, понеже сѫ били на власть, а днесъ друго-яче имъ изнася, за да се дойде на власть.

Ето ви, г-да народни прѣдставители, какви бѣха ржководящитѣ мисли, които сѫ ржководили тѣзи хора тогазъ, и какви сѫ тѣзи мисли, които днесъ ги ржководятъ.

Но тукъ трѣбва да загатна за друга една точка, на която се спрѣ малко по-обширно и съ жарь, която му прави честь, г. Даневъ — върху коалиционнитѣ правителства. Спасението на България той намира въ коалиционно министерство и чутьли не обвини Държавния глава въ измѣна на тази идея. Обвиниха го по-рано и продължаваха да го обвиняватъ прѣзъ агитационния периодъ на законодателнитѣ избори.

Г-да прѣдставители! Покойниятъ Петко Каравеловъ, като му говорихме ние единъ день, Цановъ, Бѣлиновъ и азъ, за компромисъ между насъ и прогресивно-либералната партия, той ни каза: „Компромисъ, казва, произхожда отъ французката дума compromettre, а compromettre ще каже да се оскандалишъ“ (Смѣхъ). Историята на България доказва, че наистина коалиционнитѣ правителства въ България не само не сж затвърдили авторитета, силата и стабилностьта на властьта, но сж я компрометирали. И въ това отношение позволѣте ми да се ссилая на историята. Въ 1894 г. кабинетътъ бѣ коалиционенъ, каза ви вчера ораторътъ на тази партия. Радославиститѣ и всички онѣзи други групи, които искаха въ тази земя редъ и спокойствие, коалираха се, но колко стояха? Отъ май до декемврий. На 23 декемврий радославиститѣ бѣха изгонени и остана само Стоиловъ да управлява заедно съ своитѣ приятели, цѣли четири години. На 16 януарий 1899 г. падна Стоиловъ; дойде пакъ коалиционно правителство на покойния Грековъ съ г. Радославова — народно-либералната и либералната партии. И тръгнаха да агитиратъ. Дойдоха и въ Татаръ-Пазарджикъ. Тукъ му е мѣстото да ви обърна вниманието за официалнитѣ кандидатури. И казаха на народа: „Ето приятелитѣ на правителството, кандидати за народни прѣдставители: г. Матакиевъ стамболовистъ и г. Радославовъ.“ Но каква бѣ искренността на тази коали-

ция? Раздѣлиха се оттукъ, Грековъ излиза изъ лѣвата врата и казва на своитѣ народно-либерали: „Недѣйте слуша, какво ви казваха, а двама стамболовисти ще изберете.“ Отдѣсно излиза г. Радославовъ и казва на радославиститѣ: „Недѣйте слуша! Двама радослависти ще изберете.“ И се нахвърлиха въ борбата. Какво стана? Радославиститѣ изиграха стамболовиститѣ и Грековъ бѣ принуденъ да излѣзе въ оставка, съ мотивиранъ докладъ до Държавния глава, въ който обвиняваше г. Радославова въ тежки прѣстжпления по нарушение конституционнитѣ постановления за свободитѣ на българския народъ. Разби се и коалицията на 1899 лѣто и остана г. Радославовъ да управлява до 1901 г., м. февруарий. Дойдохме на 19 февруарий ние, демократитѣ, и прогресивнитѣ-либерали. Управлявахме отъ февруарий до декемврий. На декемврий насъ изпѫдиха, останаха да управляватъ само почтенитѣ прогресивни-либерали. Ние отидохме въ опозиция. Ето ви, г-да. какъ сѫ вървѣли коалиционнитѣ правителства въ България; ето историята какво казва. Но г. Даневъ се помѫчи завчера да оправдае пропадането на тази коалиция, защото, казва той, въ 24 часа се състави, не бѣ обмисленъ планътъ. Азъ ще ви повторя: не 24, а 204 часа да я бѣхте кроили, пакъ такъвъ щѣше да бѫде резултатътъ, защото, докато имате такъвъ законъ за чиновницитѣ. едно, и додѣто имаме тѣзи политически нрави, дѣто още много души обществени дѣятели турятъ личнитѣ и партийнитѣ интереси по-високо отъ държавнитѣ, всѣкога ще се проваляватъ коалиционнитѣ правителства, защото всѣки гледа своитѣ да облагодѣтелствува. Единъ единственъ човѣкъ, който правѣше изключение, той бѣ Дѣдо Петко Каравеловъ. Тукъ отъ трибуната той казваше на депутатитѣ: „Тукъ сте вие контрольори на моитѣ дѣла, но въ моето Министерство никой да не прѣскача прага да ми иска

тогози или онгози да назнача, защото азъ тамъ управлявамъ, а вие тукъ контролирате.“ Така, обаче, не бѣ съ противната страна и затова достигна тази катастрофа на 23 декемврий 1901 г. Ако, г-да прѣдставители, това ни говори историята, която не трѣбва да откажемъ, че се помни отъ българския народъ, то Българския държавенъ глава, добрѣ е схваналъ положението, че въ тѣзи минути, които днесъ България прѣживѣва, се иска едно силно, едно авторитетно, едно стабилно правителство. А такова правителство може да бѫде само онуй, което изхожда отъ една партия, което е всецѣло хомогенно, както е туй, което стои прѣдъ васъ на тази червена маса. И признахме се напълно хомогенно отъ всички тамъ добросъвѣстни оцѣнители на общественитѣ работи днесъ въ България, но не отъ онѣзи, които искатъ отъ всѣка клечка пискунъ да правятъ . . .

И така, видѣхте вие, защо въ България коалиционно правителство не се състави, и не можеше да се състави, и по-добрѣ че не стана. Ще има България авторитетна власть, когато тя е повѣрена въ рѫцѣтѣ на една партия, защото управлението е парламентарно, и искайте отъ тази власть, искайте отъ тази партия отговорность. И властьта ще бѫде толкозъ по-авторитетна, защото цѣлиятъ народъ е съ нея, защото тази народъ тръгна подиръ нея. Тукъ, обаче, настина ново питане, на което ще трѣбва да се спремъ. Първо, защо този народъ тръгна съ насъ и напусна щабоветѣ на другитѣ партии, които претендираха за надмощие? Тръгна народътъ подиръ насъ по двѣ причини: първо, защото миналото ни е свѣтло, а въ настоящето ние заявяваме какво мислимъ да правимъ въ бѫдѫще, и го казваме ясно. па, ако го направимъ, толкозъ по-добрѣ за България, ако го не направимъ, ще си счупимъ главата и зърху нашитѣ кости други партии нека съградятъ своето величие.

И когато вие имате едно такова правителство, което поема тъй гордо отговорността за държавното управление днесъ и прѣдъ васъ, и прѣдъ Държавния глава, и прѣдъ българския народъ, и прѣдъ историята, и прѣдъ бѫдѫщитѣ поколѣния, бѫдете увѣрени, че тази власть ще има всичкия онзи авторитетъ, който е необходимъ, за да може да изкара кораба на спасителния брѣгъ. Ето ви, г-да прѣдставители, и онзи упрекъ, който се правѣше за начина на сформирането на този кабинетъ, отъ каква стойность е той.

Но тукъ искамъ да зачекна единъ въпросъ пакъ въ свръзка съ този редъ на мисли. Намъ вмѣниха въ грѣхъ, като ни попитаха: „Че кои сте вие, откога сте вие партия, та съставихте този кабинетъ? И на какво основание вие се явихте съ претенцията да поемете властьта?“ Азъ пакъ тукъ казахъ и пакъ ще го повторя, не за да оправдавамъ пакъ себе си, но всѣкогашъ да изтъквамъ моралната страна на въпроса. Кой ме пита, почтени г-да, кой ми задава този въпросъ? Задава ми го народната партия. Тя ни пита насъ: Отъ кога сте вие партия въ България и на какво основание претендирате да управлявате? Азъ веднага питамъ: Я си спомнете Вие, приятелю, отъ кога, на каква партия бѣше шефъ покойниятъ Стоиловъ на 1894 г., та стана пръвъ министъръ на България? Каква партия имаше той задъ гърба си, за да поеме властьта? Тукъ ми се отговори: да, Стоиловъ бѣ шефъ на консервативната партия. Азъ ви питамъ, почтени народни прѣдставители, сѫществуваше ли въ България нѣкога, слѣдъ въдворяване конституцията въ 1883 г., сѫществуваше ли вече консервативна партия? Не, тя бѣ разглобена, тя бѣ диспергирана; тѣ се не виждаха и се не срѣщаха. И не само това, но г. Начовичъ и Стоиловъ бѣха дѣсната ржка на покойния Стамболовъ. Тѣ бѣха очитѣ, тѣ бѣха ушитѣ на Стамболова. Тѣ бѣха се вече

слѣли съ него. На мене се задаваше и другъ въпросъ: колко депутати имахте вие въ XIII-то Народно събрание, та поехте властьта и произведохте изборитѣ за XIV-то? Азъ пъкъ отправямъ въпросътъ: колко депутати имаше въ VII-то Събрание, принадлежащи на партията, несъществующа, на Стоилова, та той пое властьта на 18 май 1894 г.? Нито единъ. А отговори ми се оттамъ: 15 депутати консерватори имаше въ Стамболовата камара. Боже мой, казахъ си азъ: кой, Стамболовъ допусналъ 15 консерватори въ VII-то Събрание?! Може ли по-голѣмо изковерквание на истината? Кажете ми поне единъ депутатъ, който да е билъ въ VII-то Събрание като консерваторъ избранъ. Ни единъ. Никаква консервативна партия не съществуваше. Дайте отъ тази трибуна да изтъкваме само истината, само правдата — никаква консервативна партия не съществуваше, никакви консерватори въ Камарата не съществуваха, самъ Стоиловъ не бѣ избиранъ като консерваторъ. Ако, г-да народни прѣдставители, това говорятъ фактитѣ за 1894 г., да попитаме сега себе на това ли положение сме ние? Но прѣди да си задамъ този въпросъ, азъ казвамъ: отрицавамъ да ми задаватъ този въпросъ онѣзи, които иматъ този грѣхъ на своята партия. Но сега съ това азъ насъ не ще оправдавамъ, а веднага казвамъ: демократическата партия съ право е претендирала да управлява, защото е управлявала, защото — казахъ го и одевѣ, ще го повторя и сега — тая партия има свѣтли страници въ историята на българското държавно управление и защото тая партия всѣкогашъ е стояла на чело на държавнитѣ борби. И стига да ви кажа единъ най-прѣсенъ фактъ, а именно, че не можеше да се състави никакъвъ блокъ, ако въ него не бѣше влѣзла демократическата партия, макаръ и въпрѣки желанието на приятели отъ провинцията — тъй се цѣнѣше нейното участие, и когато тя влѣзе въ блока,

тогава можа да се състави и грамадниятъ общогражданскимитингъ на площадъ „Позитано“. Съ това азъ искамъ да подчертая, че демократическата партия е сѫществувала отъ самото създаване на България, като политическа партия, управлявала е още прѣзъ първитѣ години България, управлявала е отъ 1884 до 1886 г., управлявала въ 1901 г. и ето и днесъ стои на чело на държавното управление. Слѣдователно, този въпросъ за тази партия не може да се задава и тя съ право претендира, защото е управлявала и управлява и пакъ ще управлява.

Но, г-да народни прѣдставители, намъ се зададе още единъ въпросъ. Намъ се каза: по онова врѣме вече сѫществуваше народна партия, която и пое властьта като партия. Държа да опровергая и туй твърдѣние, и не съ мои думи, а съ думитѣ на единъ почтенъ общественъ дѣятель, когото прогресивно-либералната и народната партии, въпрѣки неговото желание, искаха да кандидатиратъ за народенъ прѣдставитель въ Дупница, понеже той не могълъ да се избере въ своята околия. Думата ми е за г. Найча Цановъ. Ето какво ни казва г. Цановъ въ своя вѣстникъ „Народенъ листъ“ отъ 28 августъ 1894 г., брой 10, стр. 1, колона III: Като казва, че г. Цановъ, билъ, който въ единъ тѣсенъ кружокъ въ Видинъ казали приятелитѣ на тогавашната власть да се нарекатъ „народна партия“, продължава така: „Ние знаехме, че народната партия се състави отъ всичкитѣ досегашни партии съ цѣль да поддържа правителството, до консолидирането на положението. Всички дѣятели напуснаха своитѣ партийни взглядове, за да дойдатъ въ помощь на правителството, което се обѣща да работи за изкореняването на разврата и за закрѣпяването на свободата и законностьта. Сегашното прави-

телство не бѣше излѣзло отъ народа, а споредъ както самъ г. Стоиловъ се изрази, то се яви по заповѣдь на Господаря.“ Така е казалъ Стоиловъ въ Видинъ при приемането на депутацията: ние поехме властьта по заповѣдь на Господаря и сега ще чакаме народа да даде своето довѣрие. Ето какъ тогава цѣлиятъ народъ искаше да поддържи една власть, какъ всички, принадлежащи на всички лагери, фракции и партии, казаха: дайте да дадемъ своето съдѣйствие на това правителство, за да изкоренимъ корупцията въ държавното управление. Даже, казахъ го завчера, самъ Петко Каравеловъ отъ Черната джамия казваше: когато ще излѣза, и азъ ще дамъ моята подкрѣпа, ако това правителство се чувствува слабо да се бори противъ управлението на Стамболова. И така, вие виждате, какъ дойде на власть онуй правителство, какъ то пое властьта, какъ Стоиловъ бѣ назначенъ за пръвъ министъръ и какъ то се поддържа отъ всички, безъ да се гледа кой отъ коя партия е и безъ да бѫде то отъ народната или Радославистката партии, само и само да се помогне на страната. И тогава, прѣдъ това свидѣтелство на г. Цанова, който самъ, бидейки каравелистъ, казва: и ние дадохме съдѣйствие, и ние влѣзохме въ редоветѣ на тъй наречената — както той, а не тукъ, въ клуба, я е нарекалъ — народна партия да подкрѣпимъ това правителство. И г. Цановъ излиза съ едно възвание да се избира за народенъ прѣдставитель. Въ това възвание, находящо се пакъ на стр. 1, брой 11 на поменатия вѣстникъ, той казва: „Избиратели! Програмата, къмъ която ще се придържатъ тия ваши прѣдставители, ако имъ дадете довѣрието си, е слѣдующата: 1. Ще поддържатъ Трона и Династията на Н. Ц. Височество любимия ни Князь Фердинандъ I. 2. Тѣ ще бѫдатъ независими и ще под-

държатъ всѣко правителство, което защищава свободата и законностьта не само на думи, но и на дѣло". Подписали: Никола Т. Цановъ, Ванко Джоновъ, Николай Пановъ. И така, тази е била програмата на тогавашнитѣ кандидати за народни прѣдставители. Въ нея има двѣ точки: да поддържимъ това правителство, което ще иска да стабилизира свободата, законностьта и вѣрность и прѣданность къмъ особата на Българския князь Фердинандъ. Тая програма носи подписа на г. Цанова. Като е така, като тъй стои въпросътъ по поемането на властьта въ 1894 г., лесно става за всички ви да си обясните онзи жаръ, съ който се искаше да се хвърли едно съмнѣние върху начина, по който днешната партия, ужъ не конституционно, е поела властьта, защото нѣмала задъ гърба си прѣдставители, защото нѣмала задъ гърба си минало, защото не била политическа партия въ страната.

Ето ви, г-да народни прѣдставители, всичкитѣ аргументи, които бѣха противопоставени намъ. Вие видѣхте отъ каква стойность сж тѣ и, за да свърша, искамъ да обърна вашето внимание върху единъ много важенъ, върху единъ перемптоаренъ фактъ, който и съставлява едно неопровержимо доказателство за онази свобода, при която се произведоха законодателнитѣ избори, за онова довѣрие, което спонтанно българскиятъ народъ даде вамъ и на правителството, излѣзло отъ вашата срѣда. Каза се, че ние сме могли да спечелимъ изборитѣ само чрѣзъ разтуряне на общинитѣ и че, ако не сме ги били разтурили, не сме били могли да спечелимъ законодателнитѣ избори. Много е важно, г-да прѣдставители, единъ фактъ тукъ да констатираме: колко общини и кждѣ сж разтурени, колко депутати и кждѣ сж избрани при разтурени общини и при неразтурени общини. И за да ви докажа моето твърдѣние, че никакви общински

избори не сѫ имали абсолютно никакво влияние при законодателнитѣ избори, азъ не ще отида да търся причинитѣ за пропадането на второстепенни и третостепенни кандидати за народни прѣдставители, а ще се попитамъ: защо сѫ пропаднали първостепеннитѣ единици, защо пропадна г. Гешовъ въ всичкитѣ свои околии, защо пропадна г. Радославовъ, шефъ на либералната партия, защо пропадна г. Теодоръ Теодоровъ въ Царибродъ, кѫдѣто бѣ неговото кале и пр. и пр. Каза се: нѣма вие не спечелихте изборитѣ, защото разтурихте общинскитѣ съвѣти чрѣзъ насилия и съ това си създадохте агитатори отъ кметоветѣ и пожарникаритѣ. Вѣрно ли е това? Не, защото ето що говорятъ фактитѣ. а) Защо пропадна г. Гешовъ въ Тетевенската околия, въ която се е избиралъ нѣколко пѫти подъ редъ, и при Петковото управление даже. И пропадна той тамъ безъ да е билъ разтуренъ нито единъ общински съвѣтъ. Ето ви списъка на разтуренитѣ общини. Г-нъ Гешовъ, прочее, защо пропадна въ Тетевенската околия? Нѣщо повече; г. Гешовъ се избра при управлението на г Данева, когато бѣха разтурени 8 общини: градската Тетевенска и 7 селски; тогава г. Гешовъ се избра, а при наше врѣме нито една община се не разтури и при все това г. Гешовъ не се избра. Кои сѫ мотивитѣ за да пропадне г. Гешовъ въ Тетевенската околия? Не бихме, не трепахме, ни една контестация тукъ не четохме, защо пропадна лидерътъ на народната партия, защо пропадна бившиятъ министъръ на финанситѣ и бѫдащъ, може би, министъръ. Защо? Защото азъ си изпълнихъ дълга, когато отидохъ въ Тетевенската околия, както и г. Маринъ Ничевъ, като казахме народу: „Кой ви е кандидатътъ?“ — „Г-нъ Гешовъ“. — „Заповѣдайте да видите, какво бѣ неговото управление: говорите за акциза — отъ неговото управление той води

началото; говорите за монополи, — тогава е тѣхното начало, монополътъ на картитѣ; говорите за държавни дългове — тогава се сключваха съ 35% лихва; говорите за перпендикулярни и вертикални линии — тогава се строиха; говорите за насилия по изборитѣ — тогава се вършиха; заповѣдайте, ако желаете, дайте гласа си пакъ на нея, изберете ги пакъ, за да се повтори онова управление; а ако желаете на всичко да се тури край и да настане нова ера въ България, дайте намъ довѣрието си.“ И Тетевенци съ 4.500 гласа дадоха довѣрието и а г. Ничева и на мене. Нито една община, ни единъ пѫдаръ, ни единъ стражарь тамъ не бѣха уволнени. Обяснете ми, почтени г-да, другояче катастрофата съ г. Гешова. Идете по-далечъ, вземете калето на г. Теодорова въ Цариброд. Той се е избиралъ много пѫти тамъ. Ето ви статистиката. Царибродската околия има 14 общини: една градска и 13 селски. Разтурени сѫ само три селски. Защо пропадна, прочее, г. Теодоровъ въ Цариброд? Бихме ли, трепахме ли, имаше ли контестация по Царибродския изборъ? Нищо. Защо? Защото и тамъ отидохме, и тамъ казахме на народа, какво е било управлението на народната партия и какво ще бѫде при насъ, и затуй и тамъ на насъ дадоха 4.000 гласа, а нему — 800. Ето ви обясненията. Но чакайте, ще отидемъ да видимъ защо пропадна г. Радославовъ въ Ловчанската околия? И тамъ отъ 34 общински съвѣта нито единъ не е разтуренъ. Защо пропаднаха народняцитѣ въ Трънската околия, когато и тамъ отъ 11 общини нито една не бѣ разтурена? Но нека обобщимъ примѣритѣ. Въ околиитѣ: Котленска, Куртбунарска, Бѣлоградчишка, Ловчанска, Тетевенска, Троянска, Русенска селска, Силистренска, Трънска, и Прѣславска ни едно кметство не е разтурено, обаче отъ 10-тѣхъ тѣзи околии въ 9 печели демократическата партия, а само въ Прѣславската околия печелятъ земледѣлцитѣ. Какъ ще

си обясните побѣдата на демократическата партия въ 9 околии, въ които ни едно кметство не биде уволнено? По-нататъкъ идете. Въ други 7 околии само по едно селско кметство е разтурено. Това сж: Айтоска, Сливенска, Анхиалска, Варненска селска, Добришка, Тутраканска и Османпазарска; всичко 103 общини, отъ тѣхъ разтурени 7. И въ всичкитѣ тия околии, освѣнъ въ Варненската селска, пакъ печелятъ демократитѣ. Какъ да си обяснимъ и това явление? По една селска община е разтурена отъ 103 общини; 7 разтурени, 96 оставатъ опозиционни, но въ всичкитѣ тѣхъ печели демократическата партия. По-нататъкъ идете. Въ други седемь околии сж разтурени само по двѣ селски кметства. Това сж: Габровска, Пирдопска, Разградска, Бѣленска, Берковска, Провадийска и Карнобатска. Отъ тѣзи 7 околии, въ 6 пакъ печелятъ демократитѣ, а само въ Провадийската — земледѣлцитѣ. Въ тия 7 околии, значи, отъ 184 общини разтурени сж 16, а 168 оставатъ опозиционни. Какъ спечели тамъ правителството, чрѣзъ влиянието на общинитѣ ли? Ето ви какво казватъ краснорѣчивитѣ мълчаливи цифри. Въ другитѣ 9 околии: Балчишка, Кулска, Ломска, Фердинандска, Панагюрска, Царибродска, Свищовска, Севлиевска и Ескиджумайска сж разтурени по три кметства въ околия, значи, отъ 172 кметства въ всичкитѣ околии сж разтурени 27. Въ всичкитѣ околии, освѣнъ Свищовската, печелятъ демократитѣ; само въ Свищовската околия печелятъ земледѣлцитѣ. Кое е обяснението на това явление? Обяснението на това явление е, че селскитѣ избори никакво влияние не указаха при законодателнитѣ избори, че тѣ нито помогнаха, а най-много може би повредиха, че дадоха материалъ на онѣзи, които искаха гологани и рупчета да печелятъ по мегданитѣ въ София. Така че и при тия околии пакъ

правителството печели. Това е най-краснорѣчивото доказателство, че никакво морално или материално влияние общинитѣ не указаха. А щомъ е така, позволете ми да заключа, както и започнахъ, че не съ кметствата, които дадоха туй довѣрие вамъ и намъ, не съ жандармитѣ и пждаритѣ, не съ обѣщанията, не съ декларациитѣ, които никждѣ не взехме и нѣмаше нужда да вземаме, а едно и едно само бродене между тоя народъ, ходене, изучване неговия битъ, неговитѣ нужди, неговитѣ желания, неговитѣ болки. Само туй даде намъ довѣрието на тоя народъ.

Но още нѣщо намъ спечели довѣрието на народа. Туй, което намъ именно този народъ вмѣни въ дългъ, това е, че тоя народъ каза намъ: добрѣ прѣдставихте вие намъ картината на миналото; тя е грозна, тя е потресающа за насъ, тя е тежка присъда на всички ония партии, които съ управлявали тоя народъ прѣди васъ и прѣди вашата партия; добрѣ, вие се явявате спасители на туй положение, вие сте млади, неопятнени хора; вашето минало е блѣстяще—заповѣдайте нашето довѣрие, да видимъ и васъ какво бждеще ще ни създадете. И тази клауза въ онзи контрактъ, който на 25 май сключихте вие и ние съ българския народъ, е най-тежката клауза, която никога не трѣбва да изчезва изъ нашата паметь, която въ всѣко наше мѣроприятие, въ всѣки нашъ политически актъ трѣбва да стои като фантомъ надъ насъ и всѣкога да ни напомня желанието на тоя народъ, желанието да туримъ държавнитѣ, общественитѣ интереси по-високо отъ частнитѣ и отъ партийнитѣ, и като разберемъ добрѣ и изучимъ нуждитѣ на този народъ и тая земя, да имъ дадемъ съотвѣтственото удовлетворение. Но за туй, г-да народни прѣдставители, се иска едно: иска се съзнателно работене пакъ между тоя народъ; иска се още и съзнателно работене тукъ, въ Камарата; иска се, прѣди всичко, дълбоко проучване на всички

ония въпроси, които тѣсно засѣгатъ политическитѣ и културни интереси на тоя народъ. А това ще може да стане не съ онѣзи бързи и ефимерни хвърляния на всевъзможни закончета и прѣдложения, а чрѣзъ дълбоко изучване на тѣзи нужди, на тѣзи болки и писане на съотвѣтни закони. И нека никой отъ тази лѣвица не каже: ето Камарата засѣдава, що написахте вие, какви закони създадохте, защото четохме въ нашата журналистика вече обвинения: видѣхте ли, демократитѣ обѣщаваха, обѣщаваха, дадоха ли нѣщо? Ето ви вашето положение: пакъ плащане данъкъ, пакъ болници, църкви и училища нѣма, ergo възстанете, дайте да свалимъ това правителство. Ето туй докара България до туй дередже, защото се намѣриха такива журналисти, които не се грижатъ за държавнитѣ интереси, а повечето какъ да удовлетворятъ онѣзи, които позлатиха перата имъ, да удовлетворятъ онова, за което сж повикани да пишатъ, да проповѣдватъ на българския народъ: да свалимъ днесъ едно, за да качимъ утрѣ друго правителство, този да свалимъ, за да качимъ онзи, а дотова врѣме ще се трупатъ дълговетѣ, ще бездѣйствуватъ нашитѣ училища, ще се трупа народътъ занапрѣдъ съ данъци, ще гладува, а ние ще се занимаваме само да падатъ и да се качватъ правителствата. Ето отъ какво трѣбва да се проникне и нашата преса, нашето обществено мнѣние и вие всички тукъ, въ тая свещена ограда, и да се заловимъ за една задача: да проучваме дълбоко всички нужди и пакъ да вървимъ между тоя народъ, да се не гнусимъ отъ него, отъ кратунката му вода да пиемъ, съ царвули да се обуемъ, въ хижитѣ му да седимъ. Ние ще влѣземъ между тоя народъ, ще се доближимъ до неговото сърце и когато настанатъ допълнителнитѣ законодателни избори, пакъ тоя народъ ще каже: заповѣдайте още 30—40 души вамъ въ подкрѣпа, вървете изъ тоя пжть, по който казахте, че ще вървите

като спасителенъ за истинскитѣ интереси на страната. (Ржкоплѣскане отъ мнозинството) И азъ се надѣвамъ, че правителството и народното прѣдставителство сж дълбоко проникнати отъ тази тежка задача и ще употрѣбятъ всичкитѣ си усилия за да поработятъ за истинското благо на българския народъ, за да може и тоя народъ, слѣдъ 30-годишенъ политически животъ, да заживѣе въ всѣко отношение единъ свободенъ животъ и да му дадемъ да разбере, че, прѣди всичко, иска се добросъвѣстность при управлението, че едно лошо правителство и съ добри закони лошо ще управлява страната и че едно добро правителство и съ лоши закони добрѣ може да управлява тази земя.

И тукъ е моментътъ, г-да, да кажемъ двѣ думи за онова, що заварихме и що досега сторихме. Когато поехме властьта ние намѣрихме лошъ законъ за печата, който даваше право на мене, Министъръ на полицията, да конфискувамъ всѣки вѣстникъ, който намѣря, че е злѣ написанъ. Щомъ поехъ властьта, заповѣдахъ на полицията, никаква конфискация на никакъвъ вѣстникъ да не се прави, да пишатъ каквото щатъ; може да отговарятъ само прѣдъ сждилищата. Но и тамъ нѣма да ги пращаме. Защо? Защото ние, казахъ, нѣма отъ що да се боимъ. Нѣма да се скриемъ по хижитѣ или палатитѣ, които нѣмаме, както ги иматъ други богати хора, шефове на други партии, та отъ тамъ да чакаме благоволението на печата, а ние ще тръгнемъ изъ този народъ, ще го видимъ и ще ни види, ще го чуемъ и ще ни чуе, не се боимъ още и за това, защото не сме крали и нѣма да крадемъ, не сме вземали рушвети и нѣма да взимаме нито ще дадемъ да взиматъ; не сме пръскали съ милиони тайни фондове и нѣма да пръскаме; ще употрѣбимъ държавнитѣ пари за държавни нужди, за нуждитѣ на българския народъ; нека всѣки критикува дѣлата ни. Щѣли да ни на-

пишатъ съ кратунки и царвули — насъ това не интересува, пишете, каквото знаете. Затуй казахъ: печатътъ е свободенъ. И никой не може да ни упрекне днесъ и да ни каже: вие стѣснихте свободата на печата, макаръ че съществува онзи драконовски законъ за печата. A propos. Отъ тукъ ни питаха: ще отмѣните ли закона за военно-полевитѣ съдилища? Да, безспорно, ще го отмѣнимъ. Но даже и да не го отмѣнимъ, този законъ ще падне en désuétude, защото не е демократическата партия, която ще съди прѣдъ полевитѣ съдилища българскитѣ граждани. (Ръкоплѣскане отъ мнозинството) Ние заварихме лоши циркуляри, които забраняваха публичнитѣ събрания по мегданитѣ; азъ ги отмѣнихъ, като написахъ такъвъ циркуляръ: свободата на събранията е гарантирана отъ основния законъ; всѣки е свободенъ да прави събрание кждѣто обича, мирно, тихо и безъ оржжие; стражата да е длъжна да гарантира свободата на оратора и на слушателитѣ; който се опита да разтури такова събрание ще бжде даденъ подъ сждъ: ако бжде чиновникъ ще му се наложи 3 години окови, а ако е обикновенъ гражданинъ — една година затворъ. Ние заварихме единъ лошъ стѣснителенъ законъ за сдружаванията, жертва на който бѣха 600 учители; веднага фактически се възстанови положението и се даде възможность на 600 даскали да влѣзатъ между народа и да станатъ негови ржководители, да го учатъ на умъ и разумъ. Нека само тѣ бждатъ умни и благоразумни и да не отиватъ въ разрѣзъ съ нашитѣ патриархални нрави, като бждатъ увѣрени, че не чрѣзъ революция въ нравитѣ, а чрѣзъ еволюция въ тѣхъ ще прѣвъзпитатъ този народъ. Ние заварихме, знаете многодобрѣ, единъ законъ, съ който бѣше затворенъ висшиятъ храмъ на науката; този храмъ се откри и днесъ 1.400 младежи получаватъ висша наука въ него.

Ето ви, г-да прѣдставители, духътъ, по който правителството тръгна още отъ самото начало. И странно ли е сега, че учителското тѣло даде своитѣ симпатии на това правителство? Ето защо завчера единъ ораторъ ни казваше: вамъ ви помогнаха учителитѣ. Възможно е тѣхнитѣ симпатии да сж били на наша страна и трѣбваше да бѫде така, защото, като интелигентни хора, бѣха длъжни да си зададатъ този въпросъ, който и азъ задавахъ при моитѣ обиколки: „Пишатъ, че сме лоши управници; е добрѣ, да слѣземъ ние; кой ще дойде слѣдъ насъ, радикалъ-демократитѣ ли, социалъ-демократитѣ ли? О, не, ще се повърнемъ 25 години назадъ, пакъ ще почнатъ сопитѣ, убийствата, засадитѣ, прахосванията на държавни пари. Ако желаете, дайте да бѫде катурнато това правителство и направете да се повърне историята на България, положението на България, което е било прѣди 25 години.“ И когато така се постави перспективата, безспорно е, всѣки благоразуменъ гражданинъ не можеше да не каже: какво ще направимъ, като вдигнемъ рѫка противъ това правителство; кой ще го наслѣди; имаме ли перспективата за по-либерално, за по-демократическо управление, толкозъ повече, че нищо лошо не е направило? Тогава, дайте да го поддържимъ, ще чакаме и ще видимъ.

Ето защо, г-да народни прѣдставители, онзи день, който турва въ сътресение конституционно-парламентарнитѣ страни — изборниятъ день, мина тъй спокойно, мина тъй благополучно, че азъ имахъ високата честь да получа една крайно любезна депеша отъ единъ добъръ патриотъ, голѣмъ търговецъ, българинъ, живѣлъ 27 години въ Лондонъ, г. Велизаръ Христовъ, съ която ми телеграфира: „Живѣхъ 27 години въ Лондонъ, като либералъ, взимахъ участие въ всички избори, но туй що видѣхъ днесъ въ Варна надвишава Лондонъ — тукъ

изборитѣ бѣха по-свободни, отколкото съмъ ги виждалъ въ Англия.“ Въ сѫщия този день азъ получихъ депеша отъ единъ човѣкъ крайно незаинтересуванъ, какъвто е г. Войводовъ отъ Татаръ-Пазарджикъ, дѣто изборъ никога не е минавалъ безъ жертви, въ която казва: „Слава и честь на демокрацията — не бѣ изборенъ день, то бѣ свадба, народътъ пѣящецъ пусна своя гласъ.“ Сѐ въ сѫщия день азъ получихъ депеша отъ Чирпанъ, дѣто не е билъ изборъ безъ човѣшки жертви, че този день народътъ празнично прѣмѣненъ отишълъ тоже пѣящецъ да пуща бюлетинитѣ си. Отъ Горна-Орѣховица, дѣто седемь човѣшки трупа лежатъ отъ нѣкогашни избори, дойде депеша, че съ пѣсни сѫ отишли хората на изборното мѣсто. Отъ Рахово, дѣто всѣкога сѫ ставали человѣкоубийства при изборитѣ, сега получихъ депеша, че народътъ съ пѣсни е отишълъ при изборнитѣ урни. Когато сѫщо такива депеши получихъ отъ Плѣвенъ и отъ Търново, за правителството бѣ най-голѣмата гордость, че то въ този день нѣма нещастието да хроникира ни едно убийство, ни едно изстѫпление съ политически характеръ. А защо стана туй? Защото властьта нѣмаше нужда да прави насилия, понеже не е тая власть, която съ насилия ще изтръгне вота на българскитѣ граждани, защото този народъ щедро-щедро даде своето довѣрие, и го даде — ще заключа — съ една единствена перспектива — да види добро въ тази земя. И азъ се надѣвамъ съ вашето просвѣтено съдѣйствие да насадимъ тия три начала, които азъ проповѣдвахъ въ народа и които дѣйствително ще направятъ нашия народъ великъ: равенство прѣдъ законитѣ на страната, братство между всички граждани, безъ разлика на вѣра, народность и свобода по всички направления въ нашия обществен животъ. (Продължителни ржкоплѣскания отъ мнозинството)
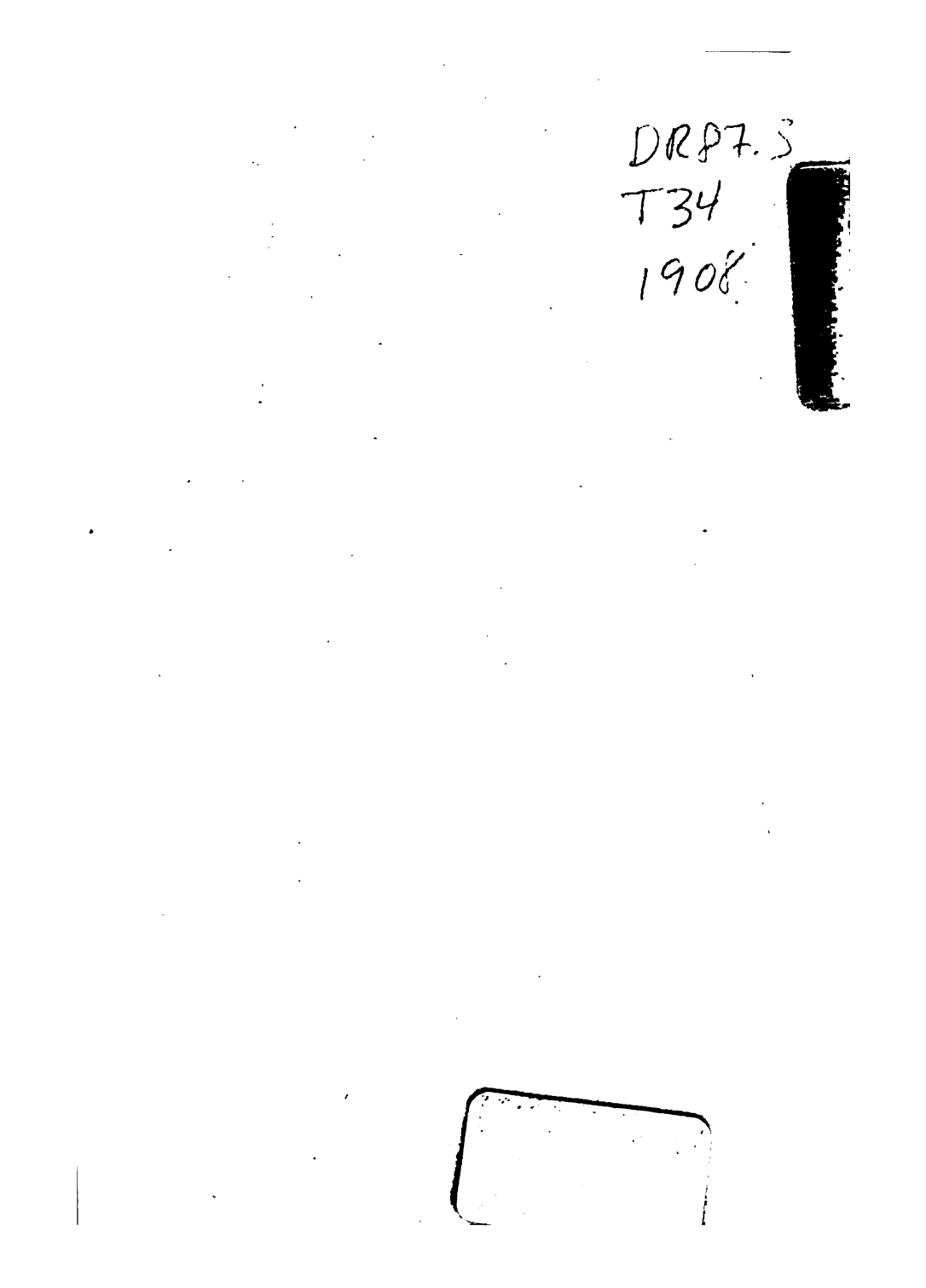
DR87.5
T34
1908